

אזכרון חברה
זכרון הספדים
שם אלהים קדוש
מאד יורד
נרוסלום עם בתינו, פט

זכרונות גליקל

תרגום
א. ז. רבינוביץ

הוצאת „דביר תל-אביב
תרפ"ט

Copyright 1929 by the „Dvir” Co. Ltd., Tel-Aviv.
Printed in Palestine

דפוס קואופרטיבי, אחדותי בע"מ, תל-אביב

ה ת ו כ ן :

צמוד

5

דבר מהמתרגם

ספר ראשון

ילדות גליקל - הגירושים והטלסולים - מלחמת שווידיה ודנמרק - חיי היהודים - המריבה על-דבר הפרנסים - חנוך הבנות - הבריתא מסולין ומאוקרינה - אגדה - בניו של ר' יוסף האמל - גליקל עוברת עם משפחתה להמבורג - האם והבת מתחלפות בילדיהן 32-7

ספר שני

המשרת מרדכי - תנועת שבת צבי - הקבר בהמבורג - פתח שוא - אגדה - הפשרת יעקב - שותפות עם יהודה ברלין - בטול השותפות ובוררות - מות הילדה מוטה - מעשה בר' יחזקי 57-32

ספר שלישי

מעשה בשני יהודים גנבים - חתונת צפורה בת גליקל באמשטרדם - הנסיעה לים דולארט - ראש השנה בעמדין - הנסיעה בימי שבועי גייסות - השיבה להמבורג - שותפות עם משה הלמשטט ביציקת מטבעות - שדוך נהן בן גליקל - מות ליב פינקרלה אבי גליקל - מעשה קרוס וסולון - שדוך חנה בת גליקל - מותו של יוסף האמילי - חמיה של גליקל - שדוך אסתר בת גליקל - בולמוס בזמן הריון - שדוך מרדכי בן גליקל 83-58

ספר רביעי

מחלת חיים האמיל ומותו - גליקל מנהלת את עסקיה בעצמה - אגדה ע"ד בן מלך - שדוך ליב בנה של גליקל - חתונת אסתר בת גליקל - שדוך הנדלה בת גליקל - תסככת של מסחר אצל ליב בנה של גליקל - מות הנדלה - יוסף בן גליקל נשלח ללמד לליסא - סיטוס של כביכול מורה - הרוגי המבורג - שדוך זנוויל בן גליקל - ר' שמשון ורטהיימר מבייארשדורף - ר' בר כהן ואשתו בילה - שדוך פריידה בת גליקל - איזה מאורע כספי - ר' שמשון היה בצרה וניצול 119-84

ספר חמישי

נשואי גליקל השניים עם הירץ לוי ממיץ - ליקודציה של עסקיה בהמבורג - חתונת זנוויל בן גליקל - הנסיעה למיץ - עשרה של בעלה וסזרוונותו - מות בנה ליב 131-120

ספר ששי

פשיטת הרגל של בעלה - בנה של בעלה הרב שמואל - עסקי הרב הזה - תמורות העתים ע"י המלחמות - מות בעלה השני של גליקל - גליקל גולה מבית לבית - היא עוברת אל בית חתנה - מנהגי הקהלה - הרב ר' גבריאל עשקלעס - המחלקת בקהלה ע"ד בחירת רב - הרב ר' אברהם ברודא גמנה לרב - הרב הזה יצא משם לפרנקפורט - המאורע בבית הכנסת - המריבה בבית הכנסת תורה 143-132

ספר שביעי

מלא מוסר השכל וארזות חיים של אשה יהודית הבושתת בה 185-144

דבר מהמתרגם

נליקל בת רי ליב פינקלך¹ התחילה בשנת תניא לרשום את זכרונותיה אחרי מות בעלה האהוב רי חיים ברי יוסף מעיר הקלן (עיש העיר הזאת נקרא שם משפחתה הקל), כמו שאמרה בעצמה, להפיג עי הכתיבה את צערה ויגונה בימי אלמנותה. וכיחד עם זה אין ספק, שהכשרון הספרותי—זה המלאך המכה בכל סופר בעל כשרון וקורא לו: כתוב!—הוא שעורר אותה להעלות על הכתב את זכרונותיה.

נלויות עינים היתה נליקל, מסתכלת בכל מה שעבר עליה ומתבוננת בכל כהבנה יתרה, והכל נשמר בזכרונה.

וזכרונותיה היו עשירים מאד. היא לא היתה רק ספונה יהדות מסכיבתה הפטריארכלית, אלא היתה גם בתורה, יודעת את התנ"ך ואת האגדה התלמודית במקורם. ופקחית היתה להפליא. כל שכלי המסחר היו נהירין לה ומשאזומתן לה תמיד עם אמשטרדם, לייפציג, ברלין, וינה, מיץ, פריז וכיו. והי ברך אותה גם בשנים עשר בנים ובאה בקשר שדוכים עם המשפחות המיוחסות ביותר שבאשכנז וצרפת. בספר זכרונותיה עוברים רבנים, סוחרים, פרנסים, מלמדים, שרי מלוכה, נכירות, משרתים ומשרתות—והכל מתואר בידה בצבעים כנים ופשוטים. ועל כל מה שהיא כותבת טכוע חותם הענוה, לא מפני שאינה מכירה בערך עצמה. יודעת היא הפקחית הזאת, שמעמות בין הנשים—וגם בין הנכרים—דוגמתה, אבל כיהודיה אמיתית מאמינה היא באלהים שלנדולתו אין חקר. ובמה יתנאה אדם להכל דמה גם אם הוא חכם כשלמה ועשיר כקרח? ובפרט שמעיניה הבהירות לא נעלמו הפנמים שישנם בנפשה. כי "אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא". היא ידעה לא רק חשבונות פנקסי המסחר, אלא גם חשבון-הנפש.

הספר הזה נחלק לשבעה ספרים. ששת הספרים האחרונים הם תיאור חיי נליקל ותקופתה. והספר הראשון הוא כמו צנאָה וסכום הרעיגנות הדתיים והמוסריים שהגיעה אליהם מתוך נסיונות חייה ותמורות העתים וגם מתוך מה שקראה בספרות בתנ"ך ובאגדה.

המתרגם, אע"י שבשאר הדברים נוהר מאד שלא לשנות מהמטבע שמטבעה נליקל בספרה, הרשה לעצמו לשים את הספר הראשון באחרונה ולהתחיל מהספר השני, כי אחרי שיעבור הקורא על הספרים הראשונים ויראה בעיניו את הקורות שקרו את נליקל ואחיה בתקופה ההיא, יהיה יותר מוכן לו מה שכתוב בספר האחרון (שהוא הראשון אצלה) בתור תולדה מוכרחת מכל המאורעות שעברו עליה ולפניה².

1 נולדה בשנת ת"ז בהמבורג ומתה בשנת תפ"ז במיץ. 2 המתרגם הגרמני התחיל אף הוא מהספר השני והשמיט לגמרי את הספר הראשון.

גליקל כתבה את ספרה בעבריי־שייטש, ולפעמים ה"עבריי" תופס חלק גדול מה"שייטש", כי היא מכניסה תמיד מלים עבריות לתוך ה"שייטש" שלה והרבה ציטטות מהתניך והמדרשים. המתרגם הכניס את המלים העבריות לתוך התרגום כמו שהן והשתדל להתאים אליהן את הסגנון של הספר בכלל שיהיה בלי כל קשומי מליצה.

מתוך הספר הזה אנו יכולים לעמוד על אפיה של גליקל, שהיא נחשבת לסמל האשה העבריה במוכן היותר נעלה: מסורה לבעלה, שוקדת על חנוך בניה הנשמי והרוחני, מכבדת את אבותיה, נזהרת מכל מעשה עָוֹל, לבני ברית ולשאינם בני ברית, אוהבת תורה וחכמה ותמימה עם ה' אלהי ישראל, כאחת האמהות.

היא זכתה שכתב ידה נשמר אצל בניה ונכדיה עד שנתגלגל ובא אל הספרייה הממלכתית שבמינכן (מלבד דף אחד באמצע ושני דפים בסוף שנתקלקלו), וכשבא הכתי ליד הפרופיסור הנלבב ריד דוד קופמן ז"ל נפל על המציאה והוציאו לאור כמו שהוא עם מבוא והערות (פרסבורג 1892). אחריו בא הדיר פוילכנפלד ותרנם אותו בהשמטות רבות לטרמנית עם הערות חשובות (1922). אנכי תרגמתי מהספר המקורי שהוצא לאור הריד קופמן ז"ל והשתמשתי במקצת גם בהערות הדיר פוילכנפלד. גליקל לא נהנה לציין את המקורות של הציטטות שהביאה בספרה, ואני מלאתי את החסרון הזה על פי מה שציין הדיר קופמן ז"ל ועוד הוספתי במקום שהחסיר הוא עד כמה שיכולתי.

חל"אביב, כ"ד סָבַת, תרפ"ט.

ספר הזכרונות של גליקל נעתק מתוך כתב־יד שלה ע"י בנה ר' משה האמל שהיה אב"ד בבייארוסדורף. על זה מעיד בנו של ר' משה, שנקרא בשם הסבא שלו, ר' חיים האמל, מת בשנת תקמ"ח (1788) בשנת השבעים ושבע לימי חיו. ואחריו ירשו את הכתי בני הדור הרביעי לגליקל — ר' יוסף האמל וקרובו חיים האמל סג"ל שישבו בקנינסברג. עד שנתגלגל הכתי אל הדיר ע. מרצבאכר וממנו — לספרייה הממלכתית במינכן, ועוד אכסמפלר אחד (שחסרים בו הרבה דפים) נמצא אצל ריד ת. הקָש בפרנקפורט־דמיין.

(הערת ריד קופמן)

ספר ראשון בס"ד¹.

מפני שכל מה שאני כותבת עכשיו וכל מה שכבר כתבתי וכל מה שאני עתידה לכתוב הוא מלב מלא עצבות, אחרי מות בעלי היקר ע"ה שהיה רוענו הנאמן. בודאי בעוונותינו לקח אותו המקום ב"ה אליו, כי מפני הרעה נאסף הצדיק², ולא אאריך כאן לדבר בזה, כי הנני נכונה לכתוב (את זכרונתי) בשבעה ספרים קטנים, אם יגזור ה' בחיים, ולכן אני חושבת כי טוב הוא להתחיל מיום לידתי.

נולדתי בשנה ה'ת"ז (1646—47) בק"ק המבורג, שאז הביאה אותי אמי הכשרה והצדקנית לעולם בעזרת ה' הרחמן. אעפ"י שחכמינו כבר אמרו: נוח לו לאדם שלא נברא משנברא³. כי האדם צריך לסבול הרבה בעולם הזה, בכל זאת אני משבחת ליוצרי, שעשני כרצונו, ואני מבקשת מהאל הטוב לקבלני תחת צל קדשו⁴.

... מי שהיה נכנס לביתו רעב ככלב היה יוצא שבע. הוא נתן לבניו ולבנותיו חנוך במילי דשמיא ובמילי דעלמא.

כפי ששמעתי מפי הורי ומפי עוד אנשים, בטרם מלאו לי שלש שנים גורשו היהודים מהמבורג⁵ והיו אנוסים ללכת לאלטונא, שהיתה אז תחת ממשלת דנמרק יר"ה, שממנה קבלו היהודים כתבי-קיומים (חסות) טובים⁶ אלטונא היא בערך מהלך רבע שעה מהמבורג, ובה, באלטונא, ישבו מהיהודים כעשרים וחמש משפחות; שם היה לנו בית כנסת ובית החיים⁷, וכך ישבנו איזה זמן באלטונא, ואחרי השתדלות רבה השגנו שנתנו ליהודים תעודות דרך שיהיו רשאים

1 בסייעתא דשמיא - 2 ישע"י ג"ז א' - 3 עירובין י"ג - 4 כאן חסר במקור דף אחד. כנראה שם ספרה ע"ד אביה ר' ליב פינקלד. 5 בששה עשר לאוגוסט 1648. Schudt, Jüdische Merkwürdigkeiten I, 373. 6 גירוש היהודים חל אז על היהודים שבאו מגרמניה העליונה, ואולם היהודים הפורטוגזים, שנתישבו בהמבורג עוד משנת 1612, להם היתה הזכות לשבת שם, ורק אותם היהודים שנכנסו שמה אח"כ בחשאי מגרמניה, וכפי הנראה במספר הגון, היו לצנינים בעיני הממשלה (ע"י מאנאסשריפט דעם יודענטומט 1899 ע' 277 ולהלן). 7 בית עלמין זה, שנוסד בשנת 1621 באלטונא, נסגר בשנת 1872 מטעם הממשלה. (הערת פ.)

ללכת להמבורג לעסקיהם. כל תעודה ניתנה לזמן של ארבעה שבועות. אותה צריך היה לקבל מאת ראש העצה (המועצה) שבהמבורג, ושלמו שכרה דוקאט אחד. וכשעבר הזמן היו צריכים להחליפה בחדשה. אבל מארבעה שבועות נעשו פעמים שמונה שבועות בשביל אלה שהיתה להם הפרות עם ראש המועצה או עם השוטרים. הדבר הזה היה מוסר אלוה ליהודים, כי כל עסקיהם היו בהמבורג, וכמה עניים ואביונים היו מעמידים את עצמם בסכנה להכנס העירה בלי תעודה, ואם נודע הדבר לשוטרים, הושיבו אותם במאסר. כל זה עלה ליהודים בממון רב ובהשתדלות רבה לקרוא לאסורים דרור. בכל יום בצאתם בבוקר מבית התפלה אחר תפלת שחרית היו הולכים (מאלטונא) להמבורג, ולפנות ערב, לפני נעילת השער, היו שבים לאלטונא. פעמים כשהיו העניים יוצאים מהעיר לא היו בטוחים בחיים מרשעת הגוים הריקים והפוחזים, וכל אשה באלטונא חשבה את עצמה למאושרה אם זכתה לראות את בעלה שב לביתו בשלום. בזמן ההוא היו באלטונא, יחד עם המשפחות המגורשות מהמבורג, כארבעים משפחה. ביניהם לא נמצאו עשירים גדולים ביותר, אבל כל אחד מצא פרנסתו ביושר. העשירים הגדולים ביותר בזמן ההוא היו חיים פירשט ע"ה, שהונו עלה לעשרת אלפים ר"ט¹. אבי זצ"ל היה בעל שמונת אלפים ר"ט ועוד אחדים בעלי ששת אלפים ר"ט ואחדים בעלי אלפים ר"ט. אבל כולם היו חברים זה לזה באהבה ורעות, וחייהם היו הרבה יותר טובים מחייהם של היותר עשירים בזמן הזה. גם זה שרכושו היה רק חמש מאות ר"ט היה שמח בתלקו יותר מאשר בזמן הזה, שהעשירים אינם יודעים שבעה, ועליהם נאמר: אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאותו בידו².

זוכרת אני את אבי שהיה בטוח (כלומר רבים בטחו בו) ולולא היה מתקשר במסחרו עם ציפרייין, כי אז היה בודאי מצליח יותר, אבל גם עכשיו עלתה בידו לפרנס את בניו במדה יפה.

בהיותי כבת עשר נלחם מלך השוויידיים עם מלך דנמרק יר"ה³. אינני יכולה לכתוב הרבה הידושים, מפני שזה קרה בהיותי עוד תינוקת, בזמן שהייתי עוד לומדת בחדר⁴, ובימים אלהם היינו שרויים באלטונא בדאגה גדולה; כי אז היה חורף עז שכמותו לא היה זה חמשים שנה; קראו לו בשם החורף השוויידי. ומשום כך יכלו השוויידיים לעבור אז בכל מקום, כי כל הארץ היתה מכוסה קרח. והנה פתאם בשבת נשמעה צעקה: השוויידיים עולים! הדבר היה עוד בבוקר השכם, הכל שכבו עוד במטה. קפצנו כולנו ממתנו וערומים מהרגנו עם הילדים העירה (להמבורג); מקצתנו מצאו סתר אצל הפורטוגיזים ומקצת

1 ר"ט = רייכסהאלער. 2 קה"ר א' 3 המלחמה היתה בשנת 1657.

בבתי האזרחים (הנוצרים). ככה ישבנו שם זמן קצר (בלי רשיון) עד שסוף סוף הצליח אבי ז"ל בהשתדלותו להשיג (רשיון) והוא היה היהודי (האשכנזי) הראשון שחזר להתישב בהמבורג. אחר כך השיגו גם יהודים אחרים את האפשרות להתישב שם. וכך התישבו בהמבורג כמעט כל המשפחות היהודיות, מלבד אלה שישבו שם באלטונא קודם הגרוש. הם נשארו לשבת באלטונא, בימים ההם היו היהודים משלמים לממשלה מסים מועטים: כל אחד היה משלם בעדו ובעד משפחתו. אבל לא היה לנו בית כנסת בהמבורג וגם לא זכויות וישבנו שם רק בחסד הפקידות, בכל זאת היו היהודים מתאספים בחדרים ומתפללים בצבור עד כמה שהיתה אפשרות לכך. גם כאשר נודע מקצת מזה לפקידות העיר, העלימו מזה את עיניהם, אולם כאשר נודע הדבר לגלחים, לא רצו לסבול את הדבר הזה וגרשו אותנו מחדרי התפלה, כמו כבשות חרדות, והיינו מוכרחים ללכת לבתי התפלה באלטונא¹. כך עבר זמן רב; אחר כך שוב חזרנו לחדרי התפלה שלנו. וכך היינו פעמים מוצאים מנוחה ופעמים מגורשים – עד היום הזה. ודואגת אני שמא כך יהיה לעולמים, כל זמן שאנחנו נשב בהמבורג ואזרחי המבורג יהיו המושלים בנו. המקום ב"ה ברחמי וברוב חסדיו ירחם עלינו וישלח לנו את משיח צדקנו לעבוד המקום ב"ה וב"ש בתם לבבנו ושנוכל להתפלל לפניו בבית מקדשנו בירושלים עה"ק אמן.

כך ישבנו בהמבורג ואבי זצ"ל עשה עסקים באבנים טובות ובסחורות אחרות כדרך יהודי שמלקק משהו מהכל. המלחמה בין דנמרק ובין השוויידיים הולכת ומתגברת ולמלך השוויידיים היתה הצלחה רבה עד שלקח הכל מיד מלך דנמרק וגם שם מצור על בירת דנמרק ועוד מעט נפלה גם הבירה בידו, לולא קמו לעזרת מלך דנמרק חברי המועצה הנאמנים וכל הנתינים שמסרו בעדו את הונם ואת דמם, והמלך נשאר עומד בתקפו. ובודאי הכל בא מיד המקום ב"ה וב"ש שעזר לו, כי היה מלך חסיד וישר, תחת חסותו ישבנו אנחנו היהודים במנוחה. גם בשבתנו בהמבורג צריך היה כל אחד לשלם מס ששה ר"ט למלך דנמרק ולא יותר. אחר כך עזרו ההולנדים למלך דנמרק ובספינותיהם נגשו אל הלוחמים, ועל ידי זה בא השלום. אבל השלום בין דנמרק ושוויידיה אינו שלום אמת, וגם כשהם מתרועעים ומתחתנים זה בזה הם מוסיפים בכל זמן לנקר איש את רעהו.

1 גליקל עוד ראתה בעיניה רדיפות יתר גדולות על היהודים. בשנת 1697 אסרו על כל יהודי המבורג להחזיק בתי כנסיות והחירו רק לבוא להתפלל במקומות אחרים בצבור. בשנת 1698 עוד היה משפט גדול בצרף ענויים על דבר עבודת האלהים של היהודים בבית כנסת בלי רשיון ועוד עוונות כאלה, וכל זה נעשה ביחוד על ידי דמגוגיה של תלמידי הכמרים, כמו שכתוב בתעודות של הארכיון של המבורג. (הערת פ.)

באותו זמן התחתנה אחותי הנדליה ע"ה עם בנו של הרב הגדול רבי גימפל¹ מקליף (Cleve). היא קבלה נדוניה ח"י מאות ר"ט, ובזמן ההוא נחשב להון עצום ועד היום ההוא לא נתן איש בהמבורג לבתו כל כך הרבה נדוניה, ומשום כך נתפרסמה התחתנות זו בכל אשכנז, וכל העולם היה מלא התפלאות על הנדוניה הגדולה ועל השידוך החשוב. אבל אבי המנוח היה עוסק במסחר ויהיה לו בטחון בשם יתברך שלא יעזבוהו ויעזור לו להשיא גם את שאר בניו בכבוד. הוא היה מכניס אורחים בביתו ומתנהג ברחבה יותר מעשירינו בזמן הזה שיש להם שלשים אלף ר"ט ויותר, וכך התנהג עד יום מותו.

האספר לכם על דבר התונתה של אחותי ע"ה ועל דבר האורחים החשובים שבאו עם המחותן רבי גימפל, ועד כמה היה איש קדוש? אין די מלים בפי לספר. אי אפשר כלל לדמות אותו אל האנשים החיים בזמן הזה וכל יושר עסקו עם הממשלה ששרת אותה באמונה. אי אפשר לי לתאר את כל תפארת החתונה, והעיקר כיצד שמח את העניים והאביונים, הלואי שזכותו תגן עלינו. אבי לא היה כל כך עשיר, אבל, כמו שאמרת, הוא היה בעל בטחון גדול; לשום איש לא נשאר חייב והתפרנס ביושר ובצדקה. הוא היה מדוכא ביסורים וכבר בא בשנים, ולפיכך מיהר לשדך את בניו.

הוא ע"ה. נשא את אמי בהיותו אלמן. ט"ו שנים ויותר היתה לו אשה ולא היו לו בנים עמה. אחרי מות אשתו הראשונה לקח את אמי לאשה והיא היתה יתומה עזובה. אמי האהובה והחסודה שתחיה היתה מספרת לי לעתים קרובות, איך שהיא יחד עם אמה הצנועה, מטה שמה, היו בדוחק. אנכי עוד הכרתי את הסבתא, ולא היתה אשה צנועה וחכמה ממנה. הסב שלי ר' נתן מקלריק יושב מלפנים בקטמול והיה עשיר חרוץ וחשוב, אבל נגזרה עליו גזרת גירוש, ומוכרח היה לצאת משם עם אשתו ובניו ויצא לאלטונא. בזמן ההוא ישבו שם פחות מעשר משפחות, ואלה רק התחילו אז להתישב שם. אלטונא לא היתה אז תחת ממשלת דנמרק אלא נחשבה לנסיכות פיננברג, שהיתה שיכת אל הנסיך פון שומבורג. אבל לאחר זה מת הנסיך בלי בנים, ואז נפלה ירושתו ליד ממשלת דנמרק. נתן שפאניר² היה הראשון שהספיק להשיג רשיון ליהודים להתישב באלטונא. אבל רק יחידים התישבו שם. נתן שפאניר זה הושיב את חתנו ליב מהילדסהיים גם כן באלטונא. הוא אמנם לא היה עשיר אבל

1 הרב הזה היה אבי המשפחה גומפרץ. מת בשנת 1664. הוא היה חשוב בעיני הממשלה. ע"י קופמן פרידנטל די פאמיליע גומפרץ ע' 6.

2 נתן משה שפאניר בשטטהגן נחשב כפרנס העדה באלטונא ומת בשנת 1647 (מצבה נומר 854) באלטונא. כאן יש קצת טעות. הראשון שהשיג רשיון להתישב באלטונא היה ר' שמואל ב"ר יהודה, שמת בש' 1621 כמו שגרשם על מצבתו נומר 846 (הע' פ.).

היה איש ישר, מצא לבניו שידוכים הגונים, כמו שהיה נהוג בזמן ההוא. אשתו אסתר היתה אשה חרוצה, חסידה וישרה והבינה היטב במסחר, והיא אמנם פרנסה את כל המשפחה ונסעה עם סחורות ליריד אשר בעיר קוליראומ-שלאג. לא הרבה סחורה היתה צריכה לקחת עמה, מפני שבזמן ההוא היו האנשים מסתפקים במועט. היא ידעה לדבר יפה ואלהים נתן את חן האשה הזאת בעיני כל רואיה; הנשים האצילות בהולשטיין היו פונות אליה ברצון. לבנותיו היו נוחנים נדוניה משלש עד ארבע מאות ר"ט, ובכל זאת היו להם חתנים שנעשו אח"כ לעשירים מאד, כמו ר' אליהו באלין, שהיה בעל שלשים אלף ר"ט, וכן ר' משה גולדציהר ואחרים. בנו ר' משה היה כל ימיו איש עשיר מאד וחרוף, בנו ר' ליפמן אמנם לא היה כל כך עשיר אבל התפרנס בכבוד ובעושר וכן שאר ילדיו. את זה אנכי כותבת להראות שהצלחה איננה בגדוניה הגדולה, כמו שראינו בזמנים ההם, שהאבות נתנו לבניהם רק מעט נדוניה והם נעשו אחר כך לעשירים גדולים.

ועכשיו נשוב לעניננו. אחרי הגירוש של הסב שלי ר' נתן מלריך ע"ה הוא עבר אל בית ליב הילדסהימר חתנו של ר' נתן שפאניר והביא עמו עושר רב. אסתר אשת ר' ליב היתה מספרת לי "חידושים" על העושר ההוא. הוא הביא ארגזים שלמים מלאים שרשרות זהב ושאר תכשיטים, וארנקים מלאים מרגליות, ועשיר כמוהו לא נמצא במרחק מאה פרסאות, אבל בעוה"ר כל זה לא האריך הרבה זמן. בא אז דָּבָר, בר מינן, והסב שלי וקצת מבניו מתו במגפה. אצל הסבתא שלי היו עוד שתי בנות לא נשואות ונשארה עמהן בעירום ובחוסר כל. היא היתה מספרת לי כמה היתה אז סובלת מצוק ומחסור. לא היתה לה מטה, ומשכבה היה על עצים ואבנים. אף על פי שכבר השיאה אחת מבנותיה, אבל הבת לא יכלה לעזור לה כלום. היה לה גם בן נשוי, מרדכי, שהיה עשיר, אבל גם הוא עם אשתו ועם ילדו מתו באותו זמן במגפה. ובכן היתה שרויה הסבתא החביבה שלי עם בנותיה בדלות והיו נודדות מבית לבית עד יעבור זעם. כאשר שככה קצת המגפה בקשה הזקנה לשוב לביתה ולנקות את חפציה, אבל היא מצאה רק שיור קטן: השכנים שישבו בביתה הספיקו להוציא גם את הקרשים מהרצפה²... ושברו הכל. את כל אשר לה לקחו ורק מעט מאד השאירו בשבילה ובשביל יתומותיה, ומה יכלה אז לעשות? בידה נשארו רק משכונות אחדים, ובוז החיתה את עצמה ואת יתומותיה. שתי היתומות היו דודתי אולק (אולריקה) ואמי מורתי מרת בילָה

1 מרדכי וחנה אשתו קבורים בבית עלמין באלטונא 20—1019 מ' בשנת 1638.

2 כנראה היא הטמינה את חפציה באדמה תחת הרצפה.

תחיה. לסוף הספיקה האשה הטובה הסבתא ע"ה לקמץ עד שהשיבה ידה לשדך את בתה אולק. אבי החתן היה ר' דוד הני ע"ה. שהיה גדול הדור, מפואר בשם התואר מורגו, וכמדומה היה אב בית דין בפריסלנד. אחר כך בא לאלטונא ושם נתמנה לאב"ד. שם החתן היה אליהו כהן ע"ה. אביו נתן לו חמש מאות ר"ט גזוניה, אבל הוא עלה בקרוב לעשירות גדולה והיה איש מוצלח מאד. אולם בעוה"ר הוא מת טרם שעברו עליו ארבעים שנה. אילו היה הקב"ה נותן לו חיים היה האיש הולך וגדול כי ה' היה מצליח בידו. דומה, אם היה, במחילה, תופס אשפה בידו, ודאי שהיתה נהפכת לזהב, אבל ה"מערכה" שלו מהרה לעבור. ובזמן ההוא היתה מריבה גדולה על דבר הקמת פרנס. אבי היה כמה וכמה שנים פרנס, ואליהו כהן ע"ה היה עוד צעיר לימים שעשרו היה הולך ומתגבר בכל יום ויום, וגם היה חכם ובן טובים. אביו היה ר' דוד הני, וכמה וכמה פעמים אמר באזני אחרים: מדוע לא אהיה אני פרנס כמו גיסי ליב (אבי גליקל)? האם אינני חכם כמוהו? האם אינני עשיר כמוהו? האם אינני מבני טובים כמוהו? אבל המקום ברוך הוא שקובע לכל זמנו ומטרתו, מהר באותה פעם לקחת אותו אליו, בעוד שהיה חי היתה מריבה בקהלה, כמו שנהוג בעולם. היו שעמדו מצד זה והיו שעמדו מצד אחר, וכך היה אז מצב הקהלה פרוץ. ראשון מת הפרנס פייבלמן; אחרי כן מת חיים פירסט, שהיה היותר עשיר בקהלה וגם פרנס שלה. אחרי כן חלה שמש בית הכנסת אברהם, וקודם יציאת נשמתו אמר: הזמינו אותי לעמוד לפני בית דין של מעלה בתור עד. לחיים פירסט ע"ה היה בן, שלמה שמו, שהיה גבאי, וגם הוא מת אז; הוא היה אדם חשוב ולמדן גדול. ושאר חברי הקהלה שנשכחו ממני וכך גמר הקב"ה את המחלוקת על דבר הפרנסים.

ועתה אחזור לעניני על דבר הסבתא מטה ע"ה. אחרי שהשיאה את דודתי אולק לא נשאר לה מאומה מהונה. נשארה אצלה בת יתומה, היא אמי, שהיתה אז בת אחת-עשרה שנה. עמה יחד הלכה אל בית בתה גלוקל² ע"ה שהיתה נשואה ליעקב ריאו ע"ה. יעקב זה אמנם לא היה עשיר ביותר, אבל היה אדם כשר והיה נותן לבנותיו גזוניה מארבע עד חמש מאות ר"ט. הוא שָׁךְ שדוכים, הגונים, ולקח חתנים משובחים, ודבק בבני טובים. בימים שישבה הסבתא שלי אצלם — ולה היו עוד נכדים אחדים יתומים שהיו מבקרים אותה אולי יותר מדי, או מפני סבה אחרת, כמו שנהוג בין אבות ובין בנים — אז הלכה עם בתה היתומה אל דודתי אולק, והתפרנסו בעצמם. אמי ידעה היטב

1 אליהו כהן היה אמנם פרנס זמן קצר, כמו שמעידה המצבה שעל קברו באלטונא 618 גל. (הע' פ.)
2 בכ"י אחר יותר נכון: אולק. (הע' ק.)

לרקום בזהב ובכסף והאלהים נטה לה חסד, והסותרים בהמבורג היו נותנים לה לרקום בזהב וכסף, ויעקב ריא ע"ה היה בפעם הראשונה ערב לה. אחר-כך ראו הסותרים שהיא ממלאה את המוטל עליה ביושר, היו נותנים לה גם בלי ערבות. אמי קבלה עוד איזה נערות שעזרו לה במלאכתה והיתה להם למורה, והגיעה למדרגה זו שפרנסה את עצמה ואת אמה וגם יכלה לקנות לה בגדים נאים, אבל יותר מזה לא יכלו להשיג. ולפעמים היתה אמא מסתפקת כל היום רק בפרוסת לחם, אולם היתה מקבלת באהבה ובטחה בה אשר לא עזב אותה עד הנה. הבטחון שלה היה שמור בלבה תמיד עד היום הזה. מי יתן והיתה גם לימדה בטחון כזה, אך האלהים איננו נותן לכל בני אדם במדה שוה. ובכן אבי זצ"ל היה נשוי לאשה אחת ושמה רייצא, עם אשתו הראשונה ישב כחמש-עשרה שנה ויותר. היא נהלה את ביתה יפה מאד. היא לא ילדה לאבי, אבל לה היתה בת יחידה מבעלה הראשון, צעירה נאה ותסידה שאין משלה, ידעה היטב צרפתית, והדבר הזה הביא פעם תועלת גם לאבי. אצלו היה משכון מגוי אחד חשוב שהלוח עליו חמש מאות ר"ט, אחרי איזה זמן בא האדון עם עוד שני גוים חשובים ובקש לפדות את המשכון, אבי לא חשד כלום והוא עלה אל העליה ולקח את המשכון, בתו החורגת עמדה על יד הפסנתר ונגנה לבל ישתעממו האורחים. האדונים שוחחו ביניהם ואמרו: כאשר ישוב היהודי עם המשכון שלנו אנחנו נקחהו מבלי לשלם לו כלום ונלך מפה הם שוחחו בצרפתית ולא עלה על לבם כי הנערה מבינה אח דבריהם. כאשר שב אבי זצ"ל והמשכון בידו, התחילה לשיר בקול: בנ"י, לא המשכון - היום בכאן ומחר ויברח" - לא יכלה המסכנה לבאר את דבריה בסגנון אחר. אז אמר אבי אל הלווה החשוב: אדוני! איפה הוא הכסף? הלז ענה: תן לי המשכון! אבל אבי זצ"ל ענה: לא אתן את המשכון חגילה בטרם אקבל את הכסף. אז אמר אחד הבאים: אכן נודע הדבר, כנראה הבהורה יודעת צרפתית, ובדברי איום עזבו את הבית. ביום השני בא הלוח בעצמו ומסר לאבי את הכסף ואת הרבית ואמר: אתם ראיתם פרי טוב, הספקתם להפיק תועלת ממה שלמדת את בתך צרפתית, ובקבלו את המשכון הלך לדרכו.

אבי חנך את בתו החורגת כאילו היתה בת שלו, והוא גם שדך אותה. נמצא לה שדוך יפה. החתן היה בנו של קלמן אוריך, אבל מהלידה הראשונה מתה. זמן מה אחר זה באו שודדים וחפרו את קברה והפשיטו מעליה את תכריכיה, והגה באה לאחת בחלום וגלתה את הדבר, חפרו את הקבר ונמצא שאמנם כן הוא ואז מהרו הנשים שמה, ותפרו לה תכריכים אחרים. בשעה

שישבו ותפרו באה ריבה אחת אל תוך הבית כחפזון ואמרה: בשם אלהים. מהרנה לגמור את התפירה! וכי אינכן רואות כי המתה יושבת ביניכן? אבל הנשים לא ראו כלום. כאשר גמרו את התפירה הלבישו את המתה, ומאז שבה למנוחתה ולא נראתה עוד לשום איש.

כאשר נשא אבי את אמי לקח את הסבתא מִטָּה אליו והיתה סמוכה על שלחנו; וכל ימיה היתה בביתו והוא כבד אותה בכל הכבוד שבעולם כאילו היתה אם שלו. הכותנות שהסבתא שלי נתנה לאמי, השיבה לה אמי בידיעת בעלה. בקצור, היא היתה בביתם כמו בביתה שלה. היא ישבה אצלם יותר מטוב (שבֶּעֶ-עֶשְׂרֵה) שנה וכל הכבוד חלקו לה. הטוב והמטיב ישלם שכרו לנו ולבנינו אחרינו!

בזמן ההוא היו היהודים שבווילנא מוכרחים לברוח מפולין, ורבים מהם באו להמבורג והביאו עמם מחלות מדבקות, ובימים ההם לא היה עוד "הקדש" ליהודים, ולא בתים אחרים, שאפשר היה להשכיב שם את החולים, ולכן היו כעשרה יהודים חולים שוכבים בחצר שלנו ואבי דאג להם. קצתם חזרו לבריאותם וקצתם הלכו לעולמם. גם אני ואחותי עלקלֵיה שחחיה שכבנו חולות. הסבתא ההסידה שלי היתה הולכת אל כל החולים ומשתדלת שלא יהיה להם מחסור. אף על פי שאבי ואמי לא רצו שהיא תטפל בחולים, לא חדלה מלכת אליהם שלש או ארבע פעמים בכל יום, לטוף חלטה גם היא וְשָׁכְבָה עֶשְׂרֵה ימים ומתה בשיבה טובה והשאירה אחריה שם טוב. היא היתה בת שבעים וארבע, אבל היתה רעננה כבת ארבעים. אי אפשר לספר כל מה קהיא דברה בשכבה על עֶרֶשׁ דוֹי ואת וידויה. ואיך ששבחה את אבי ונתנה לו תודה על הכל. אבי ואמי היו נותנים לה בכל שבוע פעם חצי ר"ט ופעם שני שוֹק (העללצר) שתקנה לעצמה איזה דבר רצוי לה; וגם כשהיה אבי זצ"ל שב מאיזה יריד היה תמיד מביא לה איזו מתנה. היא אספה את הפרוטות הללו והיתה משאילה על משכונות קטנים; כשהגיעה קצה, אמרה לאבי ע"ה: בני, אנכי הולכת בדרך כל הארץ; ישבתי בביתכם כל כך הרבה שנים וכבוד אם חלקתם לי, לא רק שנתתם לי מהמאכלים ומהמשקאות היותר טובים והלבשתם אותי בגדי כבוד, עוד נתתם לי גם מזומן. מה עשיתי במעות הללו? קבצתי פרוטה לפרוטה ולא הוצאתי מהן כלום והשאלתי אותן על משכונות קטנים, עכשיו יש לי כמאתים ר"ט, ולמי הוא כל הכסף הזה? אם לא לחתני היקר? הלא הכל בא מידו. אבל אם חתני היקר רוצה לותר על זה ולמסור אותם

1 זה היה בימי התקוממות הקוזקים נגד הפולנים ונהרגו כמה רבבות מישראל והשאר ברחו לגרמניה.

ע"י קופמן די לעצטע פערטרייבונג דער יודען אויס וויען 62 הצ' 5.

לנכדך העניים, יתומי בני המנוח מרדכי — יעשה כרצונו. יהודה ואנשיל וכל הבנים והחתנים בודאי יסכימו לכך. על זה ענה אבי זצ"ל: חמותי ואמי היקרה! היי נא שלנה. ה' יתן כי תשבי אתנו עוד ימים רבים, ובעצמך תחלקי את הכסף למי שתרצי; אנכי מוחל על זה בכל לבי וכאשר תשובי לבריאותך אוסיף לך עוד מאה ר"ט כדי שתוכלי לקבל יותר רוחים ולעשות עמהם כהפך לבך. כששמעה הסבתא את הדברים האלה נתמלאה שמחה רבה והתחילה לברך אותו ואת אמי שתחיה וכל הילדים שלה בכל הברכות שבעולם וספרה באזני כל בשבחם. ממחרת היום ההוא יצאה נשמתה, כאילו נרדמה, ונקברה בכבוד גדול כראוי לה. זכותה תעמוד לנו ולזרענו ולזרע זרענו¹.

והנה אשובה לספר ע"ד אבי זצ"ל שהשיא את אחותי הנדלָה... וחשבתי לקצר בזה, כי מה לי להאריך? ורק כתבתי במקצת איך שאמי תחיה היתה יתומה עזובה ובטחה בהשי"ת שעזר לה כל כך הרבה! כמו שנראה מהספור אשר אספר להלן. אם לאחדים מבניה השעה לא כל כך משחקת כמו לאחרים, אבל בכלל ביה טוב להם ויש להם לחם חוקם, ולפיכך מי שבוטח בכל לב במקום ביה, בודאי שלא יעזוב אותו. בטחו בה' והיה ה' מבטחו. יהי שמו מבורך לעולם ועד.

והרי כאן מעשיה יפה ונחמה לכל לבות נאנחים, שלא יתיאשו לעולם מעזרת המקום ביה, כמו שקרה לאותו חסיד שסבל יסורים ועניות ובכל זאת היה בוטח בה' ולא סר מדרכי ה', שעזר לו בחסד וברחמים, כמו שתקראו כאן להלן. היה היה מלפנים איש חסיד, שהיו לו שני ילדים ואשה חסודה. היה לו קצת ממון, שממנו הוציא להוצאותיו, אבל לא ידע לעשות מסחר וקנין, ורק תמיד עסק בתורה. החסיד בקש תמיד למצוא איזה מקור פרנסה לפרנס את אשתו ובניו בלי שיצטרך למתנת בשר ודם, אבל המזל לא האיר לו פנים, והוא נעשה חייב לאחרים, ולא היה לו במה לשלם, ולא נמצא מי שירצה להיות ערב בעדו, ובעלי החובות הגישו משפטם לפני הערכאות. והשופט דן אותו — אחרי שאין לו במה לשלם ואין מי שיערוב בעדו — לחבשו בבית האסורים. וכך עשו. האשה בכתה בכיה גדולה, כי לא היה לה במה לפרנס את עצמה ואת שני ילדיה, ובפרט אחרי שבעלה העלוב חבוש בבית האסורים, שהיא צריכה לדאוג גם בשבילו. ובעוד היא בוכיה ומיללת נגש אליה איש זקן ושאל אותה למה היא בוכה? וכשראתה שהזקן הזה הוא בעל רחמנות, ספרה לו את כל צניה. אמר הזקן: חדלי מבכי, ה' יוסיף לך בזכות התורה שבעלך

1 על המצבה שלה באלטונא 1089 מ' רשום: פה נקברה האשה החשובה מטה בת ר' יעקב, אשת הפרנס המנוח ר' נתן מלריך. מתה י"ד תמוז ה' תט"ז (1656) (הע' ס.).

עוסק בה ולא ישכחך. שאין הקב"ה עוזב תלמיד חכם, ואם לא עזר לו
 בנערותו יעזור לו בזקנותו. ואמנם יודע אני שעוד צפויים לך ולבעלך ולילדיך
 יסורים, אבל הקב"ה יהפוך לכם הכל לטובה, אם רק תקבלו היסורים באהבה,
 ועוד הוסיף הזקן לנחמה ונתן לה עצה: היי לכובסת ותפרנסי בזה את עצמך,
 את בעלך ואת ילדיך, אם רק לא תתביישי לבקש עבודה. האשה קבלה ברצון
 את דברי הנחמה ונתנה תודה להזקן, והוא הלך ולא נראה עוד. והיא הלכה
 לביתה והכינה קצת אוכל לבעלה לארוחת הערב, ונחמה אותו שלא יתיאש מן
 הפורענות ויוסיף לשקוד על התורה, והיא תעבוד יומם וליילה ובלבד שתוכל
 לפרנס את המשפחה. אז הרים החסיד קולו בבכי מר ועמו בכתה גם האשה,
 עד שהאלהים בשמים היה צריך לרחם עליהם. והאשה החכמה והחסודה נתעוררה
 ראשונה ואמרה: בעלי היקר! הבכי והיללה לא יתנו לילדים לחם, אלכה נא
 ואראה מה שיזמין לי הקב"ה להרויח משהו לפרנס את משפחתנו, והחסיד אמר
 לה: לכי נא, רעיתי הטובה, וה' יהיה בעזרתנו. והיא הלכה הביתה ותשכב עם
 ילדיה. ובבוקר השכם קמה בעוד שילדיה היו ישנים ותחזור בעיר על הבתים
 לבקש שיתנו לה לכבס. ובני העיר רחמו עליה ונתנו לה עבודה, והיא היתה
 לכובסת. והעיר היתה על חוף הים, והאשה הלכה בכל יום אל החוף עם שני
 ילדיה וכבסה שם את הלבנים ופרשה אותם על העשב לנגבם. ופעם בעת
 שכבסה עברה בים ספינה והספן קרב אל החוף ועצר בעד הספינה וראה את
 האשה והנה היא יפת תואר והתפלא מאד על יפיה. והאשה אמרה: אדוני! למה
 אתה עומד ומשתאה אלי? ענה הספן ואמר: אשה חביבה! נכמרו רחמי עליך,
 אמרי לי: כמה משלמים לך בעד כביסת כתונת אחת. והיא ענתה: בעד
 כתונת גבר שתי פרוטות, כי עלי לכבסה יפה. אמר הספן: נכון אני לשלכ
 ארבע פרוטות ובלבד שתהיה הכביסה יפה. נתאמר האשה: יהי כדברך. והיא
 קבלה ממנו כתונת וכבסה אותה כבוס נקי מאד ופרשה על הדשא להתנגב. והספן
 היה עומד בספינה והסתכל איך שהיא כובסת ופורסת את הכתונת, והוא לא
 יכול לגשת בספינתו אל החוף ועצר אותה כאמה הרחק מן החוף, והשליך
 לה את ארבע הפרוטות צרורות בניר ואמר לה כי תשיב לו את הכתונת. היא
 קבלה את שכרה והביאה לו את הכתונת אל תוך הספינה, והנהג תפס אותה
 בידה ומשך אותה לתוך הספינה, והספינה זזה ותשט לה הלאה. האשה צעקה
 מתוך הספינה, והילדים צעקו מעל החוף, ולא נמצא מי שיעזור להם. הספינה
 נתרחקה, וקול האשה לא הגיע עוד לאוזן הילדים. אז מהרו ובאו אל אביהם
 ובבכיה רבה ספרו לו מה שקרה לאמם. האיש הרים את קולו ובכה בכי רב
 ועצום וצעק אל ה': אלי, אלי, למה עזבתני בצרה גדולה? וכך בכה עד שנפלזו

עליו תרדמה, והנה הוא רואה בחלומו שהוא נמצא במדבר גדול, מלא חיות רעות, העומדות עליו לטרפו ולאכול את בשרו, ויחרד לבו ולא ידע אנה לפנות. והנה בא רועה עם עדר צאן. כאשר ראו החיות הרעות את הצאן עזבו אותו והתנפלו על הבהמות. אז ברת החסיד והגיע למבצר אחד גדול ויפה, העומד על שפת נהר ובו אניות רבות, וכשנכנס אל תוך המבצר הריעו אנשים לקראתו והושיבוהו על כסא מלוכה ותגדל שמחתו בספנים. ויהי בהקיצו משנתו זכר את חלומו ואמר לנפשו: החלום הזה מבשר לי כי ימי עניי יחלפו מהר וה' יעזור לי וישוב לשמחני ע"י ספנים כשם שעינה אותי על ידם. באותו הזמן מת המלך, ויורש העצר שחרר את המדינה מכל מס לשלש שנים כדי שיקנה לעצמו שם טוב בעמו. וגם צוה לקרוא לאסירים דרור ובתוכם נשתחרר גם החסיד עם שני בניו, והוא התהלך בשוק הנה והנה ולא ידע. להשתכר פרוטה לקנות לחם לבניו. וישא את עיניו והנה הוא רואה לפניו ספינה שנכונה לנסוע להודו המזרחית, והוא אמר לשני בניו: בואו ונגש לספינה, ספנים גזלו את אמכם, אולי נמצא שם את אמכם, וה' יהיה בעזרתנו. והוא נגש אל הספינה ובקש כי יתנו לו ולשני ילדיו לנסוע בספינה, עני הוא ואין לו במה לקנות פת לחם. וספר כל הקורות אותו לפני רב החובל. ורב החובל רחם עליו וקבל אותו ואת בניו אל תוך הספינה. וגם נתן להם לאכול ולשתות כנפשם שבעם. ויהי בבואם אל תוך הים הוציא אלהים רוח סערה, והספינה וכל אנשי הספינה נטבעו רק החסיד ושני בניו ורב החובל שפרגס אותם נצולו, כי תפסו בקרש אחד מקרשי הספינה, והגלים פלטו אותם אל מדינה אחרת והחסיד בא לאיזה מדבר גדול במקום שגרים אנשים פראים. ובת המלכה של הפראים ראתה את החסיד, והיא רועה צאן ובקר במדבר והיתה ערומה כולה מכוסה שער וחגורה בעלי תאנה לכסות, והיא התקרבה אליו והראתה לו חבה ובקשה כי יקח אותה לו לאשה, ומפחד ומורא הראה גם החסיד לה אותות חבה, כאילו גם הוא רוצה לקחתה. והפראים ראו ויריעו ובחורים וזקנים יצאו מחורי משכנותיהם בהרים וירוצו אליו לשתות דמו ולאכול את בשרו ומלכם אף הוא היה בתוכם. אז נבהל החסיד מאד ולא קמה בו רוח. וכאשר ראתה זאת הבת-מלכה רמזה לו כי לא יפחד, ומאביה המלך בקשה כי יחונן את החסיד וישאירו בחיים, כי היא רוצה להיות לו לאשה. והמלך עשה את בקשתה והחסיד היה אנוס לשכב עמה בלילה והוא היה לה לבעל והיא היתה לו לאשה, אף על פי שלעתים קרובות נזכר באשתו הצנועה שהיא גם כן עלובה כמוהו, אבל אי אפשר היה לשנות כלום, ובכל זאת לא נתיאש ובטח בה' כי ירחם עליו ויביאנו אל אשתו ובניו. ברוב הימים נתעברה האשה

הפראית מהחסיד וילדה בן פראי, והחסיד היה רועה את הצאן, וכך עברו שנתיו והיה אנוס לאכול עמהם בשר פרדות פראיות וחיות והיה שוכן במערות ההרים עם אשתו הפראית, והוא ואשתו כוסו כלם שער, וגם הוא היה דומה לפרא פעם עמד החסיד על גבעה קטנה במדבר לא רחוק מהים והוא נתן חשבו לנפשו היכן הוא נמצא ועם מי הוא מבלה ימותיו, וסוף סוף כאשר יכלה כת יקחוהו ויאכלו את בשרו ואת עצמותיו ישברו ולא יבוא לקבר ישראל, וכאשר לא טוב יותר לרוץ עכשיו מהגבעה אל הים ולהטבע בו כאשר טבעו בניו? והוא לא ידע כי פלס הים את בניו. — יבוא אליהם ויחד ישמחו בעולם הבא בבכי תמרורים התודה החסיד לפני הקב"ה על כל חטאותיו והרים את רגליו ורץ אל הים להטבע, והנה קול קורא אליו בשמו ואומר: הוי, בן אדם מיואש למה אתה מבקש להתיאש ולהשחית את נשמתך? לך ושוב אל הגבעה אשו ממנה ירדת, חפור שם ותמצא שם ארגזו ובו כסף ואבנים טובות, עושר גדול מאד מאד, ומשוך את הארגז אל חוף הים ותעמוד שם קצת, אז תבוא ספינה מלאה אנשים כמותך הנוסעים לאנטיוכא ותקרא להם כי יקבלוך, ותציל אותך ואת הארגז, ובאחריתך תהיה למלך ותראה ימים טובים, ותפטר מכל יסוריך כאשר שמע החסיד את הדברים האלה, שב אל הגבעה והתחיל לחפור שם כאשר אמר לו הקול הקורא, ומצא את הארגז עם זהב ואבנים טובות ומשך את הארגז עד חוף הים, וישא עיניו וירא והנה ספינה באה עם אנשים, וישא החסיד קולו ויקרא, כי יגשו אל החוף ויקחו אותו אליהם, כי גם הוא בן אדם כמוהם, והם הקשיבו לקולו כי הוא מדבר בלשון בני אדם, ונגשו אל החוף והוא ספר להם כל הקורות אותו, והם הכניסוהו מהר אל הספינה עם הארגז שלו, וכאשר הוא היה כבר בספינה שמעה אשתו הפראית את קולו והכירו כי קול בעלה הוא, לקחה את ילדה הפרא על זרועותיה ומהרה אליו, ותרא כי הוא בספינה ותקרא אליו כי יקח גם אותה עמו, אבל הוא לעג לה ואמר מה לי ולחיות הפראיות? יש לי כבר אשה יגתר, טובה ממך — ועוד הוסיף לדבר לה כהנה וכהנה, כשמוע האשה את הדברים האלה, כי הוא לא יוסיף לבוא אליה, חרה אפה ותפסה את הילד ברגליו ושטעה אותו לשנים את החצי השליכה אל תוך הספינה ואת החצי השני אכלה בחמתה ותרתי משם, והחסיד נסע עם האנשים והגיע עד אי אחד ושם יצא, פתח את הארגז והנהו מלא זהב ואבנים טובות שאין שעור לערכן, ויתן לספן את שכלו בשמחה, ויתן לסבל לשאת את הארגז אל בית מלון, וישכב בלילה על משכבו התבן, וחשב בלבו: אם אוכל לקנות מהמלך את האי, או אבנה כאן ארמון ועיר, ואז תהיה פרנסתי בטוחה ולא אצטרך לפחד פן יגנבו הגנבים את כספי

ויהי בבוקר וילך אל המלך ויקן ממנו את האי, שהיה ארכו כמה מילים ויבן שם ארמון ועיר ולבסוף נבנתה מדינה שלמה. ואנשי האי הכירו בחכמתו וימגוהו לראש. אז חשב על דבר אשתו ובניו שאבדו ממנו בענין רע. ותבוא מחשבה בלבו: אחרי שאשתו נחטפה על ידי ספנים ואחרי שכל הספינות עוברות על יד הארמון שלי אשר בניתי, לפיכך אצוה להכריז שכל ספינה העוברת כאן צריכה לקבל רשיון ממני ואם לאו — תוחרם הספינה וכל הרכוש אשר בה, ויעשו כן; וכל הספנים היו באים ומתיצבים לפניו והיו מסבים על שולחנו. עברו ימים רבים ומאשתו ובניו לא באה שום ידיעה. ופעם ביום חג הפסח בשבת החסיד על יד השולחן לאכול סעודת הצהרים ולבו טוב עליו, נכנס העבד ואמר כי ספינה עשירה באה, ובעל הספינה מבקש כי לא יעכבוהו הרבה זמן. אמר החסיד: היום חג לנו ואי אפשר לי לעשות בדיקת הספינה, ובכן עליו להמתין עד אחר החג, ובינתיים יבוא הנה ויסעוד עמנו. וישלח החסיד איש אחד אחר רב החובל והוא בא, והחסיד קבל את פניו ובקש ממנו לשבת עמו. רב החובל בקש מאד שיתן לו לנסוע תיכף, אבל החסיד לא מלא בקשתו, והוא נאלץ לשבת עמו ולאכול, והחסיד שאל אותו מאין הוא בא ואם יש לו אשה ובנים, ורב החובל ענה כי יש לו שתי נשים, אחת בביתו והיא ילדה לו שלשה בנים והיא מנהלת הבית, והשניה היא אשה עדינה ואיננה מוכשרת לעבודת הבית, אבל היא אשה חכמה ואותה אני מוליך עמי אל כל מקום שאני נוסע, והיא מפקחת על הספינה ומקבלת את הכסף מהנוסעים שכר הנסיעה ורושמת הכל בפנקס, ואנכי לא שכחתי עמה כל הימים. שאל החסיד: ולמה, ידידי, נמנעת מלשכב אצלה? ויען רב החובל: האשה הזאת היתה אשת איש חכם גדול, והיא קבלה ממנו איוו חידה ואמרה: מי שיוכל לפתור לי את החידה לב חכם לו כמו לבעלי ולו אתן רשות להיות עמי, ולאיש אשר לא יוכל לפתור את החידה מוטב לי למות ולא להיות עמו, או אשלה יד בנפשי, כי לא נאה שבן אכרים ירכב על סוס המלך. וישאל החסיד את רב החובל: הגידה נא לי את דבר החידה? ויען רב החובל: זאת היא החידה: צפור עפה משמים ארץ בלי כנפים ותשב על שיח קטן יפה ונחמד. היא הניעה את העץ הנה והנה; עין לא ראתה צפור זו. היא נתנה חיים לשיח שיוציא פרחים יפים. הוא משך אליו את כל הכחות שהיה אפשר לו להשיג. פתאם דלל העץ וייבש כאלו רעל בא פתע אל קרבו. הצפור עפה ממנו לאויר, ומשם התחילה לשיר ולגהום ותקרא: הוי שיחי המסכן! מי גטל ממך את כחך, שהיה לך מלפנים, וכי אי אפשר לך להשיגו שוב? כחך מידי בא לך, ועכשיו נתייבשת ומאין יבוא עורך? זוהי, מלכי, החידה, שאין אני יודע

פתרונה. החסיד שמע את החידה ונזדעזע: הלא זוהי החידה שמסר מלפנינו
 לאשתו. וכאשר ראה רב החובל את החסיד מזדעזע, שאל אותו: על מה, אדוני
 כל כך נבהלת? ויאמר החסיד: זוהי היא חידה מחוכמה מאד ואני רוצה לשמוע
 אותה מפי האשה בעצמה, אולי שכחת דבר-מה, או אולי הוספת דבר-מה
 וכאשר אשמע את הדברים מפיה אז אתבונן בדבר, אולי אמצא אנכי את
 הפתרון. וישלח החסיד את אחד מעבדיו אחריה, והעבד רץ מהר ויאמר לאשה
 הכוני להתיצב לפני המלך שלנו, עמו תאכלי ותשתי יחד עם בעלך. ויחרז
 לב האשה מאד, כי לא ידעה למה תובל, שמה וחשבה אולי תצא מן הפחת ותפול
 בפה. אבל מה היה לה לעשות? עליה ללכת אל כל אשר יוליכוה, והיא לבשו
 בגדי חמדות והתקשטה כמו שנאה להתיצב לפני מלך. וכשנכנסה צוה החסיד
 להכניסה והגישו לה כסא לשבת על יד השולחן אצל רב החובל. והחסיד
 התבונן בה והיה מסנפק אם זוהי אשתו, והיא לא הכירה אותו כלל, כי מאז
 נשתנו פניו אחרי שעברו שנים רבות מעת שנפרדו זה מזה. והחסיד ישב דומנו
 והאורחים אכלו ושתו והיו שמחים. אבל החסיד לא היה יכול לשמוח וישו
 כאיש תפוס, ברוב שרעפיו. אז אמר רב החובל אל החסיד: למה אדוני עצוב
 ותפוס במחשבות ונגות? אולי רע בעיניך הדבר שאנו מרבים לאכול ולשתות
 הננו להפסיק, נתן לך תודה ונלך לדרכנו. ענה החסיד ואמר: חלילה! אתנו
 אורחים חביבים שלי, ואנכי רק מעמיק לחשוב, על דבר החידה ואני מבקש
 לשמוע אותם מפי האשה עצמה. ורב החובל בקש את האשה כי תספר לפני
 המלך את החידה, והיא ספרה את החידה, כמו שנאמר קודם. והחסיד שאל
 ממי למדת את החידה הזאת? ותען האשה ותאמר: היה לי בעל חסיד ורו
 יהודי גדול, והיה מספר לי בכל פעם ספורים מזמנים עתיקים וחידות, וחידו
 זן אין איש יודע את פתרונה. אמר החסיד: ומה יהיה אם ימצא איש שיפתור
 את החידה, האם תודי על האמת? ותען האשה: אדוני, אין איש בעולם אשר
 יוכל לפתור את החידה לאמתה זולת בעלי הראשון. ויען החסיד: אנכי הו
 הפותר שיוכל לפתור אותה: הצפור שעפה משמים ארצה, היא נשמת האדם
 והיא יושבת על שיח קטן, זהו הגוף שלו הדומה לשיח ההולך וגדל ומעלה
 ענפים, אלה הם ימי הנעורים הדומים לגן פורה, והצפור מנענעת את השי
 ומטה אותו כחפצה, זוהי הנשמה שמושלת בגוף ואבריו נשמעים לפקודתו
 ואין רואה את הצפור, כי הנשמה חבויה בתוך הגוף; והשיח מושך אליו כח
 מן החוץ, עד שמתביש, זהו האדם שאינו מסתפק במה שיש לו ומבקש תמי
 למשוך אליו כל מה שעניו רואות ועל ידי זה הוא לפעמים מאבד גם מה שיש לו
 כי מה שהוא קונה בעול מאבד גם מה שקנה בצדק, ומהרה ימות האדם

חתונה אצל היהודים באשכנז מלפנים.

ויעזוב את הכל לאחרים. אז מתרוממת הצפור לעוף באויר — זוהי הנשמה, והיא סופדת על הגוף ואומרת: יען כי בימי חיך לא היית שמח בחלקך ולא שקטת ולא נהנת, והנה אתה מת והכל עזבת לאחרים ולא לי ולא לך יש תועלת מכל עמלנו; וכי לא יותר טוב היה אילו היית עושה בעשרך טובות, כי אז היינו באים עכשיו בשמחה (לעולם הבא). זהו פתרון החידה לאמתה.

ואם את תודי שזוהי האמת אז אשוב ולקחתי אותך אלי. האשה הרימה את עיניה, הסתכלה בדובר והכירה כי הוא בעלה. והיא קפצה ממקומה ונפלה על צוארו ובכתה עמו בכיה גדולה. וישמחו מאד ויעשו משתה גדול, ורב החובל מאימה ופחד נפל על ברכיו לפני החסיד ובקש שלא ימית אותו, והחסיד אמר: אחרי שלא אנסת את אשתי לדבר עבירה הנני משאירך בחיים, ואולם אחרי שלקחת מה שאינו שלך הנני לוקח את כל הרכוש שיש בספינה אלי. ורב החובל יצא בקי מנכסיו והלך לו לדרכו, והאשה נשארה עם בעלה ברוב שמחה ועושר, ויספרו זה לזו את כל הקורות אותם, אבל התאבלו על בניהם, כי חשבו שהם נטבעו. והנה פעם היה ליל חם מאד והחסיד לא היה יכול לישון, וספינות רבות עברו אז בחוף, והמשרתים דברו זה עם זה לבלות את ליל הנדודים, ושני בני החסיד היו גם כן ביניהם ולא ידעו כי אביהם ואמם נמצאים כאן. ויאמרו הבחורים האלה אל חבריהם: הנה נמציא לנו איזה דבר לבלות בו את הלילה. כולם הסכימו לדבריהם. והם אמרו: אנו נחוד חידה, ומי שימצא פתרונה יקבל עשרה זהובים, ואם לא ימצא את הפתרון יתנו המה עשרה זהובים. אמרו האנשים: אחרי ששני הבחורים הללו הם יותר נבונים ממנו על כן יואילו הם לחוד בראשונה. והבחורים פתחו ואמרו: ראינו אשה יפה ונחמדה, אבל אינה רואה כלום בעיניה. היא מראה את בשרה העדין, אבל אינה נתפשת ביד. הצעירה הזאת תקום בבוקר השכם, וכל היום אין איש רואה אותה ורק בלילה היא מופיעה מקושטה בכל מיני תכשיטים, שאין בעולם כמוהם; בעינים סגורות רואים אותה ומעינים פקוחות היא נעלמת. זו היא החידה ועכשיו הגידו את הפתרון. כולם תמהו על החידה הזאת ואמרו: קשה מאד, אי אפשר לפתרה. ביניהם היה סוחר זקן ובקש לפתור את החידה בכח. אבל הבחורים לא קבלו את פתרונו, כי אמרו שאין זה פתרון אמתי. ויתקוטטו ביניהם עד אור הבוקר ולא ידעו מי צריך לשלם למי את עשרת הזהובים. אז אמר רב החובל: שמעוני, אחי, לכו נא אל הארמון אל המושל והוא ידין עם מי הצדק; ושני הצדדים הסכימו וילכו אל המושל. וישאל המושל אותם: על מה השכמתם כל כך לבוא אלי? והם ספרו לו את כל הענין, את החידה ואת הפתרון של הסוחר הזקן. כאשר שמע המושל את החידה חרד חרדה

גדולה, ויתבונן אל שני הבחורים ויכירם כי בניו הם, אף כי גדלו הרבה מעור שאבדו לו. המושל פנה אליהם ושאל: מאין אתם יודעים כי החידה זאת לא נפתרה על ידי הסוחר פתרון אמת? ויענו הבחורים: אבינו היה איש חכם מאז והוא המציא את החידה ואת פתרונה. ובכן רק אנחנו או אבינו יודעים את הפתרון האמתי. אמר להם המושל: ואם אני אפתור לכם, האם בזה אהיה לכונן לאבז ענו הבחורים ואמרו: אם ימצא איש שידע לפתור את החידה לאמתנו סימן הוא שזהו אבינו, כי ידענו שהוא לא מסר את החידה לשום איש ורי לנו לבניו, ואנו גם כן לא מסרנו לשום איש עד היום. אז אמר המושל הקשיבו נא אלי, אולי אוכל אני להגיד לכם את הפתרון האמתי. לדעתי האשור היפה היא—הנעורים של הבחורים. כל היום הם חושבים על נשים יפות, ולכ בלילה הם רואים בחלומם והנה לפניהם אשה יפה, אבל היא אינה רואה כלום מפני שהיא מופיעה רק בלילה אופל, בחלום, והעינים לא תועילינה כלל. כאשר רק חפקחנה יגוז החלום ויעבר, ובבוקר השכם היא מתעלמת, כי אזמן היקיצה, ובהקיץ אין איש רואה חלום, וכך היא נשארת כל היום חבויה ורק בלילה היא מופיעה שוב מקושטה בקשוחים שלא נבראו ולא נמצאו בעולם, כי גם הקשוחים רק מעשי החלום הם. זהו הפתרון, ואם אתם מוצאים כי נכון הוא והייתם לי לבנים! הבחורים השתוממו מאד בשמעם את הפתרון והביטו איש אל אחיו, ויכירו כי אמנם זהו אביהם, ויתנו קולם בבכי מרוש שמחה ולא יכלו לדבר מרוב התרגשות, ואביהם ואמם קפצו מכסאותיהם ויחבקו וינשקו את הצעירים ויבכו יחד בקול גדול שנשמע למרחוק. ונודע אז כי אל הצעירים בני המושל המה. אחרי שעה מרובה התעורדו הצעירים והתחילו לדבר עם הוריהם וספרו זה לזה מה שעבר עליהם, וכולם שמחו יחד שמח גדולה. והמושל עשה משתה גדול לכל אנשיו וישמחו יחד שמחה גדולה, והוא היה נסיך ובניו נסיכים, וצוה את בניו שילכו בדרך ה' והוא יעזור להם בכל עת. אם הקב"ה מנסה את האדם ביסורים, אז כל קרוביו עומדים מרחוק ואינם עוזרים לו, רק מעצים כי יתרחקו הימנו, והאומלל נשאר בודד. וגם את מאלף אינו אומר: אחי אתה. אבל כאשר יאיר ה' פניו לאדם, אז יסכר פני אויביו וגם כשהאויבים רבים הם, והספנים ראו ושמעו את כל אלה, ורבי מהם נתגיירו והיו שם לקהלה גדולה.

מזה ילמד האדם שצריך להיות תמיד סבלן ומקבל הכל באהבה ולנח את המסכנים בדברים אם אי אפשר לו לתת להם מכספו, ואז ייטיב לאלהים וישמרהו מכל צרה ויפדהו מהגלות השחורה והארוכה הזאת ויביאהו אל הארץ הקדושה, ואז ישמחו כל עצובי רוח... אני מקוה כי השי"ת סוף יסו

ירחם עלינו ויעשה את בקשתנו. ואם אנו נהיה טובים וישרים כראוי לנו אז ימלא השי"ת חפצנו; אבל כל זמן שעוונותינו רבו למעלה ראש... אנו צריכים לקוות לקץ שיבוא בזמנו. את הספור הזה [ראיתי] כתוב בספר שכתב אדם חשוב מפראג בשמו...

עכשיו אני שבה לעניננו: אם לכתוב הכל על דבר אבי זצ"ל לא יספיקו מאה גליונות. הוא ע"ה חשב תמיד לשדך את בניו במשפחות ישרות ובשביל זה עשה יותר מכפי יכלתו, ואמנם השתדך עם המשפחות היותר חשובות. דומני שבספרי הראשון¹ כבר הזכרתי קצת כי אבי זצ"ל היה פרנס ימים רבים בקהלתו וגם הצליח בעסקיו, והקהלה היתה במעמד הטוב בכל דבר, וממש ישבו איש תחת גפנו ותחת תאנתו. הקהל לא היה חייב אפילו פרוטה אחת, אף על פי שהיו בקהלה, כמו שאני זוכרת מנעורי, מחלוקות גדולות, כמו שנהוג בעוה"ר בכל קהלה שהרשעים מתקוממים. וכך גם בזמן שהיה אבי זצ"ל פרנס עם חבריו, היו כמה רשעים גדולים מתנפלים עליהם, חפצו לעשות לקהל רעות רבות; וכנראה שנים מהם השיגו מהמלכות יר"ה שהם יהיו הפרנסים. אבל אחרי שהם כבר מתו ועמדו לפני בית דין של מעלה, אני רוצה להזכיר שמותם. בקהלתנו מפורסם מי הם היו. אבל ה' הפר עצת רשעים, ואלהים נצב בעדת אל, ובכן האלופים הפרנסים והמנהיגים השקיטו את הרוחות ונסעו אל המלך יר"ה לקופינהגן, וספרו לו הכל, והמלך היה מלך חסיד גדול ואוהב ישר, והכל ת"ל שב לתקונו והמקום ב"ה השפיל את הרשעים. וגם לא עלה זה בהרבה מעות, כי חסו על הקהל ועל היחידים ושמרום כבבת עין; ונזהרו שלא להכניס את הקהל בחובות. אם היה חסר לקהלה איזו מאות ר"ט, אז היה הפרנס נותן משלו, ואחר כך היה מקבל מעט-מעט מהקהלה, שלא יהיה עליה למשא.

בשעה שאני חושבת על הימים ההם ומשוה אל הזמן של עכשיו, רואה אנכי כי אז היו חיי אושר, אף על פי שבזמן ההוא לא היה להם אפילו החצי ממה שיש לבני הזמן הזה. ה' יוסיף להם כהנה וכהנה. בימיהם ובימינו תבוא תשועת יהודה וישראל.

עוד טרם הגעתי לשנת שתיים עשרה, ואבי כבר שדך אותי, וכשנתים הייתי מאורשה. חתונתי היתה בהאמל². הורי וקרובי במספר שני מנינים נסעו שמה לחתונתי. בזמן ההוא עוד לא היתה [בדרך ההיא] עגלת דואר; והיינו צריכים לשכור עגלות של כפרים עד הנובר. תיכף כשהגענו להנובר, כתבנו

1 כאן הוא האחרון. 2 עירה בגרמניה Hameln

להאמל שישלחו בשבילנו עגלות. אמי חי' חשבה שבהאמל אפשר להשיג מרכבות כמו בהמבורג. לכל הפחות, חשבה, אמי שישלח המחנות מרכבה אחת להביא את הכלה והוריה. אבל ביום השלישי באו שלש או ארבע עגלות של אכרים אסורות לסוטים פגרים, שכדאי היה להעמיס אותם על העגלות. אף על פי שאמי היתה קצת ברוגז, אבל לא יכלה לשנות כלום. כך ישבנו בשם אלהי ישראל בעגלות האכרים והגענו להאמל. בערב נעשתה סעודה כהלכה. חמי זצ"ל וחמותי היו אנשי חיל ומעטים היו דומים לחמי ר' יוסף האמיל. וחמי זצ"ל הרים כוס יין ואמר, "לחיים" לאמא. אמי עוד שמרה בלב, רוגז קטן על שלא שלחו מרכבה אחריה. חמי זצ"ל הרגיש בדבר, ובהיותו בכלל איש חביב ויודע לבדה את הבריות אמר לאמא: "אני מבקש את המחותרת היקרה לחדול מ"ברוגז". האמל איננה המבורג, אצלנו אין מרכבות, אנחנו אנשים פשוטים של עירה קטנה. הנני לספר לכם מה שאירע לי בעת שאנכי הייתי חתן ונסעתי לחתונתי. אבי ר' שמואל שטוטג'רט היה פרנס המדינה של ה"סן, והכלה היתה פריידה שלי בת נתן שפאניר. נדוניה קבלתי אלפים ר"ט, ואבי זצ"ל הבטיח גם הוא לתת ט"ו מאות ר"ט. זו היתה בימים ההם נדוניה גדולה. כשהגיע זמן החתונה שלח אבי שליח, המכונה בשם "פיש" (דג). הוא שם על שכמו את הנדוניה לשאתה אל שטאטהאגן, עיר מושב חותני נתן שפאניר ע"ה. אנכי והשליח נשאנו שנינו רגלינו והלכנו לשטאטהאגן. בימים ההם היה בשטאטהאגן ר' ליב הילדסהיים, כי הוא היה חתנו של חמי זצ"ל. כשהגענו קרוב לשטאטהאגן נתפרסם הדבר בעיר שהחתן נמצא קרוב לעיר. אז בא ר' ליב הילדסהיים רכוב עם מיודעיו – הוא היה מהילדסהיים בן למשפחה אצילית – ובראותו את שנינו, אותי ואת השליח שלי, את ה"דג", הולכים ברגל, מהר לשוב העירה ובשר לכלה, לפריידה שלי, כי החתן שלה בא רכוב על דג... ואחרי שהנכם רואים שעכשיו אנכי יכול לרכב גם על סוס טוב, על כן אנכי מבקש מטובכם להיות יותר סבלנים". כך נהפך הרוגז לצחוק והחתונה נגמרה בשמחה ובששון. אחרי חתונתי שבו הורי הביחה ואנכי, הילדה כבת ארבע עשרה, נשארתי בארץ זרה ובין אנשים זרים, אבל הדבר הזה לא היה קשה לי. כי היתה לי נחת רוח רבה מיחסו של חמי החסיד זצ"ל ומחמותי ע"ה, שהיו אנשים חשובים וישרים, יחס יפה מאד, יותר ממה שהייתי ראויה לכך. אי אפשר לי לתאר את החסידות והצדקות של חמי וחמותי ז"ל ועד כמה היה חמי ע"ה איש חיל, ממש כמלאך אלהים, ידוע לכל בני אדם במה נחשבה האמל נגד המבורג. ואנכי הייתי ילדה צעירה מפונקת מילדותי מהורי ומקרובי,

ועתה באתי מהעיר התומיה המבורג לשבת בעירה קטנה, שוממה ולא נאה, שבה ישבו אז רק שני בעלי-בתים יהודים. אבל כל זה לא היה שוה לי נגד נחת-הרוח שקבלתי מחמי זצ"ל, כאשר למחרת בלילה בשלש אחר חצות קם וישב בחדרו סמוך לחדר משכבי ופתח בניגון הגמרא, אז שכחתי את כל המבורג ושאוּנה. מה קדוש היה האיש! זכותו תעמוד לנו והוא יתפלל בעדנו לפני הקב"ה שיצילנו מכל צרה זשלא גבוא לידי תרפה ובזיון ועבירות. נעים היה לראות את בניו החשובים והישרים.

בנו הבכור משה היה בחור חשוב, ובהיותו חתן נסע לחתונתו עם אדם חשוב רבי משה ועם משרתו, שנקרא בשם יעקב, הפצוע, והוליך עמו את נדוניתו. כשהיו קרובים לְבִרְמַןְפֹּרְד התנפלו עליהם גזלנים וגזלו את כל אשר להם ופצעו את שלשתם פצעי מות. הביאום העירה וקראו לרופאים וליודעי סגולות. הם אמרו שהתתן והרב ר' משה ישארו בחיים והמשרת יעקב בחזקת סכנה. אבל בעוד יומים מתו החתן ור' משה, והמשרת יעקב נשאר חי, ולפיכך נקרא בשם „יעקב הפצוע“. הצער והאבל של ההורים היה גדול מאד. ואף על פי שבמקומות רבים עמלו למצוא עקבות השודדים, כל העמל היה לריק. ה' ינקום את דמם השפוך.

את הבן השני של חמי (אברהם הַמְלֵן) הכרתי. הוא היה מלא תורה כרמון. חמי שלח אותו בבחרותו ללמוד בישיבה בפולין. שם קנה לו שם גדול בתורה, ובפוזן התחתן עם איש נכבד' אחד ר' חיים בועז. אחרי חתונתו הוסיף לשקוד על התורה בהתמדה והצליח מאד בלמודו והיה נכבד מאד בפוזן. אבל בזמן שהקהלה שם באה במצוקה גדולה לרגלי מלחמת חמיל' (ת"ח) הוא בא יחד עם אשתו ועם בת אחת אל בית חמי בעירום ובחסר כל.

הבת הזו נולדה ממש בנס. כבר עברו שבע עשרה שנה מעת חתונתו, ואשתו היתה עקרה. אז היתה חותנתו חולה למות וקראה לבתה אשת גיסי אברהם שתבוא אליה. והיא אמרה לה: בתי התביבה, הנני ביד אלהים ועוד מעט אמות; אם יש לי איזו זכות לפניו, זאת אבקש ממנו שיתן לך בנים. אחר כך מתה האשה החשובה והחסודה הזו, ובתה גיסתי סולקה, אשת ר' אברהם, נתעברה וילדה בת בשנה התיא וקראה אותה בשם אמה — שרה. כעבור עוד ז' שנים ילדה בן שנקרא שמואל. הרבה דברים יש מה לספר על דבר גיסי זה. חמי שלח אותו להנובר ושם היה מצבו טוב אבל אנשים רמו אותו והעבירוהו להאמל, בהבטיחם לו „הרים וגבעות“ בעסקי שותפות ולא שמרו את הבטחתם וסופו וסוף בניו היה לכליון בעו"ה. ה' יסלח לאנשים ההם.

גיסי מהור"ר אברהם ע"ה היה למדן גדול, חכם מחוכם. הוא היה מדבר מעט. אבל כשהיה מדבר היה ההבל היוצא מפיו רק דברי חכמה, וכדאי היה להטות אוזן ולהקשיב לדבריו. ואולי עוד אזכיר על אדותיו.

עוד בת היתה לחמי ושמה ינסה. חמי נצ"ל שדך אותה בנעוריה עם בנו של זוסמן גאנז במינדן שעל נהר נָסר. בזמן ההוא יצא לר' זוסמן שם שיש לו כמאה אלף ר"ט. חמי שתה עמו יחד יין ועל הכוס גמרו את השדוך. למחרת, כאשר נתפקח גאנז מיינו נתחרט על השדוך, אבל חותני היה איש תקיף ואי אפשר היה למחותן לחזור מדבריו. וכך היה: החתן והכלה שניהם עוד ילדים, וזוסמן גאנז שלה. את בנו לישיבה בפולין. בעוד זמן קצר מת זוסמן ולא נמצא ידד אשר ישגיח על נכסיו, וכל הונו הלך לאבוד. אלמנתו נשאה לאתר ר' פייבוש שמו. אחרי איזו שנים שב החתן מפולין, אבל במקום הרבה אלפים, כמו שחשב חמי, נשאר לו רק מאות אחדות. אז בקש חמי להפר את השדוך הזה, אבל חמותי לא רצתה להעליב את החתן היתום, ובכך נכנסו הצעירים לחופה וישבו שנים אחדות במינדן. אז היה מעשה ופייבוש עם אשתו שדכו את בנם. כאשר חגגו את ערב החתונה שנקרא בשם „שפינהאלץ“¹, היו כמה חפצים יקרים על השולחן להראות את רב עשרם. שלמה גאנז ראה את ההון הרב, ואפשר שהכיר בין החפצים דברים רבים שהיו שייכים לאביו ר' זוסמן גאנז. והוא מכל עשרו של אביו קבל רק מעט. אז הלך אל הלשכה והוציא משם ארגז עם שטרות כתבי-יד: הוא חשב כי יש לו רשות על זה. אבל למה אתעכב על הדבר הזה? עשרים גליונות של נייר לא יספיקו אם אבוא לכתוב כל מה שאירע. ביום המחרת הרגיש פייבוש כי אבד הארגז, ומיד חשד בבן תורגו. הם באו בריב וגם חמי נמשך אל תוך המריבה הזאת. המשפט עלה לגיסי ולחמי לכל אחד יותר מאלפים ר"ט. את דברי הריב הביאו לפני השררות, וירדו ממש איש לחייו של רעהו והושיבו פעם את זה ופעם את זה במאסר, עד שנדלדלו שני הצדדים. לבסוף באו אנשים והשתדלו להביא את המשפט לפני הרבנים והדיינים שבפרנקפורט על נהר מיין ולשים קץ לדבר. הרבנים באו ודנו בזה הרבה זמן, אבל כלום לא יצא מזה. רק שהוציאו הרבה מעות. אחד מחברי הרבנות קנה בכסף שקבל בעד המשפט הזה חדר יפה ללמוד בו וצוה לצייר שם אָנז („גאנז“ בעברית „אנז“) ועל ידו עומדים שלשה או ארבעה רבנים וכל אחד מורט ממנו נוצות... אחר כך העביר חמי את חתנו שלמה גאנז ואת בתו ינסה ממינכן להנובר והשיג עוד זכות אורת גם לילד שלהם. הנובר היתה כבר לעיר חשובה. שלמה גאנז היה שמת מאד לדבר

¹ בליטא „חתן-מאל“ מלה זו משתדלים לבאר באופנים שונים, וצ"ע.

הזה וגם הצליח ועשה עושר. אבל השמחה לא ארכה: מהרה מת האברך הזה בדמי ימיו. קצת-שנים ישבה אשתו אלמנה ולא רצתה להנשא, כי היתה אשת חיל. אבל הקצין ליפמן¹ זכה לכך שהסכימה להנשא לו. בזמן שנשא את גיסתו ינטה אמנם לא היה ליפמן זה עשיר כמו עכשיו, אבל האל הגדול הוא המרים ומשפיל, והכל בידו. וחמי זצ"ל הצליח בכמה מאות ובטרח רבה להשיג רשיונות לבניו לשבת בהנובר וחשב כי בזה יבטיח זרעו וזרע זרעו לעולם, אבל בשביל מי הוציא האיש הטוב הזה את כל צמלו ויגיעו? רק בשביל זרים, כמו שנאמר: ועזבו לאחרים חילם². אך מה אוסיף לכתוב על אדות זה? הכל תלוי ברצון האלהים, ודי בזה.

הבן השלישי של חמי היה מהור"ר שמואל. גם הוא למד בישיבה בפולין ונשא אשה-מיוחסת גדולה בת רב גדול ושמו מהור"ר שלום אב"ד מלמברג, גם הוא התישב תחלה בפולין, אך מפני המלחמות ברח משם ולא הביא עמו כלום, וכן היה צריך חמי לפרנס זמן רב אותו ואת אשתו ואת בניו ואח"כ נתמנה לאב"ד בהילדסהיים³. אי אפשר לתאר עד כמה שהיה חסיד ואיש קדוש. הוא ידע ממש את רגע מיתתו. הדבר הזה ידוע לכל הילדסהיים.

הבן הרביעי היה מהור"ר איציק זצ"ל. אותו לא הכרתי. הוא ישב בפרנקפורט (על נהר מיין). על דבר צדקתו וחכמתו יודעים לספר כל אלה שהכירו אותו. לא קם כמוהו. היה מקיים מה שכתוב, והגית בו יומם ולילה⁴. ובטחם שהגיע לזקנה, בהיותו לא יותר מבן חמשים שנה, מת בעושר וכבוד. החמישית היתה בתו אסתר ע"ה. אי אפשר לכתוב עד כמה היתה אשה חשובה וצנועה. הרבה צרות עברו עליה ולא התרעמה, וסבלה את גורלה דומם, עד שיצאה נשמתה הטהורה. יש הרבה מה לכתוב על דבר האשה הצנועה, ע"ד מעשיה הטובים וסבלנותה, אבל יפה שתיקתי מדבוריי. די שכל העולם יודעים עד כמה היתה אשה חשובה.

הבן הששי שלו היה ליב בון, אדם חשוב, ואף על פי שלא היה למדן גדול אבל היה יודע ספר-הגון. הוא היה איש חיל. זמן רב פרנס במדינת קלן וישיבתו היתה בבון, והוא מת בהיותו עוד צעיר בעושר ובכבוד.

1 ליפמן פרנס. הוא היה סרסך להרצוג מברונשווייג-ליניבורג. והיה מליץ בעד היהודים. ע"י וינר מאנאסטשריפט פיר וויסענ' דעס יודענטום 1864. נתנו היה הרב מפראג ר' דוד אפפענהיים, שהיה בעל הספריה הגדולה אפפענהיים. 2 תהלים מ"ט, י"ד. 3 רבי שמואל המלן היה ימים רבים רב ואחר שצוב את הרבנות היה לפרנס עד מותו שנת 1687 ושקד על טובת הקהלה בהילדסהיים. ע"י ספר זכרון של קופמן ע' 325-346. 4 יהושע א' ח'.

השביעית היתה בתו חנה שהיתה דומה לחנה הנביאה. היא היתה אשת חיל. אבל מתה בהיותה עוד צעירה ולא השאירה עשירות אחריה. השמיני היה אביכם האהוב והנאמן זצ"ל. על אדותיו לא ארבה לדבר הפעם. את זה תמצאו להלן כל דבר במקומו. בני היקרים, אנכי כותבת את הדברים האלה, מן יבואו היום או מחר בניכם או נכדיכם, ולא ידעו את טיב משפחתם. כתבתי לכך בקצרה את הדברים האלה.

אחרי חתונתי ישבתי עם בעלי זצ"ל שנה אחת בהאמל; עסקנו היה שם דל, כי האמל לא היתה עיר מסחר. והיינו עוסקים בכפרים ובמשכנות. אבל בעלי זצ"ל לא רצה להסתפק במסחר הזה וכל מחשבותיו היו מהשעה הראשונה של חתונתי לעקור את מושבו להמבורג. וכך היה כמו שנאמר: בדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו¹ וה' אמנם הוליכנו בדרך טובה לולא גלקחה עטרת ראשינו מעלינו, אבל ה' נתן וה' לקח. מה שאי אפשר לשנות מוכרחים לסבול.

כאשר עברה השנה מיום חתונתנו לא רצה בעלי זצ"ל להשאר עוד בהאמל, ואף על פי שחמי וחמתי זצ"ל שניהם חפצו מאד שנשאר בהאמל וגם הציעו לפנינו להשאר בביתם אבל בעלי לא רצה, ובכך ברצון הטוב של חמי וחמתי עברנו להמבורג.

אנחנו שנינו היינו עוד צעירים, ילדים חסרי נסיון. וידענו רק מעט או לא כלום מעניני משא ומתן הנהוגים בהמבורג. אבל האלוה הגדול והרחמן, אשר הוליד את בעלי זצ"ל מבית אביו וממולדתו, עמד תמיד לימינו. ברוך ה' על כל הטובות שעשה עמנו.

תיכף לבואנו להמבורג התחייב אבי לתת לנו מזונות שנתים וישבנו בביתו. בעלי זצ"ל היה זר בעיר הזאת, אבל מהרה הכיר מה שנעשה מסביב. באותו זמן היה המשא ומתן באבנים טובות לא כל כך רב כמו עכשיו. ואזרחים וחתנים של ערלים בהתחתנם קנו מעט אבנים טובות, ולפעמים לא קנו כלל. לפי המודה שהיתה אז, היו מתקשטים רק בשרשרות זהב ואם רצו לתת מתנה נתנו מתנות זהב. ואף על פי שבתכשיטים האלה לא היה רוח גדול כמו באבנים טובות, התחיל בעלי לסחור בתכשיטי זהב והיה רץ מבית לבית לקנות זהב. את אלה היה מוסר לצורפי זהב או היה מוכר לסוחרים והיה מרויח יפה. אף על פי שבעלי היה עובד קשה לרוץ תמיד בעיר הנה

1 מכות י': כנראה גליקל חשכה ע"ד המאמר 'רגלוהי דבר נש אינון ערבין ליה'. לאתר דמתבעי תמן מרבילין יתיה. והו מתאים לגורלו של בעלה שמת בהמבורג, אבל נתחלף לה המאמר ההוא במאמר אחר שאינו שייך לכאן. המתרגם.

והנה, בכל זאת היה קובע עתים לתורה. ובכל יום שני וחמשי היה יושב בתענית, וכך נמשך הדבר עד שהיה צריך ללכת בדרך לנסיעות גדולות וענה כוחו, ובהיותו עוד צעיר היה חולני ושאל הרבה ברופאים, ויחד עם זה לא היה חס על עצמו ועבר בשקידה לפרנס את אשתו ואת בניו בכבוד. והיה אב אהוב ונכבד שמעטים כמותו, ואהב מאד את אשתו ואת בניו, שהרבה יש לכתוב על זה. אין דומה לו במזג הטוב. כל ימיו לא בקש להיות פרנס על הצבור. והתרחק מזה לגמרי, ולהיפך היה מתלוצץ בראותו אנשים הרודפים אחרי דברים כאלה. סוף דבר – הוא היה יהודי חסיד יחיד במינו, כמו שהיו אביו ואחיו. אני יודעת רק מעט מהרבנים שהיו מתפללים בכוונה כמותו. אם היה מתפלל בביתו והיה נכנס מי שהוא להגיד לו כי יש לקנות בזול סחורה במקום פלוני, לא נועזתי לא אני ולא בני ביתי לגשת אליו ולהגיד לו את הדבר הזה. אמנם לפעמים היה נסבע על ידי זה והפסיד איזה מאות ר"ט, אבל הוא לא שם לבו לזה ועבד את אלהיו באמונה ואליו התפלל בחשק, וה' השיב את הפסדו כפל כפלים, כמו שנאמר: "בטחו בה'... והיה ה' מבטחו. עניו וסבלן כמו בעלי ע"ה לא נמצא עוד. מה שאירע לו לסבול מידי ידידיו ואנשים זרים נשא במנוחה. אם אנכי בדרך החולשה האנושית שלי דברתי על אדות זה באי-סבלנות היה הוא צוחק לדברי ואומר: דרך כסל היא, אני בוטח בה' ואיני שם לבי למה שהבריות מרננים. זכותו תעמוד לנו בעולם הזה ובעולם הבא.

בבואי להמבורג נתן לי ה' הריון, ובאותו הזמן הרתה גם אמי שתחיה. האל הטוב חנני ונתן לי בזמנה בת. אנכי הייתי עוד צעירה מאד, ואף על פי שצער הלידה היה קשה בשבילי, אבל שמחתי שנתן לי ילדה יפה ובריאה, אמי, לפי חשבונה, גם היא היתה צריכה ללדת בזמן ההוא, ואולם היא שמחה מאד שאני ילדתי ראשונה והיתה יכולה להשגיח עלי. כעבור שמונת ימים ילדה גם אמי בת, ולפיכך לא היתה בינינו קנאה¹ ויחד שכבנו בחדר אחד. לא היתה לנו מנוחה מרוב המבקרים שהיו באים לראות את הפלא, כי אם זבת שוכבות בחדר אחד בתור יולדות.

להגדיל קצת בזה את ספרי, אני רוצה כאן לספר מאורע אחד מצחיק שקרה אותנו. החדר ששכבנו בו היה קטן, והימים ימי החורף. משפחת אבי היתה גדולה והיה צר לנו בחדר, אבל האבות והבנים יחד מקבלים הכל באהבה.

¹ אלו היתה לאחת בן ולשניה בת אז אולי היה במה לקנא אשה ברעותה. ועכשיו כששתיהן ילדו בנות לא היה מקום לקנאה.

אנכי קמתי ממטת הלידה שמונה ימים קודם אמי, ובשביל לפנות קצת את המקום חזרתי אל חדר משכבי, אבל אחרי שהייתי צעירה מאד לא חפצה אמי כי אקח בלילה את ילדתי עמי לחדרי, ולפיכך עזבתי את ילדתי בחדרה ועל ידה היתה שוכבת המשרתת. אמי הבטיחה לי כי לא אדאג לילדתי, כשהיא תתחיל לבכות אז תביא המשרתת את הילדה אלי להניקה, ואחר כך תקח המשרתת את הילדה ממני ותחזיר אותה אל חדר אמי ותניח אותה שם בערשה. אנכי הייתי שמחה לדבר הזה, וכך שכבתי כמה לילות והמשרתת היתה מביאה לי בחצות הלילה את הילדה להניק. פעם הקיצותי בלילה בשלש אחר חצות ואמרתי לבעלי זצ"ל: מה זה שהמשרתת לא הביאה לי עדיין את התינוקת? בעלי ע"ה ענה: התינוקת בודאי עוד ישנה. אבל דעתי לא נחה בזה ורצתי אל החדר של אמא לראות את ילדתי. עברתי על יד ערשה והנה היא ריקה. נבהלתי מאד, אבל לא הרימותי קול צעקה שלא תקיץ אמא ותבהל. התחלתי לנענע את המשרתת, ולאט לאט העירותי אותה, אבל המשרתת היתה אחוזת שנה והייתי מוכרחה להרים את קולי כדי שתתפקח משנתה. שאלתי אותה: איפה בתי? אבל המשרתת מלמלה משנתה ובעצמה לא ידעה מה שהיא מדברת. אז התעוררה אמי ואמרה למשרתת: איפה התינוקת של גליקל? אבל היא היתה כל כך אחוזת שנה שלא יכלה להשיב דבר. אמרתי לאמא: אמא, אולי התינוקת אצלך במטה? והיא משיבה: לא, אצלי התינוקת שלי, ומחזיקה בחזקה את התינוקת כאלו חפצים לגזול אותה ממנה. והנה בא בלבי רעיון לראות מה נמצא בערש שלה ומצאתי שהתינוקת שלה שכבה בערשה וישנה לה במנוחה. אז אמרתי: אמא, תני לי את ילדתי, הנה הבת שלך שוכבת בערשה, אבל היא לא רצתה להאמין עד שהדלקתי נר ומסרתי לה את בתה כדי שתוכל לבחון בעיניה היטב, ובכן נתתי לאמא את התינוקת שלה ולקחתי את שלי. כל בני הבית התעוררו וכלם נבהלו בתחילה, אך הפחד נתחלף כרגע בצחוק ואמרו: עוד מעט והיינו צריכים לעמוד למשפט לפני המלך שלמה... כך ישבנו שנה בבית אבי. אנחנו היינו צריכים להיות סמוכים על שלחנו שנתים, אבל אחרי שהבית היה צר מאד לא רצה בעלי זצ"ל לשבת שם - עוד וגם לא רצה לקבל מאבי כסף בעד שנה מזונות, ובכך שכרנו לנו חדר יפה ושלמנו חמשים ר"ט בעד שנה ויחד עם המשרת והמשרתת עברנו במז"ט אל משכננו, ואילו לא הביא אלהים את המכה עלינו ולא לקח את עטרת ראשי מעלי לא היה בעולם זוג יותר מאושר ממנו. אבל צריכים לקבל הכל באהבה ולבקש מהקב"ה שירחם עלינו ויזכור חסדו גם בשעה שהוא מעניש אותנו, כי גדול חסדו מאד, וכך ישבנו כאנשים צעירים במשכננו.

אנו השתדלנו לקמץ מעט, בכל זאת היה לנו הכל בעתו ונהלנו את ביתנו יפה. המשרת הראשון שלנו היה אברהם קנטר מהילדסהיים; הוא השגיח על הילדים. אחרי איזו שנים הלך מאתנו ועסק בעצמו בפרקמטיא. אחר כך לקח אלמנה לאשה. כאשר מתה האלמנה לקח נערה צעירה מאמשטרדם, וישב בהמבורג. אנחנו הלוינו לו כסף ושלחנו אותו לקופנהגן לעשות מסחר. היום אומרים שיש לו עשרת אלפים ריט ויותר.

כאשר מלאו לבתי צפורה שתי שנים, ילדתי את בני נתן; מה מאד שמח בעלי וציל על זה! עשו סעודת ברית מילה שאי אפשר לתאר אותה. אחרי שלא נשאר לי בעוה"ר עכשיו איזו ישועה ונחמה רק לראות נחת מבני. אני מבקשת מהאל הטוב חסד ורחמים, ובזה אני רוצה לגמור את ספרי הראשון ולבקש מהקוראים שיטלחו לי על השטות שלי ולדונני לכף זכות, כי כמו שאמרתי, נגשתי לכתוב את ספרי להקל את צערי ואת דאגותי. ישתבח הקדוש ברוך הוא שנתן לי כח לסבול את הכל, ברוך הנותן לי עף כח; עכשיו אתחיל בעזרת אל עליון לכתוב את הספר השני.

ספר שני

מי יבול ומי צריך לכתוב או לספר את כל הקורות אותנו. בני אדם חסאים, בימי חיי קבלנו וכל הדברים הנפלאים שעוברים עלינו אנכי הייתי בזמן שהוא קרוב לבת עשרים וחמש שנה. בעלי זצ"ל היה חרוץ מאד בעסקיו ואנכי, אף על פי שהייתי עוד צעירה מאד, עזרתי לו בעבודתו. אינני כותבת את זאת בשביל להתפאר; בעלי זצ"ל לא היה מקבל עצה מאיש זר ולא עשה דבר אלא אחרי ששנינו התייעצנו בינינו. באותו זמן היה אחד בהנובר ושמו מרדכי הי"ד¹ והיה [משרת] אצל גיטי לָפמן; הצעיר ההוא בא להמבורג והתארח אצלנו. בקצור, הצעיר מצא חן בעינינו, ולפיכך קבלנו אותו לעבודתנו. שיסע בשבילנו לאותם המקומות שאפשר לעשות שם עסקים. הצעיר הזה היה מפולין וידע לדבר יפה פולנית. ובכן שלחנו אותו לדנציג, כי שמענו כי שם אפשר לקנות הרבה אונקיות² מרגליות ובזמן שהוא עיקר המשא ומתן היה באבנים טובות וביחוד במרגליות. נתנו לו מכתב קרדיט על איזו מאות ריט לדנציג וגם למדנו אותו קצת איך לקנות את המרגליות. אילו חשבנו אז ללכת לדנציג למכור שם אבנים יקרות ולקנות, היינו מרויחים הרבה יותר. אבל כל כך היינו שקועים במסחר המרגליות הנמכרות במשקל עד שלא עלה על דעתנו איזה מסחר אחר. ובכן נסע מרדכי הי"ד לדנציג והתחיל לקנות שם מרגליות ולשלחן הנה. הוא הצליח לקנות בזול והיינו צפויים לריוח הגון. אבל הוא לא רצה להשאר בדנציג, יען כי היה כבר בחור בשנים והיה נכון לישא אשה. ולפיכך שב הנה והתחתן פה עם בת נתן הארוך. החתונה נועדה בעוד חצי שנה. בעלי זצ"ל רצה שעד זמן חתונתו יסע מרדכי שוב לדנציג, אבל היתה גזירה מהשמים בער"ה, שלא יסע שמה. הוא אמר: הלא נשאר פחות מחצי שנה עד זמן חתונתי ועד שאני הולך ושב יעבור הזמן. יותר טוב לנסוע לאשכנז ולקנות יין. ובעלי אמר לו: מה עלה על דעתך לקנות יין? אנכי אינני רוצה להיות שותף עמך במסחר היין. ומרדכי אמר: אם אין דעתו לכך, אקנה את היין במעות שלי. אף על פי

1 ר"ת: ה' ינקום דמו. 2 מרגליות אלו הן קטנות מאוד, ואינן נמכרות במספר, אלא במשקל-האונקיה היא בערך 2 לוטים (הע' פ.).

שבעלי זצ"ל בקש להשפיע עליו בדברים רכים וקשים. וגם המחזותן שלו יעץ לו שלא יסע לאשכנז. אבל כל זה לא הועיל. כנראה, הגיעה השעה שהאיש הטוב הזה יפנה את מקומו לאחרים. אילו היה הצעיר הזה עוד מאריך ימים אולי לא היו ר' יהודה ויששכר כ"ץ עולים למדרגה כל כך גבוהה בעשרים. כאשר יספר להלן.

ובכן אחרי שמרדכי הי"ד לא רצה לשוב ממשבתו ובעלי זצ"ל לא רצה להיות שותף עמו בעסק היין, נסע הוא שמה על חשבון עצמו ולקח עמו כשש מאות ר"ט. כשבא להנובר מסר את כספו לגיסי ר' ליפמן, שהוא ימציא אותו לידו אל כל מקום אשר ימצא שם לקנות יין. מהנובר היה צריך לנסוע להילדסהיים. אבל הוא היה קמצן ולא הרשה לעצמו לנסוע עם הדואר, או יותר נכון: השי"ת לא רצה בזה. ובכן הלך מרדכי ברגל לבדו. כי רק שלשה מילין רחוקה הנובר מהילדסהיים. כשהגיע כמעט להילדסהיים, לא יותר מתחום שבת, פגש בו כפרי וקרא אליו: יהודי! תן כסף למשקה, ואם לאו — אירה בך. מרדכי צחק לדבריו, כי בין הנובר ובין הילדסהיים הדרך בטוחה, כמו בין המבורג ובין אלטונא. אך השודד קרא אליו שוב: נבלה יהודית! על מה אתה מרבה לחשוב? אמור הן, או לאו! לסוף הריים השודד את הרובה וירה בו ישר אל ראשו, והוא נפל כרגע מת. בדרך זו היו בכל רבע שעה עוברים ושבים, אבל בשעה ההיא לאסונו לא עבר שם איש. ובכן מצא שם הצעיר הישר והחרוץ את מותו בנעוריו, ובמקום לחוג את התונתו, הורד אל קברו האפל, בלי חטא ואשמה. אלהי! כשאני חושבת עוד היום על הדבר הזה שערותי סומרות, כי הוא היה צעיר חסיד, בעל לב טוב וירא שמים. ואם האלהים היה מאריך ימיו היה עולה במעלה יתרה וגם לנו היה מביא תועלת. ה' יודע כמה הכאיב מותו לי ולבעלי זצ"ל, וכמה התעצב עליו. לא הרבה זמן עבר מעת שפרפר הנרצח בין החיים והמות והיה מתבוסס בדמו החם, והנה באו אנשים מהילדסהיים ומצאוהו בעו"ה שוכב עלוב וכרגע הכירוהו, כי היה נודע בכל הסביבה, והאנשים ההם התעסקו בו והביאוהו לקבורה. הבכיה והיללה שהיתה אז בכל הסביבה אין לספר. אבל מה יועיל כל זה? חייו הצעירים נתקפחו. תיכף הודיעונו על זה מהנובר ומהילדסהיים, כי ידעו שהגרצה הי"ד היה שותף עמנו וחשבו כי בידו היה הרבה כסף משלנו. ובאמת לא היה בידו אלא ר"ט אחדים להוצאות. בזמן שבאו המכתבים אלינו הייתי מעוברת בבתי מוטה ע"ה. אפשר לשער עד כמה בעלי ואנכי הצטערנו על זה, כי כאמור היה איש כשר וישר והיינו יכולים לעשות עמו מו"מ רב, אבל את הנעשה אין להשיב, ובפרט מה שלקח המות. ואף על פי שבהנובר ובהילדסהיים הרבו

לחקור כדי לנקום את דמי הנרצח, לא מצאו עקבות הרוצח. כי הוא ימ"ש ברח ומהזמן ההוא לא נגלה עוד. ה' ינקום את דמו יחד עם דם שאר הקדושים, והחסידים!

עכשיו לא היה לנו איש שנוכל לשלחו לעשות עסקים בשבילנו. אולם בעוד זמן קצר באו הנה הקצין ד' יהודה ברלין¹ עם יעקב אוברנקירכהיין. ר' יעקב זה היה שדכן והציע לפני ה' יהודה את בתו של ר' פנחס הרבורג, אבל כנראה הדבר לא יצא מה' והשדוך לא נתקיים. מצד מי היתה המניעה איני יודעת. ובכן היה ר' יהודה זה זמן-מה בביתו, כי הוא היה שני בשני עם גיסי ר' ליפמן. בשבתו עמנו איזו שבועות מצא האיש חן בעינינו בכל דבר. הוא היה "ידען" הגון וגם במשא ומתן הבין, והיה איש פקח. אז אמר לי בעלי: מה דעתך, גליקל? אולי נקבל את הצעיר הזה אלינו ונשלחהו לדנציג? נראה כי צעיר פקח הוא. אנכי עניתי לבעלי: גם אנכי חשבתי כזאת כמה פעמים; הלא דרוש לנו לקבל את מי שהוא. ובכן דברנו עמו, והוא התרצה לכך מיד, ולא עבר שבוע והוא נסע לדנציג. כל רכושו היה מעט אבנים יקרות. שוין מעשרים עד שלשים ר"ט, ואותן עזב ביד בעלי למכרן או לשמרן אצלו. והנה בני היקרים, ראו כאשר האל הטוב רוצה לעזור למי שהוא יכול הוא להוציא הרבה ממעט, כמו ר' יהודה זה שמרכושו הקטן, שכמוהו כאין, עלה לעשירות גדולה ונעשה לאדם גדול. ובכן היה יהודה איזה זמן בדנציג ועשה עסקים טובים, ותמיד קנה מרגליות-משקל. אולם הוא לא היה בהול על העסקים; זולת זאת הקרדיט בהמבורג לא היה כל כך גדול כמו עכשיו, ואנחנו היינו עוד אנשים צעירים ועוד לא היתה לנו עשירות גדולה. ובכל זאת הספקנו לשלוח לו כתבי קרדיט ושטרי חוב ולא היה לו מחסור בכסף. הוא ישב שם לערך שנתיים. כשהוא שב, עשה בעלי עמו חשבון ושלם לו את חלקו בריוח בשמונה או תשע מאות ר"ט, ובוה נסע להנובר וישב במחוז ההוא וחשב להשתדך שם.

באותו זמן ילדתי את בת' מוטה; היא היתה ילדה יפה. בזמן ההוא התחילו לדבר על אדות שבתי צבי, אבל אוי לנו כי חטאנו, כי לא זכינו לראות בעינינו מה ששמענו ומה שבטחנו בדמיוננו! כאשר אנכי נזכרת בתשובה שעש' בזמן ההוא זקנים וצעירים, אי אפשר לספר הכל, כמו שידוע ומפורסם בכל העולם. הוי, רבש"ע, באותו זמן קוינו שאתה האל

¹ הוא יוסט ליבמן, שהיה ממציא אבנים יקרות לחצר הקורפירסט הגדול ולחצר המלך הראשון בפרוסיה, היה סרובו של הנאמן בחצר המלכות ליפמן קוקנס, הוא ליפמן כהן, ולאח, אמו של ליפמן, היתה אחותו של אבי יוסט אליעזר ליפמן מגיטינגען. עי' לאנדסהוס תולדות אנשי השם ע' 2.

הרחמן תרחם על עמך ישראל העלוב ותגאל אותנו. כך קוינו. והנה היינו דומים לאשה היושבת על המשבר כל היום וסובלת יסורים ומכאובים נוראים וחושבת כל הלילה כי אחרי כל היסורים והמכאובים היא תשמה בילדה. אבל כשהאיר הינם היא ילדה רוח. וכך. אבינו מלכנו. קרה אותנו. כל עבדיך ובניך בכל אפסי ארץ עשו תשובה. תפלה וצדקה. וכל כנסת ישראל ישובה שנים שנים ושלוש על המשבר. אבל מזה הכל נולד רוח. לא די שלא זכינו לראות את הילד אשר בשבילו כל כך סבלנו ואשר חשבנו כי הוא בודאי בוא יבוא. אנחנו לצערנו נשארנו דלים וריקים. ה' אלהינו בכל זאת עמך ישראל לא חדל להאמין כי סוף סוף תרחם. עליו ותחיש לגאלנו ואפילו אם יתמהמה. אחכה בכל יום שיבוא. כשיעלה רצון קדשך מלפניך תזכור ברחמים את עמך ישראל. מה רבה היתה השמחה כשנתקבלו הכתבים (ע"ד שבתי צבי) אין לספר. יותר מכולם קבלו הספרדים מכתבים. ובכל פעם היו הולכים עם המכתבים לבתי כנסיות שלהם והיו קוראים אותם שם. גם האשכנזים. בחורים וזקנים. היו הולכים שמה אל בתי כנסיות הפורטוגיזים. הבחורים הפורטוגיזים היו תמיד מתלבשים בבגדי חג וענדו עליהם פסי תכלת משי — זה היה סמל לבושו של שבתי צבי. וכך יצאו כולם בתופים ובמחולות בבתי הכנסיות ובשמחה. כמו בשמחת בית השואבה. וקראו את האגרות. אחדים מכרו את בתיהם וכל קנינם בתקוה בכל יום לגאולה. חמי ע"ה. שישב אז בהאמל. עקר דירתו משם ועזב את ביתו ואת כל קנינו ועבר לגור בהילדסהיים. משם שלחנו שתי חביות גדולות עם כל מיני בד. וכל מיני אוכל. כמו קטניות ובשר מיובש ופירות מיובשים וכדומה. כי האיש הטוב הזה חשב כי תיכף נסע מהמבורג לארץ הקדושה. החביות הללו עמדו בביתנו בודאי יותר משנה. לסוף פחדו שמא יתקלקל הבשר ושאר המאכלים. ואז כתבו לנו כי נפתח את החביות ונוציא את כל האוכל שבהן. כדי שלא יתקלקל על ידו הבד. ובכן עמד כך ג' שנים והוא הוסיף וחשב כי ישחמש בזה במסעו. אבל הדבר היה לא לרצון. בעיני אל עליון.

יודעים אנו היטב מה שהבטיחנו אלהים. ואלו היינו צדיקים באמת ובלב שלם ולא היינו כל כך רעים. בטוחה אני שהקבי"ה היה מרחם עלינו. ואפילו היינו רק מקיימים מצות. ואהבת לרעך כמוך. אבל אחרי שבקרבתנו מושלת קנאה ושנאת חנם — הדבר הזה לא יוכל להביא לנו טובה. ובכל זאת אתה אל רחמן. מה שהבטחתנו בודאי תקיים. לעת קץ. אם גם יתמהמה בעוונותינו. ולזה אנו מיחלים ומתפללים אליך. האל הגדול. כי סוף סוף תשמחנו בגאולה שלמה.

עכשיו נחדל מהענין הזה ונשוב לענינו. בשכבי במטה אחרי לדתי

את בתי מוטה, התחילה השמועה בהמבורג כי לִיעָי פרץ דבר בִּמְמ² במקום הזה, ולסוף הוא כל כך נִתְגַבֵּר ששלשה בתי יהודים נטמאו בעוה"ר, וכל יושבי הבתים כלם מתו, והבתים נשארו ריקים מיושביהם. אז היתה עת צרה גדולה, והמתים לא נקברו בכבוד כראוי. רוב בעלי הבתים יצאו אז מהמבורג לאלטונא, והאנשים דרשו להשיב להם המשכנות ששנים איזה אלפים רִיט. היו משכנות של עשרה רִיט עד שלשים רִיט וגם מאה רִיט, כי כשיש עסק עם משכנות צריך לשמור על משכנות של חמשה שילינגים, כמו על משכון של עשרים רִיט. וכך היה הדבר בכל מקום בכל העיר ולא היתה לנו מנוחה מהעם. ואף על פי שידענו שהם סמאים (מנוגעים) היינו מוכרחים להשיב להם משכנותיהם, ואם גם נסע לאלטונא הם יבואו אחרינו שמה. ובכן החלטנו לנסוע להאמל עם ילדינו, כי חמי ישב שם באותו זמן, ולפיכך תיכף באסרו חג של יום כפור יצאנו מהמבורג ויום אחד לפני חג הסכות באנו להנובר להתאכסן בבית גיסי מוהרר אברהם שישב שם בזמן ההוא. ואחרי שהזמן היה קצר עד החג לא נתן לנו גיסנו לנסוע הלאה ונשארו לחוג חג הסכות בהנוביר. עמי היתה בתי צפורה, שהיתה אז בת ד' שנים, ובני נתן שי' בן ב' שנים וילדתי מוטה ע"ה, בת ח' שבועות לערך. גיסי ר' ליב הנובר בקש שנשב הימים הראשונים של חג הסכות בביתו, ושם בביתו היה בית כנסת. ביום השני של ירִט בעת שבעלי היה בבית הכנסת אנכי הייתי בקומה התחתונה ורציתי להלביש את בתי צפורה.

כאן עלי לכתוב מאורע אחד קטן שאירע בחיי בעלי זצ"ל, מלבד שאר הדאגות הגדולות שלא את כולן אפשר להגיד. ובפרט עתה בעוה"ה לפני מי אקבול ולפני מי אשיחה? אין לנו על מי להשען רק על אבינו שבשמים, שהוא יהיה בעזרנו ובעזר כלי עמו ישראל וישמחנו כימות ענותנו. גם בחיי בעלי זצ"ל היו דאגות למדי עם צער גדול בנים, מהן מה שאפשר להגיד ומהן מה שאי אפשר להגיד, אבל את כל צרותי אפשר היה לשיח בפני ידידי האהוב, וכנגד כל צרותי היו דברי תנחומותיו לי לישועה והקלו לי את צערי. אבל עכשיו מי ינחמני ומי יפזר את מחשבותי הנוגות? כמו שבקש רעי היקר לפני מותו; קחצי שעה לפני יציאת נשמתו הטהורה התנפלה אמי החסודה לפניו והורידה דמעות ואמרה לו: חתני היקר! האין לך מה להגיד לי ומה לצוות? והוא השיב: אמי היקרה, אינני יודע מה להגיד ומה לצוות. רק נחמי נא את גליקל שלי העלובה. וולת זאת לא רצה לדבר כלום, כמו

1 לא עליכם. 2 בר מינן. הדבר היה בשנת 1664 בחולש יולי. עי' Janibal, Chronik von

שאספר על אדות זה להלן. ומי עכשיו ינחמני? למי אספר את רוע מצבי? אנה אפנה ואל מי אנוס בעויה? לע"ע טובעת אני בים של צרות ודאגות שחורות. אמנם קרו לי מקרים רעים כמו זה שאספר להלן. צרה גדולה ואיומה. ואך האל הטוב הושיע לנו בחסד וברחמים.

והנה נשוב לעניני שהתחלתי לספר קודם. בעת שהלבשתי את בתי צפורה היתה הילדה מתעותת כשהייתי נוגעת בה. אמרתי לה: צפורה שלי! מה כואב לך? ענתה הילדה: אמא! כואב לי מאד תחת בית-שחי. התבוננתי כי צמחה אבעבועה שם בבית-שחיה. מלפנים היתה אבעבועה לבעלי ומרת לו הרופא בהנובר באיזו משחה. שלחתי את המשרתת אליו לשאול אותו לאיזה רופא פנה אז. בשביל שישים את המשחה על האבעבועה שצמחה לבתי. שום דבר רע לא עלה על מחשבתי. הנערה הלכה אל בית הכנסת ושאלה את בעלי זצ"ל איפה דירת הרופא. והוא ע"ה אמר לה איפה היא דירתו. כשצריכים להכנס אל בית הכנסת מוכרחים לעבור דרך עזרת נשים. כאשר רצתה הנערה לעבור ישבה שם גיסתי ינטה סולקה אסתר ע"ה בתוך בית הכנסת ושאלה את הנערה מה עשתה בעזרת הגברים. ענתה הנערה גם כן כפשוטה ולא חשבה שום דבר רע: להילדה שלנו יש אבעבועות בבית-השחי, ושאלתי את בעל הבית איפא יושב הרופא, שרפא את האבעבועה שלו ואני רוצה ללכת אליו עם הילדה. הנשים נבהלו מאד. הן היו בכלל פחדניות, והנה אחרי שאנתנו באנו מהמבורג היה החשש גדול, והן התאספו ודברו יחד על זה. ובבית הכנסת היתה אשה פולנית זקנה וגם היא שמעה את השמועה הזאת ובראותה כי כלן נבהלות, אמרה: אל תבהלנה, אנכי כבר כ"י שנים עוסקת בענינים האלה, ואם יש את נפשכן ארדה נא ואבקר את הילדה, ואם ת"ו הדבר מסוכן אגיד לכן תיכף, וגם אתן לכן עצה מה לעשות. והן אמרו: למען הרחמים, רדי נא וראי ותגדרי בעד הסכנה. אני לא ידעתי כלום מכל השמועות הללו, והנה הזקנה הפולנית ירדה אלינו ושאלה: איפה היא הילדה הקטנה? שאלתי אותה: למה זה? והיא ענתה: אנכי, רופאנית, אתן לה משהו שתיכף יוטב לה. ובלבי לא עלה שום חשד. הגשתי את הילדה אליה והיא התבוננה בה, ומהר עזבה אותה ועלתה אל הנשים והרימה קול צעקה: רוצנה מהר מפה מי שבכחו לרוץ, כי בעויה הדבר האמתי הוא בבית. הילדה נגועה בעיפוש האמתי ב"מ. אפשר לשער איזו בהלה קמה אז ואיזו יללה השמיעו הנשים, ובפרט פחדניות כאלה. נשים ואנשים מהרו לנוס מבית הכנסת בחג הקדוש, ובעויה באמצע התפללות הגדולות, ותיכף לקחו את המשרתת ואת הילדה ודחפו אותן מהבית ואיש לא רצה לאסוף אותן. אפשר לשער

איזה מצב רוח היה לנו. אנכי צעקתי ויללתי ובקשתי בשם ה' ואמרתי: רבותי! יראו נא את ה'. הילדה שלי לא תביא שום קללה עליכם, הלא עיניכם הרואות כי היא תל' בריאה לגמרי. קודם נסיעתנו מהמבורג היתה מכה בראשה של הילדה, משחתי אותה והמכה עברה מהראש אל בית-שחיה. אם ח'ו היתה נגועה בדבר או היו בה איזון סימנים לכך. ראו נא, הנה הילדה רצה לה ברחוב ואוכלת לחם לבן שבידה. אבל כל זה לא הועיל. הם אמרו, כי בעושה אם הדבר יודע לדוכס יר'ה שלנו שבבירתו יש דבר שכזה, צרה גדולה היתה באה על הכלל. והזקנה עמדה נגדי לנוכת פני. ואמרה כי היא נכונה למסור את צוארה [לשחיטה], אם הילדה אינה נגועה בדבר. מה היינו יכולים לעשות? אנו בקשנו למען הרחמים שיתנו לי להיות עם הילדה. בכל מקום שתהיה היא שם אהיה גם אנכי, אבל גם בזה לא שמעו לי. בקצור, תיכף ישבו יחדיו למועצה גיסי מוהר'ר אברהם סג'ל וגיסי ר' ליפמן וגיסי ר' ליב עם נשותיהם להחליט מה לעשות. לאן לשלוח את המשרתת עם הילדה, וכל זה שישאר בסודי מפני השררה יר'ה. כי סכנה גדולה נשקפת לנו אם יודע הדבר להדוכס. ועי'כ החליטו להלביש את המשרתת ואת הילדה בגדים קרוצים וילכו לכפר הרחוק מהנובר כתחום שבת. שם הכפר היה פיינהאלץ ושם ישבו בבית כפרי ויאמרו שם, כי היהודים בהנובר לא רצו לקבל אותם ביום-טוב, מפני שכנראה רבו שם מאד הקבצנים, ולפיכך הן רוצות לבלות את החגים בכפר ולשלם בעד העמל, ואוכלי ילחחו להן מהנובר ולא יתנו להן לסבול רעב בימי החג. ובהנובר היה יהודי אחד זקן פולני ושכרו אותו ואת האשה הזקנה הפולנית להיות שניהם אצל הילדה איזו ימים ויראו איך יפול דבה. אבל שניהם לא רצו לזוז ממקומם בטרם שישקלו על ידם שלושים ר"ט מעות, אחרי שהעבודה שלהם היא סכנת נפשות. אז ישבו למועצה גיסי מוהר'ר אברהם וגיסי ר' ליפמן וגיסי ר' ליב וצרפו להם גם את המלמד שבהנובר, שהיה ג"כ למדן גדול, ושקלו וטרו אם אפשר לחלל יום טוב בזה שימנו מעות ליד הזקנים, והחליטו שאחרי שזהו בשעת סכנה, וסכנות נפשות ממש, על כן התירו למנות המעות ביום טוב. ובכן היינו צריכים לשלוח מאתנו את ילדתנו החביבה ביום טוב הקדוש. ומוכרחים היינו להתפתות ולחשוב כי יש באמת איזה דבר רע בילדה. אני משאירה לאב ולאם חביבים שישפטו מה גדול היה ענויני בזמן ההוא. בעלי וצ'ל עמד בזוית אחת והיה בוכה ומתחנן, ואני בזוית אחרת. בודאי גרמה זכותו של בעלי וצ'ל שהמקום ב"ה שמע תפלתו כמו שנאמר וַיִּשְׁמַע יְיָ אֱיִנִי חוֹשֶׁבֶת שְׁלֵאֲבֵרָהּ אֲבִינוּ בַעַת הַעֲקֵדָה הִיא יוֹתֵר קֶשֶׁה מֵאֲשֶׁר לָנוּ. כִּי

אברהם אבינו הלא קיים מצותו של המקום ב"ה ומאהבתו אליו, והיתה צרתו מהולה בשמחה, אבל אותנו קרה סבה כזו בהיותנו בנכר, והיא נגעה יותר מדאי ללבנו. אבל מה לעשות? צריכים לסבול. כשם שמברכים על הטובה, כך מברכים על הרעה. הפשטתי את הילדה בגדיה הטובים והלבשתיה קרעים, וכן גם את המשרתת, וכך הלכו להם ילדתי החמודה והמשרתת והזקן והזקנה אל הכפר. כל אחד יכול לשער איזו ברכת כהנים נשאנו לילדה ובכמה מאות דמעות שלחנוה מאתנו. אולם הילדה היתה שמחה ועליזה כתינוק שאינו מבין כלום ממה שנעשה, אבל אנחנו לא פסקנו מלבכות ומלהצטער, וכך עברו עלינו ימי החגים בצער. ואלה הלכו אל הכפר ומצאו שם בית לשבת בו, כי כסף היה להם, וכל זמן שיש כסף תמיד אפשר לעשות בו מה שהיא. הכפרי שאל אותם למה עזבו את הנובר ביום טוב ולא נשארו אצל היהודים. והם ענו כי כבר נאספו בהנובר הרבה עניים, ולפיכך לא רצו לקבלם. אבל בטוחים הם כי יהודי הנובר לא ישאירו אותם בלי מחיה. ואנחנו הלכנו שוב לבית הכנסת אבל שם גמרו את התפלה. ובזמן שהוא היה בהנובר ר' יהודה מברלין, הוא היה עוד רוק והיו לו עסקים עמנו. גם היה שם צעיר אחד מפולין, ר' מיכל שמו, הוא לימד את הילדים, אח"כ לקח אשה מהילדסהיים ויושב לע"ע בהילדסהיים בעושר וכבוד, והוא פרנס בהילדסהיים. ר' מיכל זה שמש גם כן בתור משרת למחצה, כנהוג באשכנז, כשיש להם בהורים ללמד. אחר התפלה הזמין אותנו ר' ליב לסעודה, כמו שנדבר בינינו עוד מערב יו"ט. אבל אפשר לכל אחד לשער כמה היתה רוחנו נעכרה. בעלי זצ"ל אמר: בטרם שנשב לאכול צריך להביא תחילה אוכל לילדה ולאלה אשר עמה. הלא יו"ט הוא. והם ענו: פשיטא! הצדק עמך וגם אנו לא נשב לאכול עד שנמציא אוכל להיוצאים. והמקום הוא קרוב להנובר, כמו אלטונא מהמבורג, ובכן הביאו אוכל. אבל כל אחד היה ירא ללכת בעצמו. אז אמר ר' יהודה: אנכי הביא להם המאכל, ור' מיכל אמר: גם אני אלך עמו. ובעלי זצ"ל הלך ג"כ עמהם, כי הוא ע"ה היה אוהב מאד את הילדה. אולם אנשי הנובר לא רצו להאמין לבעלי זצ"ל. הם חשבו כי אם הוא ילך אז צריך להשגיח עליו שלא יגע בילדה. ולפיכך היה גם גיסי ר' ליפמן מוכרח ללכת עמו. וכך הלכו כולם יחדיו ונשאו את האוכל. והילדה שם עם המשרתת, שהיו רעבות הלכו לטייל בשדה, וכשראתה ילדתי מרחוק את בעלי זצ"ל, נתמלאה שמחה ובקשה לרוץ אל אביה, ואולם ר' ליפמן קרא קול גדול, כי יעצרו בעד הילדה, והזקן יבוא ויקבל את האוכל. את בעלי זצ"ל עצרו ממש בחבלים שלא יבש אל הילדה החביבה. והוא בכה יחד עם הילדה, כי ראתה בעלי זצ"ל שהילדה ת"ל היא בריאה ושלמה, ואף על פי כן אי אפשר לו לגשת

אליה. ובכן העמידו את האוכל על הקרקע והמשרתת עם החברותא קבלוהו. ובעלי עם חבריו שבו לביתם. וכך גהגו עד שמיני עצרת. אצל הזקן והזקנה היתה משחה לרפא את המכה שעל בתי. והמכה נתרפאה כמעט כולה. והילדה היתה בריאה ושלמה, והיתה רצה ומקפצת בשדה כצביה. אז אמרנו לאנשי הנובר: ראו מה נעשה עמי השטות שלכם, הלא אתם רואים שהילדה שלי תל בריאה לגמרי, ותל אין שום סכנה ממנה. יתנו לה לילדתי לשוב אלינו. והם התיעצו שוב, והחליטו שלא לתת לילדה עם החבריה שלה לשוב להנובר קודם שמחת תורה. ומה יכולנו לעשות? היינו מוכרחים להסכים גם לזה. ובכן ביום שמחת תורה הלך ר' מיכל להביא את הילדה ואת החברותא שלה להנובר. ומי שלא ראה אז את השמחה שלי ושל בעלי וצל ושל כל הנמצאים [לא ראה שמחה מימיו]. מפני רוב השמחה צעקנו כלנו, עין בוכה ולב שמח וכל אחד היה רוצה לבלוע ממש את הילדה, כי היתה יפה מאד, אין דומה לה, ולפיכך קראו לה בשם הילדה מפיינהולץ (על שם הכפר שבו היתה בגלות). ובכן, בני היקרים, עברה הצרה הזאת תל בהצלחה וסופה היה ששון ושמחה, ואין די לשבח ולהלל את העליון בעד כל החסדים שעשה עם אמתו אף על פי שאינה ראויה להם. ואם גם אכתוב ספרים לא אוכל לפרט הכל, כי בכל מה שהאל הגדול והרחמן עושה לנו אנכי מרגישה ורואה את חסדו הגדול ורחמיו. אנכי אינני רוצה לספר כמה סבלתי ממתלות גדולות ל"ע אשר עברו על בני היקרים, וכמה פעמים הייתי מבקשת לתת חצי הבריאות שלי כופר נפש הילד החולה, אבל האל הנאמן ברחמיו עזר ממש כהרף עין לפעמים. כמה שנים נתעניתי ונצטערתי והאל הנאמן בפעם אחת הסיר מעלינו את עונונו והשיב לנו ילד בריא ורענן. ובעד זה אני מודה לעליון תמיד ועדי עד. ראו נא מה שהאל הנאמן עושה, בשעה שאנחנו חושבים שאין לנו עזרה ונחמה, הוא ראשון פתאום שולח לנו עזרתו, וזהו לא לפי צדקתנו, אבל מרחמי אבינו שבשמים, כי באמת אנכי חושבת עצמי לאשה חוטאת ואינני ראויה לחסד שעושה עמי האל הנאמן. הנותן לי חיים ועד היום הוא זן ומפרנס אותי בכבוד, מלבד אלפי חסדים אחרים שעשה עמי האל הגדול, וגם בשעה שאני כורעת על ברכי ומתפללת אל האל הרחמן כל זה אינו כלום כלפי החסדים שהוא עושה עמנו, בני אדם חטאים; ואם לעתים לא הכל הולך כרצוננו ואנו שרויים בצער, בין מה שנוגע לילדים כך בנוגע לדברים אחרים, חושבת אני שגרמו לכך החובות שלנו מעשינו הרעים, שאנחנו חוטאים בכל יום, בכל שעה ובכל רגע, ואיננו עובדים את אל עליון כמו שאנו חייבים לעבדו, ובכל זאת הוא עושה עמנו כל הטובות, שבשבילן אנו חייבים לו תודה תמיד. ואני

מבקשת מאת הבורא הגדול שיתן בלבי סבלנות לקבל באהבה את כל המאורעות הבאים עלינו ולברך את ה' בעד הכל, כי הכל בא מידו. ה' גותן וה' לוקח. יהי שם ה' מבורך לעולם ועד.

כאן אני רוצה לספר מה שקרה למלכה אחת, שקבלה באהבה את ענינה ומה הגיע לה. הקיסר קארל הגדול היה מלך תקיף, כמו שרואים מתוך כל ספרי אשכנז. ובזמן שהוא לא היתה לו אשה, והנה חשב הוא ויועציו כי יפה לו להשתדך עם המלכה אירני, שהיתה מלכה בארץ המזרח והיא לא היתה לאיש. לבדה נהלה את כל הממלכה. ובכן שלח המלך אליה שליחים נכבדים להציע לפניה שתהיה לו לאשה, בתקוה כי על ידי השדוך הזה תהיינה שתי הממלכות האדירות, האשכנזית והמזרחית, דבוקות בברית שלום. ולמטרה זו שלח המלך את שלוחיו הנכבדים לקונסטנטינופול אל המלכה ולהציע לה כי תהיה לו לאשה, ולכרות ברית שלום בין שתי הממלכות. הצעה זו לא היתה למורת רוח המלכה והיא בקשה לתת לה ארכא ימים אחדים להחליט דבר. שלוחי המלך היו שמחים על התשובה הזאת וקוו לקבל הסכמתה, והם יביאו אל המלך אוצר יקר, וחשבו לעשות שמחה גדולה בקונסטנטינופול וגם כל העיר תקבל את פניהם בשמחה רבה. וכך ישבו וחנו להחליט המלכה. אבל, ה' אלהים! מה גדול השנוי שנעשה בלב המלכה החסודה בימים מעטים, ובמקום שהשלוחים חשבו לקבל הסכמה על הנשואים, ראו בעיניהם מקרה מעציב מאד, כי בימים ההם הורדה המלכה מכסא המלכות, כי אחד מגדולי הפאטריציים שבקונסטנטינופול, ניקופורס שמו, נמנה למלך תחתיה בקנותו את לבות כל עבדי המלכה ומהר לעלות על כסא המלוכה. ובטרם שנמשח עוד למלך בא בשיחה עם המלכה אירני ודבר עמה דברי חגופה והתחיל להצטדק לפניה, כי מה שנעשה כאן היה למרות רצונו, וכי בעיניו היה יותר טוב להשאר במצבו הנמוך ולהיות לה עבד נאמן, אבל אחרי שגדולי הממלכה וכל העם רוצים להסיר ממנה את העול הכבד של הנהגת המלוכה ולתת לה מנוחה, ולפיכך החליטו לשום את העול הכבד הזה עליו למרות רצונו. ובשביל להמנע מכל אסון ופגע נתן להם את הסכמתו, לקבל עליו את הגדולה שהציעו לפניה, והוא מקוה כי היא תתרחק מכל מה שיכול להזיק לה ושלא להסתיר ממנו כל סודות הממלכה ואוצרה, ויען כי הוא תמיד רוצה ביקרה, לכן תוכל להיות בטוחה שלא יאונה לה כל רע ובכל ימי ממשלתו יטה לה חן והסד. על זה ענתה המלכה אירני בדברים חמים: ניקופורס יקירי! אחרי שהאל העליון הממליך ומוריד מלכים הושיב אותי, את אמתו השפלה, מבלי שהיתה לי לזה זכות, על כסא המלוכה, ועד הנה נתן בי כח למשול, ואולם עכשיו בעונותי

הרבים ומעשי הרעים לקח ממני פתאום את המלוכה. אנכי חייבת להודות
 לשמו תמיד ובתור מטרונה נאמנה עלי לאמר מה שאמר איוב: ה' נתן וה'
 לקח. יהי שם ה' מבורך. אם הממשלה בא לידך בדרך הצדק, תתן אתה דין
 וחשבון לפני ה'. מה שנוגע לי הנה פעמים רבות קרה כאלה, ואנכי יודעת
 שהיו בידי די אמצעים למנוע בעד מקרה זה ולהתנהג עמך כמו שרגילים
 לעשות לכל אלה שעשו כמותך, אבל מרוך לבב גרמתי בעצמי שיקרה אותי
 כאלה ובעצמי עזרתי לדבר הזה, ועכשיו אי אפשר לשנות עוד את המצב. על
 כן אני מבקשת ממך שתחוס על נפשי ותתן לי לבלות את ימי חיי בשלום
 ובשלוה בהיכל אשר בניתי לי. ניקופורוס הבטיח לה לעשות בקשתה ולתת
 לה לשבת במקום הטוב בעיניה, ורק שתשבע כי תפתח לפניו את כל אוצרות
 המלוכה ושלא תסתיר ממנו דבר. אולם אחרי שנשבעה ומסרה את כל האוצרות
 לידו, הוא הגלה אותה על האי ליסבוס, ושם היא מתה בעוד שנה מעוצר
 רעה ויגון. מזה אנו רואים כי גם למלכה גדולה קרו חליפות כאלה... ומזה
 אפשר ללמוד כי כל אחד צריך לקבל את יסוריו באהבה, כמו שכתבתי קודם.
 עכשיו נשוב לעניננו. אתחיל שוב על דבר ילדתי מפינהולקס. ובכן היה
 לנו, תהלה לאל, יום שמחת תורה יום של שמחה ושמחנו כי השם יתברך עזר
 לנו בצרתנו, הלואי שיעזור לנו ולכל ישראל תמיד, אמן. עד ראש חדש חשון נשארנו
 בהנובר, ואחר כך נסענו עם ילדינו והמשרתת להאמל והחלטנו להשאר בהאמל
 עד שתשקוט המגפה בהמבורג, אבל לא היתה לנו שעה של מנוחה, כי אנחנו
 עמדנו במשא ומתן גדול והיה לנו אחד בפולין, שמו גרין משה. ממנו הגיעו
 מכתבים שיש אצלו יותר מת"ר לוסט מרגליות הנמכרות במשקל, והוא הביא
 אותן להמבורג, אבל בעלי זצ"ל לא נסע תיכף ונשאר עוד ד' ימים בהאמל,
 כי עדיין היה רע המצב בהמבורג, וחמי וחמותי לא רצו שבעלי יסכן את
 נפשו ויסע להמבורג. הם לא רצו שנגע גם במכתבים משם. וגם כשקבלנו מכתב
 היינו צריכים ב' ג' פעמים להעבירו בעשן ואחרי שקראנו אותו היינו צריכים
 להשליכו לתוך הנהר הנקרא בשם לאין. פעם אחת ישבנו יחד ושוחחנו, והנה
 נכנס גרין משה הביתה. זה היה בעצם ימי החורף הקרים וראשו היה מכוסה בצעיף.
 אנחנו תיכף הכרנו אותו ורמזנו לו לצאת כי איש לא היה בבית מלבדנו.
 זאילו נודע לחמי וחמותי כי בא אלינו איש מהמבורג, היו מגרשים אותו
 עמנו יחד, ובאמת סכנה גדולה נגד "השררה". אילו היה נודע לה שמחזיקים
 בבית אורח מהמבורג, על כל הדרכים עמדו שוטרים והיו עוצרים בעד הבאים
 וחוקרים ודורשים אותם. שאלנו את גרין משה: איך באת הנה? והוא ענה:
 אמרתי שאני קטב אצל הפקיד מהוכהיים, כפר לא רחוק מהאמל, ומה היה

אפשר לעשות עמו אחרי שכבר בא וכל המרגליות היו אצלו? אי אפשר היה להחביאו באופן שחמי וחמתי לא ידעו ממנו. אנחנו מוכרחים נהיה להגיד להם. אבל האיש לא רצה לעזוב את בעלי ודרש שיסע עמו [להמבורג] - למכור את המרגליות, כדי שיוכל לחזור למקומו לקנות עוד סחורה חדשה. מה היה יכול בעלי לעשות? בסחורה זו היה שקוע הרבה מעות ואין כל חשבון להנליח סחורה כזו לאורך ימים, כי הרבה רנחים אין תקוה לקבל, ואם הסחורה תהיה מונחת זמן רב, תאכל הרבית את כל הרוחים. ולפיכך החליט [בעלי] לנסוע להמבורג עם גרין משה ולמכור את המרגליות וגם להנךע מה הוא המצב בהמבורג. אולי אוכל גם אני לשוב עם ילדי אל קני, כי כבר הייתי עיפה מאד, ואף-על-פי שלא היה לי מחסור בשום דבר [בהאמל] בכל זאת הלא רגילה הייתי לשבת בהמבורג ובמשא ומתן שלנו עסקתי. ובכן נסע בעלי להמבורג ותיכף הלך עם המרגליות שלו, שערכן היה בודאי ששת אלפים ר"ט, אצל הסוחרים הנוסעים למוסקבה¹ והראה להם את המרגליות. הוא היה בודאי אצל ששה סוחרים, אבל כולם נתנו מקח לא טוב, כי היה בזה רק מעט ריות. המעשה היה בחדש שבט. בעלי זצ"ל לא ידע מה לעשות. הוא היה צריך לשלם ח"כ² [שהיה דרוש למסחר המרגליות]. והנה בחדש אב חוזרת הספינה המוסקבאית מהמבורג, והזמן היותר מוכשר למכירת המרגליות הוא בתמו, שעכשיו נתנו מחירים לא טובים, ולפיכך נתן בעלי זצ"ל את המרגליות במשכון וקבל על זה ששת אלפים ר"ט עד ר"ח תמו, וחשב שאז יקבל מקחים יותר טובים. אבל זאת היתה טעות מצדו, כי באו מכתבים ממוסקבה ששם פרצו מלחמות גדולות, והסוחרים נמנעו מקנות מרגליות. אי אפשר היה לעשות כלום, ובעלי היה אנוס למכור את המרגליות בארבע מאות ר"ט פחות מאשר הציעו לפניו קודם. מלבד שהיה צריך לשלם בעד חצי שנה רבית. ולפיכך כל קונה ראשון הוא תמיד היותר חשוב, ובשביל המוכר יותר טוב להגיד, הן מאשר להגיד, לאר. אחרי שבעלי ישב בהמבורג חקר ובדק וכל העולם אמרו לו כי המגפה בעצרה, ובאמת כך היה, ואז שלח בעלי זצ"ל אלי שליח, שמו היה יעקב ע"ה, הוא היה איש נאמן, אבל היה להוט אחר משקה, ואי אפשר היה לו לכבוש את יצרו. כשבא יעקב הטוב להנובר נשאר, שוכב שם ואלי הוא כתב, כי אבוא עם הילדים להנובר, כי משם אפשר להשיג מרכבת הדואר להמבורג. מהרתי וכתבתי להילדרסהיים אל הנער אברהם, שהיה משרת אצלנו מקדמת דנא, שיבוא אלי תיכף להאמל כדי לנסוע עמי יחד להמבורג. ובכן נסענו יחד להנובר ומצאנו שם את יעקב הפצוע³ והוא תיכף הלך אל פקיד הדואר,

1 כלומר, לרוסיה. 2 ח"כ - חלוף כתב, כלומר - שטר חוב. 3 עי' לעיל ע' 25.

שהיה אחיו לשכרון. והתנה עמו ע"ד הנסיעה. זה היה בערב שבת. את יום השבת בליתי בהנובר. האויר היה רע. ועמי שלשה ילדים קטנים. כל השבת דבר גיסי ר' ליפמן וגיסתי ינסה עם יעקב ובקשו ממנו כי ישים עין עלינו. ולהשמר ולהזהר מלשתות לשכרה. כדרכו. והוא הבטיח לר' ליפמן וינסה בהן צדקו שלא לשתות לשכרה אלא לפי ספוקו. אבל עד כמה שמר הבטחתו. זה נראה להלן.

ביום הראשון בבוקר נסענו מהנובר אני עם ילדי הי"ו ועם המשרתת והמשרת והשליח החרוץ יעקב. וגם הפקיד מנהל הדואר נסע עמנו. וכמו שנזכר לעיל, יעקב היה אחיו לשכרון. ויעקב סדר אותנו והושיבנו בעגלה. והוא עם פקיד הדאר הלכו ליד העגלות. חשבתי שילכו עד צאתנו מן השער. ואח"כ ישבו בעגלותינו. ובכואנו מחוץ לשער אמרתי ליעקב שישב עמנו יחד ונסע כולנו למען נוכל לבוא אל המלון בעוד מועד. אבל הוא אמר: אתם סעו לכם ואני עם הפקיד נעבור כאן בכפר. כי הוא צריך לדבר שם עם איזה איש ואנחנו נלך מהר כמהירות העגלה. ומיד נשוב אליכם.

אני לא ידעתי את הסוד כי הכפר הסמוך להנובר שמו לאנגנהאגן וארכו מיל שלם ובו בית בשול שכר שאין כמוהו בכל המדינה. ויעקב שלי הטוב ופקיד הדואר הטיבו שם את לבם כל היום וחלק מהלילה ושתו שם לשכרה. כמו שנראה להלן. ואני לא ידעתי מזה כלום. אנחנו נסענו לנו לדרכנו ובכל רגע הייתי מסכה ראשי לראות אם יעקב הולך אחרינו. אבל יעקב איננו. וכך נסענו עד שבאנו אל המעבר ב' פרסאות מהנובר. שם צריכים לשלם מכס. והרכב אמר לי כי אתן אח המכס. שלמתי את המכס ואמרתי לרכב, כי יסע הלאה כדי שנגיע למועד הנכון למלון. כי היה אויר רע. אי אפשר היה לגרש גם כלב מהבית. זה היה קרוב לפורים. ירד גשם קטן ושלג מעורב יחד. הילדים סבלו צער גדול וגם אני עמהם. בקשתי שוב את הרכב שלא יעצר מלכת. הלא רואה הוא מה מזג האויר ואי אפשר לעמוד כך תחת כפת השמים. אבל הוא ענה כי אין לו רשות לנסוע מכאן בטרם שיבוא הנה פקיד הדואר. כי כך צוה עליו לעמוד כאן. עד שיבוא הנה עם יעקב. מה היה עלי לעשות? ישבנו שם כשתי שעות עד שבא המוכסן ורחם עלינו ועזר לנו לרדת מהמרכבה והכניסנו לתוך ביתו החם. ישבנו שם כשעה. ואני אמרתי. אל הפקיד: בבקשה. אדוניו השתדל נא כי הרכב יואל לנהלנו הלאה כדי שנוכל להגיע עד הערב למלון עם ילדי הקטנים. כי אדוני הלא רואה מה הוא האויר עכשיו בחוץ. הן גם ביום קשה לנסוע ומכל שכן בלילה. בחשך. ואם הלילה, בלילה תהפך המרכבה. אז נשבור. הלילה. את מפרקתנו. המוכסן אמר אל הרכב שיסע

תִּיכֶף, וְהֵרַכְב עֵנָה: אִם אֲנֹכִי אֶסַע אִז פִּקֵּד הַדּוֹאֵר פִּטְרֹסוֹן יִשְׁבֵר אֶת רֹאשִׁי
וְגַם לֹא יִשְׁלַם פְּרוּטָה בְּעַד טְרַחְתִּי. אֲבָל הַמוֹכֵסֵן הִיָּה אִישׁ חֲרוּץ וְטוֹב וְכֹפֵה
אֶת הַרְכָּב שִׁיסַע הַלָּאָה. וְאָמַר לוֹ שֶׁאִם יָבוֹאוּ שְׁנֵי הַשְּׂכוּרִים הֵנָּה יוּכְלוּ לִשְׁכּוֹר
כַּאֲן סוֹסִים וִירְכָבוּ אַחֲרֵיכֶם אֶל הַמְּלוֹן, כִּי שָׁם תִּשְׁבוּ כָּל הַלַּיְלָה. וּבִכֵּן נִסְעָנוּ
הַלָּאָה אֲמַנָּם בְּאוֹיֵר רַע אֲבָל הִגְעָנוּ בְּשַׁעָה טוֹבָה אֶל הַמְּלוֹן וּמִצְאָנוּ שָׁם חֹדֵר
חָם. אֲמַנָּם שָׁם הָיוּ הֵרְבֵּה אֲכָרִים וְעוֹבְרִים וְשׁוֹבִים אַחֲרֵיהֶם, וְהַבַּיִת הָיָה צָר מֵהַכִּיל
אֶת כָּל הַקְּהָל, אֲבָל הָאֲנָשִׁים קָבְלוּ אֶת פְּנֵינוּ בְּסִבְר פְּנִים יְסוּת וּרְחָמוֹ
עַל הַיְלָדִים, שֶׁהָיוּ רְטוּבִים מִכֶּף רַגְלָם וְעַד רֹאשָׁם וְתָלוּ אֶת בְּגָדֵיהֶם לִיבֹשֶׁם
וְהַחֲלִיפוּ רוּת, אוֹכֵל הָיָה לָנוּ עֲמָנוּ וְשָׁכַר הָיָה בְּבֵית הַמְּלוֹן, אֲכַלְנוּ וְשִׁתִּינוּ
וַיִּשְׁבְּנוּ זִמָּן רַב, חֲשַׁבְנוּ שֶׁהַשְּׂכוּרִים שָׁלְנוּ יָבוֹאוּ שָׁמָּה מֵהֵרָה, אֲבָל הֵם לֹא
בָּאוּ. הִצְעָנוּ עַל הַרְצָפָה תִּבְּן וְשִׁכַּבְתִּי עִם הַיְלָדִים וְהוֹדִיתִי לַה' כִּי יְלָדֵי מִצְרָאֵן
מִקּוֹם מְנוּחָה. וְכַךְ שִׁכַּבְתִּי עַד חֲצוֹת הַלַּיְלָה, וְהִנֵּה נִשְׁמַע קוֹל צַעֲקָה בְּבֵית:
פִּקֵּד הַדּוֹאֵר בָּא בַחֲרֵב שְׁלוּפָה וְרוּצָה לְהִרְוֵג וּלְרַצּוֹת אֶת הַרְכָּב עַל שְׁנִסַּע
מִמְקוֹם הַמִּכְס וְהַלָּאָה. הַרְכָּב הַצְּטַדֵּק עַד כִּמָּה שֶׁהִיָּה אֲפֹשֶׁר לוֹ, גַּם בְּעַל הַמְּלוֹן
הַתְּעַרְב וְהַשְּׁקִיט אֶת רוּחוֹ. אֲנֹכִי יֹשְׁבְתִי בַפְּנֵה וְנִסְתַּתְרִתִּי כְּעַכְבָּר, כִּי זֶה הָאִישׁ
הִיָּה שְׂכוֹר וּמְטוֹרֵף וַיִּשְׁבְּתִי כָּל הַזִּמָּן חֲרָדָה עַל יַעֲקֹב שְׁאִינְנוּ. כֹּאשֶׁר יֹשֵׁב
פִּקֵּד הַדּוֹאֵר לֹאכּוֹל, רֹאִיתִי כִּי הִרְוִיגוּ שֶׁכֶךְ קִצְתָּ. נִשְׁתִּי אֵלָיו וְאָמַרְתִּי: אֲדוּגִי
פִּטְרֹסוֹן! אֵיפֹה עוֹזֵבֵת אֶת יַעֲקֹב שְׁלִי? [וְהוּא עֵנָה:] הוּא לֹא הִיָּה יוֹכֵל לִשְׁאֵת
אֶת רַגְלָיו הַלָּאָה, וְהוּא נִשְׁאֵר שׁוֹכֵב בְּבוֹץ עַל יַד גֹּדֵר, אֲפֹשֶׁר שְׁעַכְשֵׁי כָּבֵר
נִטְבַּע שָׁם. הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הַחֲרִידוּנִי. לֹא יָדַעְתִּי מֵה לַעֲשׂוֹת. הֲלֹא זֶהוּ יְהוּדִי,
גִּפְשׁ מִיִּשְׂרָאֵל, וְאֲנֹכִי נִשְׁאֲרִיתִי לְבָדִי. בִּקְשָׁתִי אֶת בְּעַל הַמְּלוֹן שִׁישְׁלַח שְׁנֵי כַּפְרִיִּים,
כִּי יִלְכוּ לַחֲפֹשׁ אַחֲרָיו וְלִהְבִּיאוֹ הֵנָּה. וְשְׁנֵי הַכַּפְרִיִּים רָכְבוּ וּמִצְרָאֵן אֶת יַעֲקֹב
הַטוֹב שָׁלְנוּ כַחֲצִי שַׁעָה מֵהַכֹּפֵר שׁוֹכֵב כְּהִרְוֵג, עֵיף מֵהַדֶּרֶךְ וּמֵהַשְּׂכָרוֹת. הִיָּה לוֹ
מַעֲיֵל טוֹב וְקִצְתָּ מַעוֹת מְזוּמָן, וְהַכֵּל אֲבָד מִמֶּנּוּ. וּבִכֵּן הוֹשִׁיבוּהוּ הַכַּפְרִיִּים עַל
סוֹס וְהִבִּיאוּהוּ אֶל הַמְּלוֹן. אָף עַל פִּי שֶׁהִיָּיתִי בְּרוּגוֹ עָלָיו מְאֹד, בְּכֹל זֹאת נִתְּתִי
תוֹדָה לַה' כִּי רֹאִיתִי אוֹתוֹ שׁוֹב. הוּא עָלָה לִי בִיּוֹתֵר מִן ו' רִ"ט [הוֹצֵאוֹת].
נִתְּתִי לוֹ מֵה שֶׁהוּא לֹאכּוֹל, וּבְמִקּוֹם שֶׁהַמְּשָׁרֵת הִיָּפָה הַזֶּה הִיָּה צָרִיךְ לִשְׁמֹר
וּלְפַקֵּחַ עָלָי וְעַל יְלָדֵי, הֵנָּה הִיָּיתִי אֲנִי צָרִיכָה לִשְׁרֵת אוֹתוֹ. הָאִיר הַיּוֹם וּבְעֵלֶי
הַעֲגָלוֹת הִבִּיאוּ אֶת עֲגָלוֹתֵיהֶם וְאֲנִי עִם יְלָדֵי יֹשְׁבְתִי בְּעֲגָלָה לְנִסּוּעַ הַלָּאָה, וְלִיעֲקֹב
אָמַרְתִּי כִּי גַם הוּא יֹשֵׁב וַיַּחְדֵּל מִמְּנֵהוּ שֶׁנִּהְיָ עַד עַכְשֵׁינוּ. הוּא אָמַר: לֹא אֶעֱשֶׂה
עוֹד, וְרַק אֲכַנֵּס אֶל הַבַּיִת לִרְאוֹת אוֹלֵי שִׁכְחָנוּ שָׁם דְּבַר־מֵת. חֲשַׁבְתִּי כִּי אֲמַת
בְּפִי. וְהִנֵּה יַעֲקֹב הַטוֹב שְׁלִי נִכְנָס אֶל בֵּית הַמְּלוֹן וְהַתְּחִיל שׁוֹב לִשְׁתוֹת לִשְׂכָרָה,
כִּמְנֵהוּ. שִׁלַּחְתִּי אֶת בְּעֵלֵי־הָעֲגָלוֹת לְקַרְוֵא אֶת יַעֲקֹב, כִּי זֶה כִּמָּה אָנוּ יוֹשְׁבִים

באור הרע בחוץ. ובעלי-העגלות התחילו גם הם לצעוק שהסוסים שלהם יחלו. שהם צריכים לעמוד על מקום אחד באור הרע. אבל כל זה לא הועיל. כי פקיד הדואר היה המושל ובעלי-העגלות מוכרחים היו לשהות. ובכך ישבנו עוד שתי שעות ושהינו עד שנשתכרו יפה ואז ישבו בעגלה. ומה לי לכתוב עוד? עסק כזה ממש היה לנו בכל בית מלון. סוף סוף עזרנו ה' להגיע להרבורג. שם באו לנגדנו אבי ובעלי זצ"ל. הרבורג היא פרסה אחת מהמבורג. אפשר לשער בנקל כמה שמחנו יחדיו. ונסענו משם על פני המים להמבורג וברכתי את ה' שמצאתי את כל קרובינו וידידינו בשלום. כי רק בתים אחדים מאחבי נטמאו במגפה. אמנם הרעש לא חדל עדיין. ובקצת מקומות עוד נראה הנגע. אבל ב"ה לא ניזוקו עוד. המקום ב"ה ישמור אותנו גם להבא ויגאל אותנו מכל הצרות.

ובכך ישבנו שוב בהמבורג החכיבה. ותאמינו לי שבמשך חצי השנה מהזמן שיצאנו מהמבורג היו לנו נזקים ממרגליות ומריבית יותר מ"ב מאות ר"ס. אבל הודינו וברכנו את ה' שחלץ אותנו מהצרה יחד עם בני משפחתנו. לא הכסף הוא העיקר, תן לי הנפש והרכוש קח לך¹. והשיית השיב לנו את נזקנו תמיד.

לאחר זה התחילו היהודים שיצאו מפני הדבר לאלטונא ולשאר מקומות לשוב שנית להמבורג זה אחר זה, וכל אחד התחיל שוב לעסוק במשא ומתן, כי כל זמן הדבר היה מעט משא ומתן, כי אי אפשר היה לנסוע מהמבורג לעיר אחרת, זמן מה אחר כך נסע בעלי ללייפציג ושם חלה מאד מחלה מסוכנת, ובעת ההיא הדבר מסוכן בלייפציג, שאם ח"ו איש מישראל היה מת שם אז היה אובד כל אשר לו. בזמן ההוא היה גם ר' יהודה בלייפציג ועשה עם בעלי הרבה טובות והשגיח עליו מאד. וכאשר הוטב קצת לבעלי זצ"ל דבר עם בעלי זצ"ל כמו עם ידיד נאמן ואמר לו כי לפי דעתו אסור לו [לבעלי] לנסוע נסיעות כל כך רחוקות כי איננו איש בריא, ויותר טוב שיעשו חברותא² ביניהם, והוא [יהודה] כאיש צעיר יכול לעבור בכל הארץ ולהרויח די כסף, ששניהם יוכלו לחיות בכבוד. בעלי זצ"ל השיב לו: כאן בלייפציג איני יכול לתת לך תשובה, אנכי עדיין לא בריא לגמרי ואינני צריך להשאר כאן לאיזה זמן, כי ירא אנכי פן יהיה לי יותר רע ח"ו, ולפיכך אשכור לי עגלה לבדי לנסוע לביתי, ואחרי שכאן ביריד אין מה לעשות עוד הרבה, אתה יכול לנסוע עמי חנם וכשנגיע לביתנו שם נועץ יחדיו, ושם גם גליקל שלי תחזה בזה את דעתה, כי בעלי האהוב ע"ה לא עשה דבר בלתי ידיעתי. באותו הזמן נשא ר' יהודה אשה, כי לפי

1 בראשית י"ד, כ"א.

עצת בעלי זצ"ל נתן לו אחיו החסיד מוהר"ר שמואל זצ"ל [הרב מהילדסהיים] את בתו [מלכה] לו לאשה ונדוניא חמש מאות ר"ט. ובכך באו שניהם מלייפציג לכאן. בעלי זצ"ל עדיין לא הבריא לגמרי, אבל לא היה צריך לשכב במטה, כי הפיקוח הטוב, והעיקר סייצתא דשמיא, עמדו לו שהוא שב לאט לאט לאיתנו. עברו כשמונה ימים ויותר שר' יהודה היה מדבר אלי תמיד, כי אסכים שבעלי זצ"ל יעשה עמו שותפות ושסכנה יש בדבר לתת לבעלי זצ"ל לנסוע, כי אם יארע לו ח"ו איזה פגע בלייפציג, ילכו לאבוד חלילה גופו וממונו יחד. ואנכי אמנם הייתי מפחדת מאד מפני נסיעותיו של בעלי זצ"ל, שהיה בזה השש סכנה, כמו שקרה עכשיו ועוד קודם לזה חלה בעלי זצ"ל ובאמצע היריד חיה מוכרת לשוב הביתה, ואני לא ידעתי מזה כלום, ופתאום הוא בא. אפשר לשער אינו בהלה נפלה עלי, ועוד כדומה לזה. מי יכול הכל לספר? פעם אחת היה בעלי זצ"ל ביריד בלייפציג בעצם ימי החורף, זהו בתחלת השנה [לספירת הנוצרים]. ובעלי זצ"ל נסע הנה עם עוד אנשים מבני ישראל, אבל הם לא באו באותו היום. שעלה לפי חשבוני. והנה באה האשה נושאת המכתבים והביאה לי מכתב מפרנקפורט ואמרה שבאה שמועה לבית הדואר הממלכתי ששתי עגלות עם יהודים וערלים עברו על המעברה על נהר אלבא והקרה שבר את המעברה והעגלות עם האנשים טבעו בנהר. וכששמעתי זאת כמעט פרתה נשמתי והתחלתי לצעוק ולילל, כמו שאפשר לשער. אז נכנס גרין משה הנזכר לעיל ושאל מה זאת? ואני ספרתי לו הכל ואמרתי: קח מהרה סוס וסע שמה לראות מה שם. גרין משה ועוד אחרים בקשו להשקיט רוחי, אבל אנכי לא שקטתי, וגרין משה ישב על הסוס ונסע. ואנכי הלכתי אל איש אחר שהיו לו סוסים והוא שלח את המשרת שלו לבקש את בעלי במקום אחר. ובשובי עצובה לביתי, והנה בעלי החביב יושב ומתחמם ומנגב את בגדיו הלחים, כי היה האויר רטוב מאד, וכל מה שאמרה נושאת המכתבים היה שקר ובראות לגמרי. אנכי כותבת את זאת להודיע כי בכל נסיעותיו היו לי צרות ובהלות לאין מספר; ומאד היה יפה בעיני כי בעלי זצ"ל ישב בביתו, ובשביל כך הייתי נוטה לכך שיעשה שותפות עם ר' יהודה. וכאשר שב ר' יהודה לדבר עמו על אדות זה, אמרתי לו כי הדבר הזה הוא אמנם טוב ויפה, אבל הוא צריך לדעת כי אנו צריכים לא פחות מאלף ר"ט לשנה להוצאות הבית, מלבד שאר דברים. והוא ענה: אם אנכי לא אכניס לכם אלף ר"ט לשנה לכה"פ. הרשות בידכם לבטל את השותפות. וכדברים האלה ועוד יותר הבטחות נתן. שיש הרבה מה לכתוב בזה. ובכך מסרתי לבעלי זצ"ל כל מה שדברתי עם ר' יהודה וכל ההבטחות שהבטיח. ענה בעלי זצ"ל ואמר: בתי היקרה! הדבור

הוא זפה, אבל אני בעל הוצאה גדולה ומסופקני אם יוכל ר' יהודה להספיקה. אמרתי לבעלי: ננסה נא שנה אחת. אנכי אכין פעם אחת כתב קטן ואראה לכם אם ימצא חן בעיניכם. ובכן ישבתי בלילה וכתבתי שטר [שותפות] ור' יהודה בחן את הכל ואמר: אל תדאגו, נכון אנכי לקבל את כל המשא ומתן על אחריותי, כי הוא מכיר כל הדרכים והשבילים במשא ומתן כדי להגיע אל המטרה. שאלתי אותו: איך אפשר למסור את כל המשא ומתן בידו? ענה ר' יהודה: יודע אני שיש לכם אבנים יקרות על כמה אלפים ר"ט. את אלה בודאי לא תשליכו החוצה. תמכרו אותן או תעשו חליפין כמה שתשיג ידכם. זהו ראשית דבר. שנית, את השותפות נעשה למשך עשר שנים ובכל שנה נעשה חשבון. ואם נרניח פחות משני אלפים ר"ט לשנה הברירה ביד בעלי זצ"ל לבטל את השותפות, כי על מנת כן השתתפנו, וכאשר תבטל השותפות נמכור את כל אשר בידינו וכל אחד יקבל את המעות שלו לפי החשבון. שלישי, בעלי זצ"ל יסע א' או ב' פעמים [עם ר' יהודה] לאמשטרדם ללמד את ר' יהודה בכל דבר איך לקנות [את הסחורה]. וכל הסחורות תהיינה תחת ידו והוא ימכור אותן. רביעית, להגדלת המשא ומתן יכניס בעלי זצ"ל ה' או ו' אלפים ר"ט ור' יהודה יכניס ב' אלפים ר"ט וכל הסחורות של בעלי זצ"ל באבנים יקרות ובשאר סחורות ימכור אותן כפי הבנתו או יעשה חליפין. על זה נעשה שטר וכל דבר הוחנה בפרטיות. ואז נסע ר' יהודה שוב להילדסהיים, כי שם עליו לאסוף את המעות שהבטיח להכניס, ובעוד ב' או ג' שבועות יסע לאמשטרדם. בעלי זצ"ל הכין הכל לנסיעה, שלח את כספו לאמשטרדם, וחכה עד שיבוא ר' יהודה עם המעות שלו. והוא אמנם באן לזמן המוגבל והביא עמו שטרות על סך ת"ק ר"ט. אמרנו לו: ר' יהודה, מה זאת? הלא הבטחת ב' אלפים ר"ט? ענה ר' יהודה: אנכי השארתי ביד אשתי זהב למכירה והיא תשלח את המעות מהילדסהיים לאמשטרדם. אנחנו הסתפקנו בתשובה זו ובעלי זצ"ל נסע עמו בשם אלהי ישראל בשעה טובה לאמשטרדם, ובעלי בא לשמה והתחיל לקנות מעט מעט את הסחורה כנהוג באותו זמן. ובכל פעם כשהגיע הדואר שאל בעלי זצ"ל את ר' יהודה: הקבלת כבר כסף? בקצור, בכל יום של דואר היה ר' יהודה מבטיח כי הנה יבוא הכסף, וסוף סוף לא קבל כלום, ומה היה יכול בעלי זצ"ל לעשות? ר' יהודה הוסיף להגיד דברים טובים ושמועות. ובעלי זצ"ל הוציא מהר באמשטרדם בסחורה את המעות שהביא עמו עם הת"ק ר"ט שהכניס ר' יהודה, כמו שאפשר לעשות תמיד באמשטרדם. אח"כ נסע בעלי זצ"ל בחזרה לביתו. ור' יהודה לקח עמו כל מה שהספיק בעלי זצ"ל לקנות, הלך וחזר כמה פעמים ועשה מסחר כאות נפשו.

כשבא בעלי זצ"ל לביתו, דבר עמי קצת והתרעם על אדות השותפות עם ר' יהודה שאנכי דברתי עליה טובות באזניו. והנה גם בהתחלת המשא ומתן השותף לא קיים את דברו, ומה יצא מזה אחר כך? על ידי עסקים כאלה אפשר ח"ו לפשוט את הרגל לגמרי. אנכי השתדלתי להשקיע את רוחו כמה שיכולתי, ואמרתי לו כמו שהוא באמת, כי ר' יהודה הוא עוד אברך צעיר וכל הנדוניא שלו היתה ת"ק ר"ט וח' או ט' מאות ר"ט מה שקבל מאתנו. ועוד ב' שנים תעבורנה עד שתהיה לו האפשרות להכניס ב' אלפים ר"ט. יהא נא בעיניך כאילו אין לו כלום ושולחים אותו כקודם ומאמינים לו כמה אלפים, וכזאת הלא עשינו. ואם המקום ב"ה רוצה לתת מזל, הוא יכול לתת גם במעט, כמו בהרבה, ומה אפשר היה לו לעשות? אם מצא הדבר חן בעיניו או לא, צריך היה להמשיך אח הענין הלאה. איזה זמן הלך ר' יהודה שוב [לעסקיו] וגם הרויח קצת, כמו שכתב לנו בכל פעם, אבל אין הקומץ משביע את הארי"ל. בקצור, מה לי להאריך? עוד מעט ונגמרה השנה, ושנינו לא היינו מרוצים. כי ראינו שמכל הרוחים אין אפילו להספיק בשביל משפחה אחת, ומכל שכן בשביל שתי משפחות. ובגמר השנה נסע בעלי זצ"ל להילדסהיים ועשה חשבון עם ר' יהודה ומצאו כמו שנאמר קודם, שלשניהם אין קיום. ואז דבר בעלי זצ"ל עם ר' יהודה כדבר איש עם אחיו: הלא רואה אתה כי משותפות זו אין קיום לשנינו; על פי התנאי שהותנה בינינו. צריך אתה להכניס ריוח לשנה לא פחות מן ב' אלפים ר"ט, והנה גם לאלף אחד לא הגיע. ר' יהודה מצא גם כן שהדברים כנים, ושניהם ברצון טוב מחלו על השותפות. ובעלי כתב בידידות שטר פטורין, אחד בשבילו ואחד בשביל ר' יהודה, ושניהם היו צריכים לחתום כנהוג. והנה נשאר עוד איזה אלפים ר"ט בטבעות ושאר תכשיטים, שבעלי מסר אותם בכלל לר' יהודה שימכור אותם כליל ולהשיב את כסף הפדיון ליד בעלי זצ"ל, וקבעו זמן מתי יהיו התשלומים. אבל הגיע הזמן, והתשלום לא בא. כתבנו לר' יהודה ביושר, הלא יודע הוא היטב מתי זמן התשלום והזמן עבר, והוא צריך לשלוח את המעות להמבורג. ור' יהודה גם כן השיב כהוגן, שעדיין לא מכר את הכל, אבל במהרה ישלח את השטר הנה. ואולם עברה עוד שנה ואנו לא קבלנו מר' יהודה כלום. בעלי נסע להילדסהיים, חשב לקבל את מעותיו מר' יהודה, אבל במקום מעות קבל ממנו איזה דבר אחר... אחרי שר' יהודה פרנס את בעלי זצ"ל בלך ושוב, אמר לבעלי זצ"ל: אני לא אתן לך אף פרוטה, ויפה היה בעיני אם הייתי מקבל ממך פעמים ממה שקבלתי, כי השותפות שלנו צריכה היתה להתקיים עשר שנים, והיא

נתקיימה רק שנה אחת. אני תובע ממך כמה וכמה אלפים. וכל מה שיש לך זה הכל שלי. וגם בזה לא תספיק לשלם לי מה שמגיע לי. בעלי זצ"ל נבהל מאד מהדברים האלה ואמר לו: מה אתה שח, ר' יהודה? וכי זוהי התודה שאתה משלם לי בעד כל הטובות שעשיתי עמך? אתה באת אלי „ערום ועריה“, ואחרי זמן קצר קבלת ממני ט' מאות ר"ט מזומנים. האמנתי בך במסרי לידך כמה וכמה אלפים וגם הראיתי לך את כל המקומות שאפשר לעשות שם מסחר. חשבתיך לאדם הגון וישר ועורתי לך שאחי מוהר"ר שמואל יתן לך את בתו לאשה. ועל כל אלה אתה בעצמך עברת על התנאי — צריך היית להכניס לשותפות ב' אלפים ר"ט והכנסת רק ת"ק ר"ט. ומלבד זה היה מותנה בשטר שלנו, שאם לא תכניס בכל שנה אלפים ר"ט אז השותפות שלנו בטלה ומבוטלת, ואתה הלא יודע כי בדוחק הכנסת אלף ר"ט. לסוף נגלה הדבר שהשותפות אינה מביאה טובה לשנים ואנו ברצון טוב ודעת שלמה מחלנו איש לחברו, כמו שנכתב בשטר הפטורין. ומה אתה רוצה עוד? בבקשה, אל תתן לאנשים שנהיה למלה בפיהם, כי אנשים אחים אנחנו. עוד אפשר לנו אי"ה לעשות מסחר ביחד. אבל הדברים האלה לא השפיעו על ר' יהודה הטוב. הוא עמד על דעתו. ומה היה אפשר לבעלי זצ"ל לעשות? אחרי הרבה מריבות וחליפות דברים, התערבו בזה אנשים מן הצד ונתנו איש לרעהו תקיעת כף, שכל אחד יבחר לו בורר כדי לבוא לפני האב"ד בהילדסהיים ונקבע הזמן לד' חדשים. ובעלי זצ"ל היה מוכרח להסכים, כי מי יוכל לדון עם מי שתקיף ממנו? וכידוע התקיף היוחר גדול הוא „האוהז ביד“, ובוה שב בעלי זצ"ל לביתו וספר לי הכל. אנחנו הצטערנו מאד בידענו כי אנחנו התנהגנו עם האיש ההוא באמיתות ובאמונה ועשינו עמו הרבה טובות. המקום ב"ה ישלם לנו בעד זה. בעלי זצ"ל היה קצת מתרעם עלי, שאנכי הייתי הגורמת לשותפות זו. אבל ה' יודע כי כונתי היתה לטובה. שעל ידי זה לא יצטרך בעלי זצ"ל לעשות נסיעות רחוקות, ולא עלה על לבי שכך יהיה סוף הדבר ולא חשדתי כאלה בר' יהודה, כי היה מוחזק בעיני לאיש ישר. אם ר' יהודה חשד בבעלי זצ"ל שבזמן השותפות עשה עסקים מבלי ידיעתו — אי אפשר לי לדעת. ואולי גם הענין שעליו ידובר להלן היה הגפרור שהעלה את השלהבת. אפס מה לעשות? הדבר שכבר נעשה אין לשנות. ביד ר' יהודה היה סכום גדול ממצות שלנו וצער גדול היה לנו. אנכי אמרתי לבעלי זצ"ל: למה הסכים שהמשפט יהיה בהילדסהיים, ששם יהיו כאלה שיצדדו בזכותו? והשיב לי בעלי זצ"ל מתוך רוגז: אלו היית שם כי אז היית עושה יותר טוב ממני. אם הלז

אוהז את שלי בידו, אני מוכרח להסכים למה שהוא רוצה ולא להפך. והנני לקצר ולאמר: המחלקת הגיעה לקצה. צריכים היינו לסבול ולבטוח בה שהוציאנו תמיד מעסקים רעים ומכל צרה, שיוציאנו גם מהצרה הזאת. אנחנו היינו עוד צעירים לימים ורק התחלנו לעמוד על רגלינו, והמשא ומתן שלנו היה מזהיר, ופתאום באה עלינו שואה כזו. בודאי שהיה הדבר מכאיב לנו. כמו שהזכרתי קודם, אחרי שבעלי זצ"ל קבל כתב על בטול השותפות מר' יהודה, הוא שב מהילדסהיים לכאן, והנה בא צרפתי אחד שהיו בידו סחורות שונות, ובעלי זצ"ל עשה עמו חליפין והרויח מזה יפה, אבל, כמו שנהוג אצל אחינו בני ישראל, אם מרויחים ק' ריט מכריזים שהרויחו אלפים. וכך נתפרסמה השמועה שבעלי זצ"ל הרויח כמה אלפים, וזה היה תיכף אחר בטול השותפות, ובודאי שהגיע הדבר לאזני ר' יהודה, ואפשר שעלה בדמיונו או שבקש להאמין, כי בעלי ידע מהעסק הזה עוד בשעת קיום השותפות. אם [הפירוד שעשה ר' יהודה] היה בלבב שלם או אולי נתחרט אחר כך שהוא נפרד מבעלי זצ"ל, או כי קשה היה בעיניו להוציא מתחת ידו סכום הגון כזה – ה' הוא היודע מה היתה הסבה, כי אנו לא ראינו בו [מלפנים] כל מעשה עול ולא חשבנו בו שיתנהג עמנו כן. אדם יראה לעינים וה' יראה ללבב¹. אפשר שהוא חשב שהצדק עמו מפני שאין אדם רואה חוב לעצמו². ולנו היה הדבר צר כפלי כפלים, כי ידענו את האמת שלנו, שאנו התהלכנו עמו תמיד באמיתות ובאמונה ועשינו עמו רק טוב, והנה הוא משלם לנו רעה. אבל כל מה דעביד רחמנא לטב עביד³. והנה בא זמן היריד בפרנקפורט דמיין, ובעלי היה צריך לנסוע ליריד כמו שהיה נוסע תמיד. ובא שמה והתאכסן אצל אחיו יצחק זצ"ל. כאשר ספר את כל הדברים לאחיו מה שנעשה בינו ובין ר' יהודה, בקש ממנו שיבחר למענו איזה יהודי למדן שיקחהו עמו להילדסהיים בתור בורר. אז אמר לו ר' יצחק זצ"ל: וכי אתה מסכים שהמשפט יהיה בקהלה שלוש ענה בעלי זצ"ל: ומה יכולתי לעשות אחרת? ובעלי זצ"ל ספר לו את כל הדברים מראשם עד סופם. אמר לו אחיו: אמנם, אחא, צדקת מאד בדבריך. כמה דברים אמורים, אם הדיינים לא יהיו נוטים לצד זה או אחר. על זה ענה בעלי זצ"ל: את הדבר אי אפשר כבר לשנות, יהיה מה שיהיה, כמו שיעלה לרצון לפני המקום ב"ה. אנכי צריך לגמור את הדבר. תראני גא על איזה אדם הגון [שיהיה בורר]. אחרי קצת ישוב הדעת, הראהו ר' יצחק זצ"ל על איש צעיר וחרוף, ר' אשר שמו, דיין בקהלה. ובעלי זצ"ל הלך אליו, הראה לו כל השטרות והפטורין, ור' אשר אמר לבעלי זצ"ל: אל תדאג, דבריך

1 שמואל א' ט"ז ז' 2 שבת ק"ט. 3 ברכות ט:

טובים ונכוחים, אנכי אסע עמך לאחר שיגמר היריד. בתוך זמן היריד דבר בעלי זצ"ל עם אחיו אולי הוא יודע איזה צעיר חרוץ שיוכל לשרת אותו כמשא ומתן. בקצור, הוא הראה לו על יששכר כהן, שהוא היה בעוה"ר מעין הורדוס לכל משפחתי, כמו שיסופר להלן. היריד נגמר, ובעלי נסע עם הבורר להילדסהיים לשם המשפט. בקצור, מה לי להאריך? צריך היה לכתוב מאה גליונות מכל מה שנעשה בזה. הבורר שלנו לא היה יכול לעשות כלום, אחרי שהוא היה אחד וכנגדו היו שנים. להסכים עמהם לפסוק הדין שלא כהוגן לא רצה ולעמוד כנגדם היה ירא, ולכן התחמק וברח משם, אבל השאיר שם בכתב, שאלות ותשובות גדולות¹ לזכות בעלי זצ"ל. אבל כל זה לא הועיל. בקצור, האב"ד מהילדסהיים והפרנס – איני רוצה לקראם בשמם – עמדו לצד ר' יהודה בכל לב ונפש ודרשו שבעלי זצ"ל יעשה פשרה, ופשרה כזו שהיתה יותר מדאי קשה בשביל בעלי זצ"ל. והוא זצ"ל לא רצה להסכים לזה, וכמעט שנמסר הדבר לערכאות. אולם חמי שישב אז בהילדסהיים, כמו שאספר במקום אחר איך שבא לגור שם, בקש מבעלי זצ"ל בעינים דומעות ואמר לו: בני היקר! הלא רואה אתה מה שנעשה פה, אל תמסור את המשפט לערכאות, הנה סבלן וְעִשָּׂה פִּשְׁרָה כִּמוֹ שֶׁאִפְשָׁר. השי"ת יעזור לך. ובכן הסכים בעלי זצ"ל לעשות פשרה. אבל אפשר לשער איזו פשרה היתה. לא נשאר בידנו כפלים ממה שעלה לנו המשפט הזה. אינני מאשימה כל כך את ר' יהודה, שאין אדם רואה חובת לעצמו, כמו את אלה שעזרו על ידו. בקצור, כל זה הלא עבר, אנו מחלנו לר' יהודה ולעוזריו, ואין לנו שום תרעומות או טינא בלב נגד ר' יהודה. הוא חשב בודאי שהוא צדיק, ואם לאו לא היה עושה עמנו כדבר הזה. בעלי זצ"ל היה אמנם שרוי בצער, אבל מי היה יכול לעזור לו? הצועק על מה שעבר הרי זה תפלת שוא¹. אבל השי"ת עזר לנו והזמין לפנינו בתוך ד' שבועות עסק שבו הרוחנו כמעט ככל אשר הפסדנו במשפט הזה, ובעלי חזר לחיות בידידות ובאהבה עם ר' יהודה. וכמו שאספר להלן, בהיותי בברלין חלק לי ר' יהודה ואשתו כבוד גדול, ותמיד בא במשא ומתן עם בני. ואילו היה המשא ומתן שבינינו מביא רוחים בודאז שלא היינו באים לידי זה. כנראה גרם מזלו של יששכר כהן, שהוא יבוא במקום ר' יהודה, והוא יעלה ויגדל, כמו שאספר להלן.

אף על פי שכל העסק עם ר' יהודה לא היה כדאי לכתוב, כמו שלא היה כדאי לכתוב כל הספר הזה, אבל כונתי היתה לגרש את המרה-שחורה מקרבי, כאשר תקפוני המחשבות הנוגות; וגם מזה אפשר לראות כי כל עסקי

1 מ' ברכות ט' א'

בני האדם משתנים בזמן מן הזמנים, והמקום ב"ה עושה סולמות, את זה משפיל ואת זה מרים¹. ר' יהודה בא אלינו בזמן שהיה עני ודל, והמקום ב"ה עזר לו עד שבזמן הזה רכושו עולה על מאה אלפים ר"ט. והוא נכבד מאד אצל הקורפירשט יר"ה. אנכי חושבת שאם כך יעלה הלאה, והמקום ב"ה ירצה בו הוא ימות כשתגיע שעתו כעשיר היותר גדול שבאשכנז. ממה שכתוב כאן אפשר לראות כי עזרנו לכמה וכמה אנשים — במיעוט דשמיא — וכל אלה שבאו עמנו במשא ומתן נעשו עשירים כמלכים. אבל רובם לא הכירו טובה, כסדר העולם; להפך. היו כאלה שתחת טובה שלמו לנו או לבנינו רעה. האל הכל-יכול הוא הצדיק. אנו בני אדם חטאים, איננו יכולים להגיד וגם איננו יודעים מה שהוא טוב בשבילנו ומה שהוא רע. בן אדם חושב לפעמים כשבאה עליו צרה שהנה בא קצו, אבל לפעמים הצרה היא לטובה. אם מרדכי הי"ד, הצעיר הישר, היה נשאר בחיים, בודאי שאנו היינו מרויחים והוא היה לעשיר; אחריו היה אצלנו גרין משה. עמו אמנם לא עשינו משא ומתן הרבה. בכל זאת עשינו איוו עסקים עמו במרגליות הנמכרות במשקל. הוא נסע למרחקים ועזב כאן את אשתו ובניו ואנחנו היינו צריכים לפרנסם; אעפ"י שלא ידענו אם הרוחים יעלו על מה שהוצאנו, ועל זה נאמר: שלח לחמך על פני המים כי ברוב הימים תמצאנו². בקצור — רוחים גדולים לא היו לנו מזה, אבל התפרנסנו שנינו יפה, וגם להבא היינו נכונים לעבוד, יחד ורק הוא עקר דירתו מהמבורג והתיישב בשוטלאנד, הקרובה לדנציג³ — וגם שם הרויח יפה. אברהם קנטור מקופנהגן, שעליו דברתי קודם, שהיה משרת אצלנו, החזקנו אותו ביושר ובכבוד ואחר כך שלחנו אותו כמה פעמים לקופנהגן ושם נתעשר זהעביר שמה את אשתו ובניו. אחר כך נפסקו היחסים בינינו. כפי השמועה הוא עכשיו בעל ט"ו אלפים ר"ט ויש לו עסקים טובים, ונותן לבניו (נדוניא) כמה אלפים. הרבה יש מה לכתוב על מה שעשינו עמו, אבל מי יכיר בזה? אנו בני האדם הננו בריות כפויות טובה. שאר-בשרי מרדכי כהן, שהיה אברך צעיר, וליב בישערי עשו שותפות עם בעלי זצ"ל, ובעלי זצ"ל שלחם לאנגליה ונתן להם שטרי קרדיט וגם מעות מזומן. אך הנסיעה לאנגליה לא יצאה לפועל מפני המלחמה⁴ והם נסעו לאמסטרדם ושם עשו עסקים טובים. מאז נסע ש"ב מרדכי כהן להולנד ולבראבאנט ועשה עסקים טובים, והנסיעה הזאת

1 בראשית רבה ט"ו ס"ה. 2 קהלת י"א, א'. 3 זוהי שוטלאנד העתיקה, שנוסדה על ידי השוטלאנדים גוסעי הים. ובזמן שבדנציג לא היו היהודים רשאים להתישב בימי ממשלת הפרוסים, היתה קהלה יהודית בשוטלאנד העתיקה. (הע' פ.). 4 כנראה זוהי מלחמת לורביג הי"ד נגד הולנד, שהשתתפה בה גם אנגליה. (הע' הנ"ל).

היתה ראשונה והתחלת משא ומתן ועשירות. הקצין ר' יהודה, כמו שספרתי, בסייעתא דשמיא נעשה על ידינו לאיש גדול. גיסי ר' אליהו סג"ל היה צעיר ומחוסר נסיון ולא הבין במשא ומתן ובעלי זצ"ל נתן לו קרדיט גדול. ולבסוף שלחו לאמשרדם ונתן בידו קרדיט על כ' אלפים ר"ט. הרבה בעלי בתים כאן שהם אזרחים חשובים, היו מודים להשי"ת אם היינו נותנים להם קרדיט. עוד רבים אפשר היה להזכיר. אבל מה יועיל לי זה? איפה הוא [גמול] החסד שעשית אתה, ר' חיים האמיל זצ"ל, הישר והטוב, לכל העולם, שעזר ברצון לכל אדם וגמל חסד לכל, לפעמים קבל רוחים ולפעמים — נזק, ולפעמים ידע מתחילה שלא יקבל שום ריוח ובכל זאת עשה גמילות חסד של אמת. [וכן הם] בניך היקרים והטובים, כשבא המקרה לידם. הם עומדים בנסיון זיותר יפה בעיניהם למות מאשר להרע לאחרים. אבל כל אלה שעשינו להם טובות גדולות אינם בדעה כזו. וגם כשיש בידם לעזור לבני הצעירים, שאבד מהם בצעירותם אביהם החסיד זצ"ל ונשארו כצאן בלי רועה. ה' ירחם עליהם, והם לא רק שאינם עוזרים אלא — ה' ירחם — להיפך. והם שגרמו לבני מרדכי שיאבד את מעותיו ללא צדק וללא משפט¹ וכל כך נגשו [בנגישות חזקות] את בני ישראל להם ה' כמעשיהם. אנכי אמנם אינני יכולה לדון לתובה את האדם ההוא, כי אינני יודעת מה היה בלבו, אדם יראה לעינים וכו'... אולם אל גדול ויחיד, אני מבקשת ממך מעומק לבי כי תמחול לי, כי אולי עשיתי לא בצדק ביחס לאיש ההוא, ואפשר כי כל מה שעשה הלז לשם שמים עשה, ובכן צריך למסור את הדבר בידי המקום ב"ה ולזכור כי כל העולם הבל הוא וכצ"ל עובר. אתה האלהים הגדול יודע איך שהייתי שקועה בזמני בדאגות גדולות ובתוגת לב. אשה הייתי ובצל בעלי החסיד חסיתי, והוא היה חס עלי כמו על בבת עינו, אבל אחרי מותו חלף כל עשרי וכבודי, ועל אלה אני בוכיה ומתיפחת כל ימי ושנותי, אעפ"י שאני יודעת כי זוהי חולשה מצדי וחסרון גדול להיות תמיד עצובה ומיללת, יותר טוב היה אילו הייתי בכל יום כורעת על ברכי ומהללת ומודה לאלהי החסד בעד החסד שהוא עושה עמי, שאיני ראויה לכך. עודני גם הנם יושבת על יד שולחני, אוכלת כאות נפשי, שוכבת בלילה בתוך מטתי שלי. יש לי בכיסי עוד איזו שילינג להוצאה כל זמן שיהיה ברצון השי"ת. ואם גם לבני היקרים לפעמים לא כך השעה משחקת כמו שהייתי רוצה, בכל זאת חיים אנו ב"ה ומודים ליוצרנו. כמה יש בעולם אנשים יותר צדיקים ויותר חסידים ממנו, ואין להם אפילו מזון סעודה אחת, וגם אלה שאני בעצמי הכרתי שהיו צדיקים גמורים. כמה אני

1 כאן גליקל רומז על איזה משא ומתן שהיה לבנה מרדכי ונכנס בענין רעי. אבל הענין אינו ברור.

צריכה להודות את יוצרי בעד כל החסדים שהוא עושה עמנו גם אם איננו כדאים לכך, כמו שכתבתי, אם רק אנתנו בני אדם החטאים והעניים נכיר את רחמיו המרובים שהבורא הגדול יצר אותנו מתומר ונתן בלבנו להכיר את שמו הקדוש והנורא, ולפיכך עלינו לעבוד את יוצרנו בלב שלם. בני היקרים. ראו נא איך האדם החוטא נגש אל מלך בשר ודם כדי לקבל ממנו חסד, והמלך בעצמו הלא הוא רק בשר ודם, שהיום כאן ומחר בקבר ואין איש יודע כמה יתיה המלך הגומל את הטובה וכמה יחיה האיש המקבל את הטובה, ומה הן הטובות שאפשר לקבל מיד מלך בשר ודם? הוא יכול לעשותו לחשוב או שיקבל כסף רב, אבל כל זה רק לזמן קצר, עד יום המיתה, לא יותר, כי כאשר יגיע מר המות הכל ישכח ולא יועילו לו כל העושר והכבוד, כי אין שלטון ביום המות¹. והאדם יודע את כל אלה, ובכל זאת הוא רוצה לעבוד מלך בשר ודם בעד הטובות הזמניות; על אחת כמה וכמה שעלינו לחשוב יומם ולילה כיצד לעבוד להקב"ה מלך מלכי המלכים, שהוא חי וקים [לעולם]. שגם הטובות שמלך בשר ודם עושה עמנו גם הן ביד המקום ברוך הוא, שהוא הנותן הכל למלכים ונותן בלבם להיטיב כרצונו הקדוש, כי לב מלכים ביד ה'², והמתנות שאפשר לקבל מיד מלך בשר ודם אינן כלום נגד מה שהמקום ב"ה נותן ליראיו, זוהי הנצח שאין לו מדה ואינו עובר. ולפיכך, בני האהובים, התנחמו ושאו את יסוריכם בסבלנות ועבדו את ה' הכל-יכול בלבב שלם גם בשעה שאתם מקבלים ח"ו את הרעה, וגם כשנדמה לנו כי היסורים קשים מנשוא, אנו צריכים לדעת כי השי"ת איננו שם על עבדיו משא יותר ממה שהם יכולים לשאת, ואשרי האיש הנושא את היסורים שבגופו או שבבניו, הכל מקבל באהבה. ועל זה אנכי מבקשת מאת הבורא שיתן בלבי סבלנות, כי הכל מה שיקרה בעולם הוא לפי מעשינו וחייבים אנו לסבול, כשם שמברכים על הטובה כך מברכים על הרעה³...

עכשיו נשוב לעניננו. בתי מוטה ע"ה הגיעה לשנה השלישית. ילדה יותר יפה וחכמה ממנה לא היתה. לא רק אנחנו אהבנו אותה כי אם גם כל האנשים, מי שראה אותה ושמע את דבריה היא נשאה חן בעיניו. אבל האל הטוב אהב אותה עוד יותר, ופתאום צבו ידיה ורגליה. קראו לכמה רופאים ונתנו לה כמה רפואות, אבל אחרי ד' שבועות של יסורים גדולים לקח המקום ב"ה את חלקו [את הנשמה] אליו, ואת חלקנו [את הגוף] השאיר מונח לצערנו הגדול לפנינו. אין לשער כמה התאבלנו עליה אני ובעלי וצ"ל, ואני יראה שבזה חטאתי נגד המקום ב"ה ולא העליתי על לבי את המעשה

1 קהלת ה' ה. 2 משלי כ"א, א. 3 ברכות ג"ד.

בר' יוחנן שאספר הלאה. ויש [בעולם] יסורים עוד יותר גדולים מאלה ובחלקי עלו עוד ברחמים. אנכי ובעלי הצטערנו כל כך עד ששנינו חלינו במחלה קשה. אנכי הייתי מעוברת וילדתי את בתי חנה שתחי', ומפני הצער הגדול על ילדתי המנוחה הייתי אחר הלידה חולה מסוכנת, וכל הרופאים היו מיואשים ותפצו לתת לי איזה סם [שנותנים למסוכנים להכריע לחיים או למות]. אבל מתוך הוכוחים שהיו ביניהם ושיחות שאר האנשים, נודע לי קצת ממגמתם, ואמרתי לבעלי זצ"ל ולאמי שתחי' שאני לא אקבל את הרפואה הזאת. ואף על פי שהם התאמצו לשחד אותי בדברים, כי הרופאים מתכוונים להבריאני, אני בדעתי עמדתי שלא אקבל את הרפואה בשום אופן. אם ברצון האל חרחמן להושיעני, בידו לעשות. זאת בלי רפואות, ואם גזירה היא מלפני האל הגדול, מה יועילו כל סמי הרפואה? ובקשתי מבעלי זצ"ל שישלח מעלי את כל הרופאים וישלם להם את שכרם. והשי"ת נתן בי כח ואחרי ששכבתי במטת הלידה ה' שבועות, הלכתי להתפלל לבית הכנסת. ואם גם הייתי עוד חלשה מאד, אבל מיום ליום נתחזקתי, ופטרתי את המשרתת ואת המינקת, ושבתי בעזרת ה' לפקח על צרכי ביתי בעצמי. ולסוף הייתי מוכרתת לשכוח את ילדתי האהובה, כי כך היא גזירת המקום ב"ה, נשכחתי כמת מלב"י. כמו שאפשר לראות מתוך המעשה שאספר להלן מאשר קרה לחסידים גדולים, ומה נלמד שחייב אדם לסבול הכל בהכנעה ולהשקיט את רוחו כשצרה באה עליו בין בגופו, בין בבניו ובין בממונו. ואל יתרעם אדם נגד הבורא לאמר: למה שלחת עלי יסורים, ואני לא אשמתי במאומה? אלא יקבל את היסורים באהבה, ועל כל צרה שתבוא, יצדיק את הדין ויאמר: ברוך דין אמת, כי כל דרכיו משפט, ומי יאמר לו מה תעשה? וצריך לדעת כי כל מאי דעביד רחמנא לטב עביד... ומה לי להאריך? חז"ל כבר בארו כל אלה. כמו ר' יוחנן שהיה תנא גדול, ובחיו מתו תשעה בניו, ונשאר לו לזקנתו רק ילד אחד בן שלש, והנה קרה שעמדה יורה רותחת ועל יד היורה העמידו ספסל להניח שם את הלבנים. והילד עלה על הספסל ונחן לראות מה שבחוק היורה ונפל אל היורה במים הרותחים. והילד הרים קול צעקה גדולה וכל בני הבית נבהלו ומהרו אל היורה, והאב בקש להוציא את הילד מתוך המים והנה נשאה בידו אצבע אחת מיד הילד, כי כבר נתבשל כולו. ור' יוחנן הטיח ראשו בכותל ורץ אל בית המדרש וקרא לתלמידיו: התאבלו על אסוני! זהראה על העצם שבידו ואמר: דין גרמא דעשיראה ביר' (זוהי העצם של בני העשירי). שהעליתי לקרבן לאלהים, ומאז היתה העצם תלויה על צוארו

תמיד לזכרון, וכשבא אליו איש למדן, היה מראה לו את העצם בהכנעה כאילו מראהו את בנו¹. ובכן בני האהובים, אם דבר כזה קרה לר' יוחנן הצדיק ע"ה, מה יתאונן אדם פשוט [בהגיע אליו צרה]² כי ר' יוחנן היה תלמיד חכם גדול, למד מקרא משנה וגמרא והבין במעשה מרכבה ומעשה בראשית והיה יכול להשביע את המלאכים ואת השדים, כי היה בעל קבלה גדול. הוא ידע איצטגנינות ושיחת דקלים, והוא בא ביסורים כאלה וקבלם באהבה ונשאר בחסידותו תמיד. ובכן, בני היקרים, אני יודע שאתדים מכם נתנסו בנזק ממון ובנזק ילדים, אבל מה יועילו האבל והצער? אנו משחיתים בזה את גופנו וגם לנשמה מביאים הפסד; כי בהיותנו שרויים בצער אי אפשר לנו לעבוד את ה' כראוי, כי אין השכינה שורה מתוך עצבות³, כמו שהנביאים לפנים בבקשם שתשרה עליהם רוח ה' דרשו אחרי מנגנים שינגנו לפניהם וישמחו את לבם, כמו שכתוב בספרינו. כאשר נעדרה ממני הילדה שלא היתה דוגמתה בעולם, נזכרתי על מה שאמר המלך החסיד דוד ע"ה כשמת לו הבן הראשון שילדה לו בת שבע⁴.

ובזה אני גומרת את ספרי השני. האל הגדול בודאי סוף סוף ירחם עלינו ויגאלנו מתוך גלותנו כדי שנוכל לעבוד את המקום ב"ה כראוי. וכל הגוים יכירו וידעו שאנו עם סגולתך. ואתה אלהינו אבינו אתה ותרחם עלינו כרחם אב על בנים. אדונינו אתה ואנו עבדיך ושפחותיך. ולא נחדל מהתפלל אליך, אל החסד, עד שתרחם עבדיך. ואני אמתך מבקשת ממך, כשפחה מגברתה. כי לך לבד עינינו ולבנו תלויים.

סליק ספר שני ונתחיל בס"ד את הספר השלישי.

1 ברכות ה' ב', ר' ניסיט מפתח הוצ' גולדנטל ויחסיין הוצ' פיליפובסקי 151 א' (הצי ק-4)

2 שבת ל' ב' 3 כאן גליקל מספרת כל מה שכתוב בשמואל ב' י"ב.

ספר שלישי.

בתי חנה גדלה והיתה ילדה חכמה, אפשר אספר עוד עליה להלן. בזמן ההוא באה ספינה מהודו המזרחית והיו בה הרבה אבני שוהם. ונפלה בידי המלך מִדְנַמְרֶק, שהיה בגליקשטט, ובכיס כל ספן היו כמה וכמה אבני שוהם. ומבני ישראל נסעו לגליקשטט וקנו אבני שוהם והרויחו יפה. ולאחדים מהם נודע כי בנורבגן יש סכום רב של אבני שוהם. ולפיכך עשו בעוה"ר יחדיו עצה רעה ועשו ביניהם חברות... בידי אזרח אחד מנורבגיה היו אבנים טובות שקנה אותן בזול, וחברי הגנבים האלה באו לנורבגיה וחקרו ודרשו לאזרח שבידו היו אבני השוהם, וסרו לביתו והתודעו אליו עד שנודע להם איפה טמון אוצרו וגנבו ממנו את הכל. האזרח הכניס אותם בביתו בתור אורחים. ולמחרת בהשכמה יצאו מהבית ושכרו להם סירה ובקשו להמלט. אבל האלהים לא רצה באלה. האזרח קם למחרת ושאל על דבר שני האורחים; השיב עבד הבית: בהשכמה יצאו מן הבית. בלב האזרח נפל חשד, ומהר אל האוצר זלא מצא שם כלום, והבין מיד כי זה עשו לו שני האורחים; והוא מהר אל הים ושאל את הספנים אם לא ראו שני יהודים נוסעים מפה? והם ענו: כן. הספן פלוני הוליך אותם מכאן לפני שעה. והוא שכר ספינה עם ארבעה מלחים ורדפו אחריהם ובזמן קצר מצאו את הסירה עם הגנבים. כאשר ראו הגנבים שרודפים אחריהם, השליכו את כל האוצר הימה. בקצור, האזרח תפש אותם והיו מוכרחים לחזור עמו העירה. הגנבים צעקו: למה אתה רודף אותנו, הלא אנשים ישרים אנחנו, אצלנו אין כלום משלך, ואנחנו עוד נתלונן עליך על העלבון. אבל בעשרת הדברות שלנו כתוב: לא תגנוב, והמקום ב"ה לא עזר להם, והם הוחזרו העירה. אמנם הם כפרו בכל, אבל אחרי שהפשיטו אותם ערומים ועשו להם ענויים גדולים, התודו שהם גנבו את האוצר, וכאשר ראו שרודפים אחריהם השליכו את הכל הימה, בחשבם שאם יחפשו אצלם ולא ימצאו דבר ישחררו אותם, אבל כאמור האלהים לא רצה בכך, ושניהם נידונו לתלית. גנב אחד תיכף קבל עליו את אמונת הנוצרים [ועיי' יצא חפשי]. אבל השני שהיה כל ימיו נאמן לדתו, וגם אביו ואמו היו יהודים שומרי מצוה מוונדסביק, לא רצה להמיר את דתו וקדש את השם ברבים. אנכי הכרתי אותו ואת הוריו בתור אנשים

ישרים, וכנראה חברו פתחו לדבר הרע הנה ובודאי נשמתו של המומת מצאה מנוחה בגן עדן. כי קנה את עולם הבא ממש בשעה אחת. מפני כבוד משפחתו איני רוצה להזכיר שמו, אבל בהמבורג יודעים את כל המעשה הזה. המקום ברוך הוא בודאי יקבל את קדוש השם שלו שמסר נפשו בעד המקום ברוך הוא. אף על פי שהיה יכול לעשות מה שעשה חברו, אלא שקיים בעצמו, בכל נפשך¹ אפילו נוטל את נפשך, ובודאי שמיתתו היתה כפרה על כל עוונותיו. יהי גא הדבר הזה לכל אחד למופת ולא יתן עצמו להתפתות מהיצר הרע בשביל הממון העלוב. ולא די לזכור שצריך לאהוב את המקום ברוך הוא בכל נפשו ובשעה שמגיע לזה למסור את הנפש על קדושת המקום ב"ה, זהו בודאי דבר טוב, וכל אחד מישראל צריך לזכור את זאת ולקיים, כמו שאמר ר' עקיבא ע"ה: מתי יבוא לידי ואקיימנו ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו?² אבל כתוב גם כן, ובכל מאדך³, זאת אומרת: בכל ממונך, והכונה לא רק שיתנו נדבות רבות שבוה עובדים את השי"ת והדבר הזה הוא חביב לפני המקום ב"ה, אבל לפי דל שכלי, כמו שהאדם צריך למסור נפשו להשי"ת כך הוא צריך למסור גם ממונו. כי יש אדם שממונו חביב עליו יותר מגופו⁴, וזוהי הכונה של, בכל נפשך ובכל מאדך⁵, שלא יתעה גם אחר יצר הממון המביא לידי סכנת נפשות, כי לא רק הגוף תלוי בממון, אלא גם הנשמה. כמו האדם, שהקב"ה מוסר בידו ממון ומקנה אותו לגבאי⁶, והוא איננו יודע איך להשתמש באוצר המופקד תחת ידו, והיצר הרע איננו מניח לו למסור את ממונו ברוחים גדולים בימי חייו, רוחים שאין להם שיעור וערך [כלומר בצדקה ובגמילות חסדים שאדם אוכל פירותיהן בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב]: בעיניו יותר יפה שיעבוד להוסיף עשירות גדולה מאשר לקחת חלק לעצמו, אעפ"י שכתוב, אדם קרוב לעצמו⁷, ועוד הבל יותר גדול מזה שאנו רואים בעולם, כי גם אלה העשירים שאין להם בנים וקופצים ידם מתת לעניים ואביונים, ואעפ"י שיודעים הם שיש להם עושר רב, הנם תמיד שרויים בדאגה ואינם רוצים להפחית ממונם, ולעולם אינם מסתפקים ועליהם נאמר: אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאותו בידו⁸, על האנשים הללו אמר גם שלמה המלך עליו השלום, כמו שכתוב: יש אחד ואין שני וגם בן ואח אין לו ואין קץ לכל עמלו⁹. זה נאמר על העשירים שיש להם בנים ושאינן להם בנים, ומה נאמר על הדלפנים העלובים, או על אלה שהיו מלפנים עשירים וירדו מנכסיהם. אם הם עושים לפעמים [עול] בשביל מעות... הדלפון¹⁰ הושב:

1 ברכות ס"א. 2 שם. 3 כלומר העשיר הוא בכחינת פקיד - גבאי - שהקב"ה מפקידו על אוצרו. 4 יבמות כ"ה. 5 קהלת ר' א' י"ג. 6 קהלת ד' ח'. 7

אקח נא מהעשיר את ממונו. הן כל כך הרבה יש לו ולי אין כלום, ואנכי הלא אדם אני כמותו, גם אני חפץ לחיות. הלא השיית ברא את שנינו והאביון, שירד מנכסיו, חושב: לפנים היה לי הרבה ממון, והנה אבד ממני, ואני צריך להשיג שוב ממון ביושר ושלא ביושר. השיית ירחם עליהם וידריכם מדרך רעה לדרך טובה, שלא ימירו את הקיים בעובר ושיקבלו הכל באהבה, כמו שכתוב שהמקום ביה זה ישפיל וזה ירים¹. ומזה ישכיל כל אחד, וביחוד בעלי משא ומתן, שלא יהיו תמיד עסוקים במשא ומתן ושוכחים מה שכתוב בתורה הקדושה. ועל זה נאמר: רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום², היא – ראשי תיבות: הלל, יוסף, אליעזר. כי לעתיד לבוא יביא הקב"ה למשפט את העניים וישאלם למה לא עסקו בתורה? והעני עונה: רבש"ע, הלא אתה יודע שהייתי עני וצריך הייתי לעמוד לפרנס את עצמי, את אשתי ובני – אומר לו הקב"ה, וכי היית יותר עני מהלל, שמצינו שהיה משלם פרוטות לשומר בית המדרש לתת לו להכנס, ופעם בערב שבת כשלא היה לו מה לשלם, עלה ושכב על יד ארובת הגג לשמוע משם דברי תורה [וכל האגדה על אדות זה]. ולפיכך בית דין של מעלה מחייב את העניים: כי ידוע הוא, שהלל היה תלמיד חכם גדול ואם היה רוצה ליהנות בעוה"ז מתורתו ולקבל מתנות מאדם היו ממלאים ביתו כסף וזהב, כי הלל היה הגדול שבתנאים, אבל הוא לא רצה אלא ללמוד תורה, והיה בוטח בהקב"ה, ולפיכך הלל מחייב עניים. אח"כ מכניסים רשע שהיה מתענג בעוה"ז ורוצה זונות, שואלין אותו בבית דין של מעלה: למה עשית כזאת? והוא עונה: איש צעיר הייתי, יפה תאר, ונשים חמדו אותי והייתי אנוס לעשות רצונן. על זה עונים לנו: וכי היית יותר יפה מיוסף הצדיק? וכי אנשים חמדו אותך יותר מאשר חמדה אשת פוטיפר את יוסף... והוא כבש את יצרו... ובכן יוסף הצדיק מחייב רשעים. – למה אכתוב בזה הרבה וכבר כתבו חז"ל בספרי מוסר הכל, אחרי כן מכניסים לדין את העשירים המפוטמים השמנים, שבלו כל ימיהם באכילה גסה ובשתיה ממיטב המשקאות ולא שמו לב למצות ה'. ושואלים אותם: למה לא עסקתם בתורה? ולא קיימתם את המצות? והם עונים: עסקים רבים היו לנו ולא היה לנו פנאי לעסוק בתורה ובמצות. אז שואלים אותם: וכי הייתם יותר עשירים מר' אליעזר בן חרסום שהיו לו כמה עיירות וכמה ספינות ואעפ"כ היה עוסק תמיד בתורה, ובכן ר' אליעזר בן חרסום מחייב עשירים. – מזה אנו רואים שכל התירוצים שלנו אינם מספיקים בעולם הבא, ויותר טוב בשבילנו לקיים מה שנאמר: תמים תהיה עם ה' אלהיך³.

1 תהלים צ"ה, ה'.

2 משלי י"ט, כ"א.

3 דברים י"ח י"ג.

עכשיו נשוב לעניננו: אני שכבתי במטת יולדת בלדתי את בני מרדכי סג"ל. מי יתן שתהיה שיבתו כך מאושרה, כמו שהיתה ילדותו. אבל כבר הכל נחתם בראש על ידי הבורא ב"ה. כנראה כבר כתבתי בספר השני על דבר הגאולה שאליה קוינו, ושחמי זצ"ל שלח לנו שתי חביות וחשב שזה יהיה צידה לדרך מסעו לארץ ישראל יחד עם כל ישראל, אבל כשנוכח שמוזה לא יצא כלום, עקר את דירתו מהאמל ונתישב עם חמותי בק"ק הילדסהיים. שם היתה קהלה חשובה הגונה וחסידה, והיא רחוקה רק ה' פרסאות מהאמל. אחרי שישבו שם איזה זמן, ובעלי זצ"ל אהב מאד את הוריו וכבד אותם, בקש ממני ואמר: גליקל שלי! נסע נא להילדסהיים ונבקר את אבי ואמי, הלא זה יותר מ"ב שנה שלא ראית אותם. הדבר מצא חן בעיני, וביחד עם השפחה והמשרתת ושלושת הילדים נסענו להילדסהיים. בני ר' מרדכי סג"ל היה. עוד יונק, לא מלאה לו עוד שנה. המשרת שנסע עמנו נקרא בשם שמואל, והיה צעיר יפה, וקראו לו שמואל היפה. גם היה לנו עוד משרת צעיר והילדים קראו לו שמואל השמן. חמי וחמותי זצ"ל שמחו מאד עלינו, כי בעלי זצ"ל היה בן זקונים, ות"ל אנחנו הצלחנו במסחרנו ולקחנו עמנו דברים שנחשבים לכבוד בהילדסהיים. שלשה שבועות ישבנו שם ושמחנו יחד ואחר כך שבנו הביתה לחיים ולשלום. חמי זצ"ל נתן לנו במתנה כלי שוויו לערך כ' ר"ט והוא היה חשוב בעינינו כאילו היה שויו מאה ר"ט, וחמי זצ"ל היה בעת ההיא בעל הון יותר מכ' אלפים ר"ט וכל בניו היו נשואים. הנסיעה עלתה לנו יותר מק"ן ר"ט, ואנחנו היינו כל כך שמחים על הכלי שמחירו כ' ר"ט, לא כמו הבנים בזמן הזה, המבקשים לפשוט מהוריהם את העור עם השערות, ואינם שואלים אם אפשר להם למלא חפצם או לא. ובכן שבנו לביתנו ומצאנו את בנינו בריאים. חמי זצ"ל ישב אינו שנים בהילדסהיים ובמשך אינו ארבע חמש שנים הוציא כעשרת אלפים ר"ט, אף על פי שלא היו פורגים, בכל זאת היו להם הוצאות גדולות, וכאשר ראו שאין תכלית בשבילם לשבת בהילדסהיים נסעו משם להנובר, והתישבו אצל גיסי הקצין ר' ליפמן בביתו, ושם מתו שניהם בשם טוב ובשיבה טובה. הבכורה שלי בתי צפורה ת"י היתה קרובה ל"ב שנה. ר' ליב בנו של ר' אנשל שישב באמשטרדם הציע בשבילה שדוך עם חתני קאשמאן בנו של ר' אלי קליף זצ"ל, ומאחר שבעלי זצ"ל היה נוסע פעמים בשנה לאמשטרדם, לכן הקדים הפעם ונסע שמה ששה שבועות קודם וכתב להשדכן, כי גם הוא יבוא שמה. ובאותו זמן היתה מלחמה. ור' אליהו קליף היה

1 אליהו קליף (Cleve) הוא אליהו גומפרץ מאמריץ. (הע' ק.)

מוכרח לעקור דירתו ולעבור עם משפחתו לאמשטרדם. כשהגיע בעלי זצ"ל שמה תיכף יצא הקול כי בעלי רוצה לעשות שדוך עם ר' אליהו קליף. זה היה ביום שבא הדואר והאנשים קראו את המכתבים בבורסא, והרבה אנשים לא רצו להאמין בזה והתערבו ביניהם בהרבה מעות, זה אומר כה וזה אומר כה, כי ר' אליהו קליף היה קצין גדול ויצא לו שם שהוא עשיר ביותר ממאת אלף ר"ט, וכך היה באמת; ובעלי זצ"ל היה עוד צעיר לימים, ורק התחלנו לעלות על במת החיים וביתנו היה מלא ילדים קטנים. אבל מה שהקב"ה גוזר כך מוכרח להיות, ועוד ארבעים יום קודם יציאת הולד כבר הוכרו בשמים: בת פלוני לפלוני¹. ובכן השתדך בעלי זצ"ל עם הקצין ר' אליהו קליף, בעלי זצ"ל התחייב לתת נדוניה כ"ב מאות ר"ט בכסף הולנדי, ואת זמן הנשואים קבעו בעוד שנה וחצי והחתונה תהיה בקליף. בעלי זצ"ל יתן מאה ר"ט לסיוע להוצאות החתונה. כשבא זמן החתונה נסענו יחדיו לקליף אני ובעלי זצ"ל וילד יונק היה לי והכלה בתי צפורה שתחיה, ר' מאיר מקלויו שהוא עתה אב"ד דק"ק פרידבורג והמשרת שלנו, שמואל היפה, והמשרתת, וכך נסענו בפמליא גדולה לחתונה. מאלטונה ישבנו תוך ספינה בחברותא עם מרדכי כהן ומאיר איליוש ואהרן טודילכי. איזו נסיעה של שמחה היתה אי אפשר לתאר. וכך באנו בשלום ובשמחה ועונג לאמשטרדם, אבל זה היה עוד שלשה שבועות לפני החתונה. אנחנו היינו אצל ר' ליב המבורגר הנזכר לעיל, בכל שבוע הוצאנו יותר משנים-עשר דוקאטים, אבל לא שמנו לב לזה, כי במשך שלשה שבועות שישבנו באמשטרדם לפני החתונה הרויח בעלי זצ"ל חצי הנדוניה. ארבעה ימים קודם החתונה נסענו בתלפים ובמחולות ובחבורה יותר משני מנינים לקליף ושם קבלו את פנינו בכבוד ובאנו לתוך בית שהיה ממש כדירת מלוכה, מסודר בכלים נאים כמו אצל שרים. כל היום לא היתה לנו מנוחה מפני התקיפים, השרים והשרות, שבאו לראות את הכלה; ובאמת בתי תחיה היתה יפה מאד, אין דומה לה בעולם. ההכנות היו גדולות מאד לחתונה ובאותו זמן היה בקליף הפרינץ². בזמן ההוא עוד חי הפרינץ הזקן (קורפרינץ) וזה היה עוד צעיר בן י"ג שנה לערך, אבל כעבור זמן קצר מת הקורפרינץ³ והלז נעשה לקורפרינץ במקומו. גם היה שם הפרינץ מוריץ⁴ ושאר שרים ונכבדים. כלם בקשו להיות בעת החופה. מחותני ר' אליהו קליף, כנראה, ידע קודם שיבואו אורחים נכבדים כאלה וביום החתונה תיכף לאחר

1 סוטה ב'. 2 הוא פרידריך III סרונפירסט פון קנניגבורג, נולד 11 ביולי 1657, ומשנת 1701 מלך פרוסיה. (הע' ק.). 3 קרל אמיל, קורפרינץ, מת בשטראסבורג 7 דצמבר 1674. (הע' הנ"ל). 4 הנסיך מוריץ פון נאסאן, מן 19 דצמבר 1674 נתמנה לנציב של הנסיכות קלבה. (הע' הנ"ל).

החופה ערכו כבודים שונים ומנות ופירות מארצות רחוקות. אפשר כבר לשער איזו מהומה היתה אז. ומחותני ע"ה וכל האנשים היו טרודים להפיק רצון מאת האורחים הגדולים הללו, ולא היה פנאי למחותני ע"ה ולבעלי זצ"ל למנות את כסף הנדוניה והניהוהו שניהם בתוך כ"ס וחתמו בכוונה שימנו אחר החתונה. כאשר הכניסו את החתן ואת הכלה שכחו מתוך המהומה הגדולה לכתוב את הכתובה. ומה היה אפשר לעשות? כל האנשים החשובים והקרובי פרינץ עמדו כאן בחפצם לראות את סדר הקדושין. אז צוה האב"ד ר' מאיר שהחתן יציג מצדו ערב קבלן ויקבל קנין שתיכף אחרי החופה יכתוב כתובה לכלתו והאב"ד קרא את הכתובה מתוך ספר. וכך גמרו סדר הקדושין, ואחרי כן הכניסו את כל האורחים החשובים והמחותנים לתוך אולם שהיו קירותיו מצופים בעור מוזהב, ושם עמד שלחן גדול ערוך בכל מיני מעדני מלך וכבודו את החשובים לפי כבודם. בני ר' מרדכי היה אז לערך בן ה' שנים, ילד יפה ממנו לא היה בעולם, וגם הלבשנוהו בגדים יפים. כל אלה האנשים החשובים כאילו רצו לבלוע אותו, ובפרט הפרינץ יר"ה, תמיד אחזו בידו. אחרי שאכלו ושתו הוציאו את השלחנות ונכנסו אנשים במסכות ועשו כל מיני דברים מבדחים, וערכו מחול המות², שהצליח יפה. במשחה השתתפו גם חשבי הפורטוגיזים וביניהם אחד ששם משפחתו מוקאטו... אצלו היה שעון קטן של זהב משבץ באבני חן, מחירו כתיק ר"ט. מחותני דרש מאת מוקאטו זה את השעון ברצותו לתתו במתנה לפרינץ, אבל אחד מידידיו אמר: אם היה כאן הפרינץ העליון אז כדאי היה לעשות כדבר הזה. אבל כמו שהוכרתי מת הקורפרינץ בזמן קרוב אחר זה והפרינץ הצעיר ירש את מקומו. בכל פעם שהיה מחותני ר' אליהו נפגש עם הידיד הזה, היה מוכיח לו על זה. ובאמת אם היה מחותני נותן לו אז במתנה את השעון, לא היה שוכח את זאת לעולם. כי שרים גדולים כאלה אינם שוכחים דברים כאלה, אבל הצועק על מה שעבר וכו'.

הפרינץ הצעיר והנסיך מוריץ וכל האורחים החשובים עזבו את האולם ונפרדו מתוך עונג ושמחה. לכבוד כזה לא זכה יהודי במשך מאה שנה. והחתונה נגמרה בששון ובשמחה.

נסעתי לאמריץ לבקר את קברה של אחותי הנדל ע"ה. כמה צער

1 ר' מאיר רודניץ שהיה אח"כ רב בן־סל. 2 מחול המות היה נהוג אצל הנוצרים בכנסיות שלהם, מהמאה הי"ד ואילך, והיה בו ענין אליגורי, המראה על יתרון כח המנות על כח החיים. ביחוד נודע לתהלה ציור מחול המות בכנסית-מרים בליבק, והיהודים בהמשכם אחר מנהגי שכניהם קבלו גם את המנהג הזה. אף על פי שאיננו מתאים כלל להשקפת היהדות המצוה "ובחרת בחיים" (הע' פ.).

ושברון לב היה לי ידוע לפני המקום ביה. וביחוד גדול הצער שצעירה יפה כזו בלויה בקבר. היא היתה רק בת כיה שנים. אבל מוכרחים אנו להכנע מפני רצונו של המקום ביה. היא השאירה אחריה בן אחד ובת אחת. הבן היה בחור-חשוב ולמדן, אבל בעוונותינו הרבים מת בבחרותו וידידים וזרים התאבלו עליו מאד.

יום אחד לאחר החתונה נסענו בחזרה מדזשני עונג ושוב הגענו לאמסטרדם כדי לחזור באותה הדרך שבאנו הנה. כמו שנאמר, וילך למסעירי¹. ובכן באנו שוב לאמסטרדם וישבנו שם עוד כארבעה עשר ימים ובעלי זצ"ל עשה שם קצת מסחר, מאמסטרדם נסענו לדולףזיל. משם צריך לנסוע בים שנקרא דולארט. האיש היותר חזק, שאיננו רגיל במסעי הים, אי אפשר לו שלא יהיה שם נגוע במחלת הים, כי שם הגלים מסתובבים בחזקה, והאניה מתנדדת מאד. כשבאנו אל תוך הספינה השארנו את הילדים בתוך התא ואנכי עם בעלי שכרנו מהספן חדר קטן שנוכל להיות שם לבד. בקיר החלון היה אשנב, שאפשר היה לפתחו ולסגרו ולראות משם מה שנעשה בתא. בחדר הקטן ששכרנו היו שני ספסלים שעליהם אפשר היה לשכב, ובעלי אמר לי: שכבי נא גליקל על ספסל אחד. ואנכי אכסה אותך היטב, ואל תתנועעי אנה ואנה, אז לא תנזקי ממחלת הים. אנכי לא נתנסיתי בזה, אבל בעלי זצ"ל עבר כמה וכמה פעמים את הדולארט והיה מנוסה בזה. שמעתי בקול בעלי זצ"ל ושכבתי במנוחה, אבל שמעתי את קול המשרתת שלי ובכית הילד היונק שלי ובשעה זו היה רוח חזק, הספינה התנדדה וכל אלה שהיו בספינה הלכו במחלת הים ומבחילה היו מוכרחים להקיא, ובאמת אין מחלה כזו בעולם. גם מחלת המות אינה גרועה מזו. כל זמן ששכבתי במנוחה לא הרגשתי כלום, אבל המשרתת שלי הלחה ולא יכלה לקום והילד שלי היה על ידה, ואפשר שגם הילד היה חולה והתחיל לבכות ולילל. ואנכי כאם לא יכולתי לשמוע את קול בכיו, וקמתי ממשכבי ולקחתי את הילד אלי והשכבתי על ידי שדי, אבל פתאום תקפתני המחלה וחשבתי שכבר בא קצי, והתחלתי לקרוא וידוי, כמו שיכולתי, כי ידעתי בעל פה. בעלי זצ"ל שכב על משכבו, הוא ידע כי המחלה אינה מסוכנת, וכאשר יעמידו כף רגל על היבשה תחלוף המחלה. ובעת שאנכי התודיתי והתפללתי להמקום ביה שכב בעלי זצ"ל וצחק. ואנכי שמעתי את קול צחקו וחשבתי: הנה אני שוכבת נוטה למות, ובעלי זצ"ל שוכב לו וצוחק... אם אמנם הייתי בשעה ההיא ברוגז אבל לא יכולתי באותו הזמן לריב עם בעלי זצ"ל, כי ניטל ממני כח הדבור ואנכי הייתי

1 בראשית י"ג, ג'

מוכרחה לשכב חולה בערך חצי שעה עד שהגענו אל היבשה. כאשר יצאנו מהספינה עברה מחלתנו מאתנו. היה לילה כשהגענו לדולפזיל ולא מצאנו בית מלון וגם לא בית אחר של יהודי, ומזג האויר היה רע מאד והיינו במצב של יאוש וחשבנו לשכב כל הלילה ברחוב, ועוד למחר יש לנו תענית, זכור ברית, אחרי שכל היום ישבנו בספינה חולים ועיפים ולא אכלנו כלום ולא נעים לנו לשכב ברחוב מבלי לאכול ומבלי לשתות. סוף סוף הלך בעלי אל יהודי אחד שאחיו היה חתנו של חיים פירשט, ע"ה [מהמבורג] ובקש ממנו שיתן לנו ללון בביתו. ובעל הבית ענה תיכף: בשם ה' בואו אלי, הנה ביתי פתוח לפניכם, מטה מוצעת אוכל להציע לכם, אבל להאכילכם אין במה, כי השעה מאוחרת, ואשתי אינה בבית, היא נסעה לעמדין. ובכן שמח בעלי זצ"ל, כי מצא לינת לילה ובא ובשר לנו השמחה והביא אותנו אל תוך הבית. אמנם לאכול שם לא מצאנו, היה לנו קצת לחם וחלקנו בין הילדים, אבל אנכי הודיתי לה' כי מצאתי מטה מוצעת, וזה היה יפה בעיני מכל מיני מאכלים. למחרת לזכור ברית קמנו בהשכמה ונסענו לעמדין. שם התארחנו אצל ר' אברהם משטטהאגן, שהיה קרוב לבעלי זצ"ל. אביו של אברהם עמדין, ר' משה קראמיר משטטהאגן היה דודו של בעלי זצ"ל. ובכן היינו בימי ראש השנה בעמדין והיה לנו יום טוב באמת, ושכחנו מה שעבר עלינו בספינה, כי ר' אברהם היה אדם חשוב, ומלבד שכבוד אותנו וחלק לנו כבוד גדול, עוד ישבו על שלחנו עוד ר' פלעטין¹ והוא נתן להם לאכול ולשתות כמו שנתן לנו. אני יכולה להעיד שנדיבות כזו לא ראיתי אצל שום עשיר. במוצאי ראש השנה נסענו יחדיו מעמדין ובבקר באנו לויטמונד. שם שכרנו ספינה עד המבורג. במרחק של יום נסיעה מויטמונד יש מקום² ואנגירואוד. שם צריכים בעלי הספינות לעמוד, לשלם מכס ולהטעין סחורה, וגם להנפש ולהחליף כח. כשבאנו לואנגירואוד, אמר לנו השופט: אנה אתם רוצים לנסוע מכאן? אמרנו לו: להמבורג. אמר השופט: השמרו והזהרו: כי כל הים מלא ספינות של שודדי-הים והם גוזלים כל מה שמוצאים, והנה הזמן הוא סמוך ליום כפור ולספן שלמנו כבר עשרה ר"ט ועלינו היה לנתר על זה ולשוב לויטמונד, והתארחנו אצל בריינלי שהיתה גם כן שני בשני עם בעלי זצ"ל והתיעצנו איך נוכל לשום דרכנו הלאה אחרי שבים יש פחד שודדי-הים וביבשה הנך פוגש על כל צעד בַּרְקִים (חיילים). האלמנה בריינלי היתה מהמבורג בתו של ר' ליב אלטנה ע"ה, והיתה אשה חכמה

1 - בילעטין עניים שמקבלים מהגבאי כרטיסים, שבעלי הבתים יפרנסו אותם, וכל אחד מבעלי הבתים היה לוקח אחד או שנים שיטבו על שלחנו בימי השבתות והמועדים. 2 - אי.

וחסודה, קרובתה של בעלי זצ"ל, ותמיד היינו בידידות והיא עשתה כל מה
 שהיה אפשר לעזרנו בדבר הנסיעה. לסוף החלטנו כי לאחר יום כפור נסע
 ביבשה ובעלי זצ"ל יסע מקודם לאורין ונקבל תעודת-הדרך מהגנרל בודיץ.
 שהיה שר גדול בחצרות מלכים שונים ואהוב על הכל. ועם התעודה שלו
 אפשר לנסוע בלי חשש. וליתר בטחון יבקש מאיר אורין מהגנרל לשלוח
 עמנו אופיצר אחד הרוץ לשם שמירה. ובכן נסע בעלי בערב יום כפור
 לאורין וחזר משם [באותו יום] וישבנו לאכול. והכל סדר כתפצו, גם קורפוראל
 נתן לנו לשמירה. שילוננו עד המבורג, איש חיל וישר. תיכף לאחר יום כפור
 בקשנו לשכור לנו עגלה עד אלטנבורג. ואנו צריכים היינו לשלם כמעט כמחיר
 העגלה והסוסים, כי העגלונים יראו פן יחמסו מהם את הסוסים בדרך. ובעלי
 זצ"ל היה שרוי בדאגה רבה. כמו שאפשר לשער, והייתי צריכה לפשוט ממני
 את שמלת הדרך הטובה ולשים עלי שמלה ישנה וקרועה; ור' מאיר, שהיה
 אז אצלנו, אמר לבעלי זצ"ל: ר' חיים, מדוע אתה כל כך עצוב? ולמה אתה
 מלביש את רעיתך כל כך לא יפה? ענה בעלי זצ"ל: ה' יודע שאני אינני
 דואג לעצמי וגם לא לממון שיש אצלי, אך ורק לנשים — לאשתי ולמשרתת.
 על זה ענה ר' מאיר: בשביל זה אינך צריך לדאוג, ועוד הוסיף בבדיחה:
 ר' חיים, אתה טועה בנדון אשתך, גם אם לא תלביש אותה קרעים לא יקפצו
 עליה. בעלי זצ"ל רגז על הבדיחה של ר' מאיר. ובכן בחצות הלילה יצאנו
 מויטמונד ובריינה וכל אנשי ויטמונד ליוו אותנו רחוק הרבה מהעיר וברכו
 אותנו; ובאנו בשלום לאולדנבורג. ועוד אני מקוה לרשום מה שסבלנו בכרמרפורד¹
 ושאר המקומות, אבל בעזרת הקורפורל הנאמן והתעודה, וביחוד בעזרת ה'
 הגענו לאלנבורג. כל העיר שם היתה מלאה אנשי צבא ושוב פעם באנו
 בצרה, כי העגלון לא רצה לנסוע הלאה אפילו אם יתנו לו כל הון דעלמא.
 ובעלי זצ"ל הלך שתי פרסאות לכפר ושכר עגלה בדמים יקרים.
 יצאנו מאלנבורג ולעת ערב הגענו בשלום אל הכפר ונשארנו שם ללון
 וחשבנו לקחת שם עגלה ולנסוע הלאה; והנה ישבנו בלילה על יד המדורה,
 ובעל הבית שלנו ושאר אנשי הכפר ישבו אף הם שם והריחו טבק ושוחחו
 על דבר מקומות שונים, והנה בא כפרי אחד וספר על דבר הדוכס מהנובר
 ואמר: אדוננו שלה גם הוא שנים עשר אלף איש להולנד. הדבר הזה שמח
 את לב בעלי זצ"ל, בשמעו כי הוא במדינת הנובר, כי הדוכסים מלינבורג
 מדקדקים מאד, שהחיילים יתנהגו עם התושבים בשלום ולא יגרמו להם שום

¹ בגרמנית Bremervörde. כאן יש קצת קושי מפני שזה לא בדרך מהולדנבורג להמבורג.
 המתרגם האשכנזי מתרץ זאת בדוחק, כי אולי אחד משערי אולדינבורג נקרא שער בָּרֶם (Bremerpforte).

נזק לא בנפש ולא בממון. שאל בעלי זצ"ל: כמה רחוקה היא הנובר מהכפר הזה? ענה הכפרי: שמונה פרסאות, ובעלי זצ"ל עשה עם הכפרי חשבון שאפשר לו להגיע לפני סוכות להנובר, אם רק יצא לדרך מחר. בעלי זצ"ל שכר תיכף עגלה ועוד בלילה נסענו משם, ובעלי זצ"ל שמח מאד על המקרה כי הוא עם אשתו ובניו יוכלו לכבד מצות כבוד אב ואם. אחרי כל הצרות והטלטולים והדאגות הגענו להנובר, וחמי זצ"ל יצא לקראתנו כמלאך, כאלויהו הנביא, מטה בידו וזקנו הלבן והיפה מגיע עד חגורתו ולחיינו אדומות. בקצור, מי שירצה לצייר איש זקן יפה ונהדר לא יוכל לתאר יותר יפה ממה שהיה חמי זצ"ל. עד כמה היתה לנו נחת רוח בראותנו פניו ועד כמה התענגנו כלנו בימי החג הראשונים של סוכות אין לתאר. אבל תיכף בחול המועד נסענו הלאה להמבורג. אף על פי שחמי וחמותי ע"ה רצו מאד שנשאר אצלם עד סוף החג, אבל העסקים שלנו לא הרשו לנו לעשות כדבר הזה. והסברנו להם בדברים של טעם, ובכך נסענו משם, ויותר מזה לא ראינו איש את אחיו בעולם הזה. השם יתברך יזכה אותי, כאשר יקחני מהעולם הזה להכניסני במחיצתם בגן עדן. אף על פי שרצינו לשלוח את הקורפורל מעלינו ולשלם לו ביד רחבה, אבל הוא בקש מאתנו לקחת אותו להמבורג, כי הוא שמע כל ימיו הרבה על דבר העיר הזאת, ואף פעם לא קרה לו להיות שם, ולכן אחרי שהתנהג עמנו כל כך יפה כל הדרך, לא היה יכול בעלי להשיב את פניו, ובאנו בשלום בערב יום טוב להמבורג, ותהלה לאל מצאנו את כל המשפחה בחיים ושלום. אולם הנסיעה מביתי עד שובי לביתי עלתה יותר מת' ר"ט, אך לא שמנו לב לזה כי ת"ל נמצאנו בעסקים גדולים, וברוך ה' אשר לא עזב חסדו ואמתו מאתנו ועזרנו עד כה. בס"ד, אחרי טלטול רב, שבנו לביתנו.

יהודי אחד ר' משה שישב איזה זמן בקלמ'שטט, נדמה לי שזהו בערך חמש פרסאות מהילדסהיים. שם היה בית מדרש גבוה (אוניברסיטה) ולפיכך היה שם רע ליהודים¹, ומשה הלמשטט גורש משם. אחר כך הוא נסע לפומק'ן והתישב בשטטין בקבלו שם זכות ישיבה והשיג קיומים (זכויות) גדולים וגם זכות יציקת מטבע, שרק לו ניתנה הרשות להמציא מטבעות לשטטין, ובו תלוי כמה יהיה מחיר המרק. מצד הממשלה נמנה על זה איזה קומיסר, ואולם למשה זה לא היה כל כך הרבה כסף בשביל עסק גדול כזה. ולכן כתב לבעלו זצ"ל ושלח לו את זכויותיו, אולי ירצה בעלי זצ"ל להספיק לו כסף, ואז יהיה גם הוא שותף ביציקת המטבעות ובמסחר באבנים טובות. שטטין היה

1 כידוע שהסטודנטים הצטיינו בשנאתם לישראל והיו מציקים ליהודים.

מקום חשוב, ובודאי זה מאה שנה שנאסר ליהודים לשבת בה, ובכל זאת היו יהודים באים שמה לעתים קרובות, כי שם היה אפשר לקנות בזול מרגליות ואבנים טובות וגם היה אפשר למכור שם אבנים טובות, ובעלי זצ"ל עשה חשבון כי בשלישים² שיצקו בשטטין, אפשר להרויח הרבה, ואם ייצקו מאה אלף, שלישים אפשר יהיה להחליף אותם במטבעות ליננבוהג וברנדנבורג, ולכן כתב לו בעלי זצ"ל, שאם הוא רוצה להתנהג ביושר ובצדק, נכון לעשות בעלי זצ"ל שותפות עמו. קודם שבא משה זה לשבת בשטטין ישב איזה שנים בברלין ושם נשאר חייב הרבה מעות, ובעוה"ר לא ידענו מזה כלום. אמנם ידענו שאיננו עשיר, אבל ראינו שהוא יושב במקום חשוב ויש לו קיומים חשובים, וכל המדינה שתוחה לפניו, שהוא ועוד עשרה היו יכולים להגיע שם לתכלית רבה. אבל לצערנו הגדול נגלה לנו עצם מצבו רק כאשר עבר המועד, כמו שנספר להלן. בני נתן סג"ל היה בזמן ההוא בחור בן ט"ו שנה ואותו שלחנו לשטטין שישגיח שם על כל הנעשה שם, ובכך התחלנו לשלוח לו כסף בסכומים גדולים, והוא תיכף שלח לבית היציקה והחזיר לנו מטבעות שלישינות, שאותן יכולנו למכור, כי היה אז זמן אספת הסוחרים, ולקבל רוחים הגונים פעם ב' למאה, פעם יותר ופעם קצת פחות כפי מצב השער. קבלנו גם כן איזו צרובות מרגליות וגם בזה הרוחנו כהוגן. קצת קודם לזה ילדתי את בתי אסתר. זה היה בערך שנה קודם. התחילו לדבר שדוכים לבני נתן, וביניהם עם היתומה בת הקצין ר' אלי באלין. גם הציעו את בת הקצין ר' שמואל אופינהיים¹, והשדוך הזה כמעט נגמר, אבל מהשמים נתעכב הדבר. אנחנו משני הצדדים היינו צריכים לשלוח את הנדוניא לפרנקפורט. ביד גיסי החביב מו"ה איציק סג"ל [שישב בפרנקפורט] היו תמיד אבנים טובות שלנו על סך כמה אלפים ר"ט [ואבי החתן חשב לשלוח אליו מכתב שישליש שם הנדוניא]. ור' שמואל מצדו שלח שמה את הנדוניא. אבל בזמן ההוא היתה גאות, מי הנהרות והמכתב של ר' איציק נעצר בדרך יותר מיד ימים אחר הזמן הקבוע, ובתוך כך דחקו השדכנים לגמור עם היתומה [באלין]. ובעלי חשב: הנה מאחי ר' איציק אין מכתב, ובודאי שר' שמואל חזר מהענין הזה, ובתוך כך יתבטל גם השדוך עם היתומה, ולכן החלטנו לגמור את השדוך עם היתומה. אמה של היתומה התחייבה להכניס ד' אלפים ר"ט ודמי הקנס נשלש

1 מטבעות שכל אחד הוא $\frac{1}{8}$ סלר. 2 הוא היה היהודי הראשון שניתן לו הרשיון להתישב בווינה אחר הגירוש של 1670. הר"ש אופינהיים היה בנקיר החצר של הקיסר ליאופולד הראשון. ועל ידו השיג עוד כמה וכמה יהודים את הרשיון להתישב בווינה. בהשתדלותו והשתדלות גיסו ר' שמשון וורטהיימר נחרם ספרו של אייזינמנגר בכל ממלכת אשכנז. (מהערת פ. ע"ם גרץ וקופמן).

למז"ט ואנו התחייבנו לתת לבננו כ"ד מאות ר"ט. שמונה ימים אחר כך קבלנו מכתב מגיסי ר' איציק זצ"ל שהמעות [מצד ר' שמואל] כבר הגיעו ובעלי זצ"ל ישלח תיכף ומיד בלי איחור כח והרשאה [להשלשת הנדוניא]. אבל זה היה כבר לאחר זמן. בעלי זצ"ל כתב לאחיו והצטדק כי אחרי שעבר הזמן י"ד יום, חשב שר' שמואל שנה את דעתו, ואחרי שהשדוך [עם היתומה] הוא שדוך הגון לא רצה לדחות אותו מפני ספק ספיקא. והוא מברך את הקצין ר' שמואל שימצא זוג טוב בשביל בתו. ואולם על זה בא אחר כך מכתב מגיסי ר' איציק מלא כעס ודברים חריפים שאיני רוצה להעלותם כאן על הכתב. אך דבר שכבר עבר אין לשנות. אנחנו היינו מרוצים מאוד מהשדוך שנעשה, כי היה באמת שדוך הגון מאד. כי המחותן ר' אליהו ז"ל היה איש נכבד מאד בעיני בני ברית ושאינם בני ברית, וכמה שנים היה פרנס בקהלתנו עד יום מותו, ור' אלפים ר"ט מזומן הוא גם כן נדוניא יפה, ואם ה' יצליח ביד הזוג הם יכולים לעלות מעלה מעלה, כמו הקצין ר' שמואל שעלה מדי יום ויום רק למעלה. הכל היה טוב. אבל המקום ב"ה מחלק את מתנותיו וחסדיו למי שמצא חן בעיניו, ואנו איננו רשאים להרהר אחרי מדותיו וצריכים להודות לה' על הכל. ואחרי שבני נתן נעשה לחתן שלחנו אחרינו לשטטין שיבוא הביתה ויגיש מתנה להכלה. והדבר הזה נעשה בתוך סעודה יפה. וההתחלה היתה ב"ה בתוך שמחה גדולה מצדי צדדים. וי"ד יום אחר כך חזר בני לשטטין ואנחנו המשכנו לסתור עם ר' משה הלמשטט. אבל הוא היה אדם כוזב, ולא היה יכול למשול ביצרו כשיש כסף בידו, בין אם הם שלו ובין אם הם של אחרים, אם רק הכסף נמצא בידו הריהו עושה בו כמו בשליו, כמו שנודע לנו אחר כך — ה' ירחמנו.

הצרה הראשונה היתה שבדה מלבו על הקומיסר או הגזבר, כי טעה באלף ר"ט והלז לא הודה בדבר והתחיל המשפט בינו ובין הגזבר, משפט שעלה בדמים מרובים. הוא [משה] היה שמן, מפוסם וגאותן. ותמיד היו תחת ידו עשרת אלפים עד י"ב אלפים ר"ט, ולא נתן חשבון לנפשו שהמעות אינן שלו ושהוא יצטרך פעם להשיב אותם, כמו שצריך לחשוב תמיד איש ישר, המקבל כסף בהלוואה. אבל הוא חשב, אחרי שהרבה מעות נמצאות תחת ידו, הוא רוצה להתענג בחיים, הכין לו מרכבה עם שני סוסים מן הטובים שאפשר למצוא בשטטין ושנים שלשה משרתים ומשרתות, וחי כאחד השרים. והרנחים לא היו כל כך גדולים. כמו שאמרתי, קודם שבא לשטטין הוא ישב בברלין. ומפני החובות והמריבות היה צריך לעקור דירתו משם, אבל הגאותן הנה, אחרי שמעותיו של ר' חיים האמל הטוב היו בידו, לא היה יכול לעצור ברוחו, ואולי חשב:

צריך אנכי להראות לשונאי בברלין איזה, איש גדול אנכיו ורתם את מרכבתו ולקח עמו שנים, שלשה אלפים ר"ט במטבעות שלישיות. הוא כתב לנו כי ברצונו להחליף בברלין את השלישיות בדוקאטים ומשם ישלח לנו דוקאטים על ידי הדואר, דבר שהוא כל כך שכית, וזה יעלה יותר בזול מאשר לשלוח בשלישיות. כל זה היה טוב ויפה, אבל כשבא ר' משה הלמשטט לברלין התחיל לצלצל במעות שבידו, נודע הדבר לבעלי חובות יהודים ואינם יהודים, והושיבו את ר' משה הטוב שלנו במאסר ועלה לו בחיי מאות ר"ט, ובוזה אבד כספו של חיים האמיל הטוב. משה הלמשטט חזר אח"כ לשטטין ולא שלח לר' חיים האמיל לא דוקאטים ולא שלישיות. בזמן ההוא היה תחת ידו יותר מי"ב אלפים ר"ט משלנו. לסוף קבלנו עוד שני אלפים ר"ט בשלישיות והוא כתב שנוסיף לשלוח לו כסף, ואם לא, תעמוד יציקת המטבע ריקה. בני נתן סג"ל, אף על פי שראה שהעסק הוא רע מאד, אבל לא היה יכול לכתוב מזה מאומה, כי כל מכתביו היו נפתחים ונקראים. אולם לסוף מסר על ידי סוחרים, שבעלי זצ"ל ימתר לבוא לשטטין. בזמן ההוא בא יששכר כהן מקורלנד, ואף על פי שהמעשה ביששכר היה צריך לבוא קודם מפני שכבר עברו עשר שנים מעת שבאנו עמו בעסקים, ובכל זאת אדחה את הדבר הזה לזמן אחר, ואז אכתוב עליו ביחוד. אין הבדל בזה אם להקדים או לאחור. ובכן אמר בעלי זצ"ל ליששכר: תסע עמי לשטטין, צריך לראות מה קרה שם, והם באו לשטטין ובקשו לעשות חשבון עם ר' משה הלמשטט, אבל הוא דחה מיום ליום, ונתן לבעלי קצת חילופים (שטרות) על המבורג וקצת מרגליות וזהב. בקיצור, בעלי לא רצה לשהות עוד בשטטין ודרש לעשות עמו חשבון וכאשר נעשה החשבון נמצאה מגרעת בסך ה' אלפים ות"ק ר"ט. אפשר להבין כמה גדול היה הצער של בעלי זצ"ל. אז אמר ר' משה לבעלי זצ"ל: רואה אנכי, אחא, כי אינך מרוצה מהחשבון, ואינני מטיל עליך אשם בזה. אמנם מעלתי בכסף שלך, אל תדאג, אתן לך שטרות שבטרם תעבור שנה ומחצה אשלם לך הכל. עלה עמי אל בית המדרש שלי. הם עלו שניהם לבית המדרש שהיה בביתו והוא הוציא ספר תורה מתוך ארון הקדש ונשבץ בכל האותיות הקדושות ובשאר דברים שאיני רוצה להזכירם לשוא, שישלם לבעלי את השטרות בזמנם. כי יש לו כמה לשלם, אלא שיש עכשיו עכובים... וכך דבר עוד דברים שאינם ראויים להעלות על הנייר. אעפ"י שהדברים לא היו נעימים לאוונן בעלי זצ"ל ויששכר היה מלא רוגז ודרש שיגישו את הדבר לערכאות, אבל בעלי זצ"ל לא רצה בדבר הזה, בידעו כי מדינת שוויידין היא מדינה קשה¹, ובעלי

1 בימים ההם עד שלום שטוקהולם (1720) היתה שטטין שייכת למלכות שווידיה.

וצ"ל שב בלב מלא יגון עם השטרות והביא לי את הבשורה הזאת. אמנם הוא לא חפץ לגלות לי את האסון, כי בזמן שהוא הייתי מעוברת עם בני ליב, אך אי אפשר היה להסתיר ממני את הדבר, ואנכי נחליתי, ואפשר לשער כמה היה צר לנו כי בעוד י"ד יום היינו צריכים לפרוע שטר של ט"ו מאות ר"ט בפרג ועוד לסוחר אחד אלף ר"ט, ובני נתן נעשה לחתן ובעוד חצי שנה היתה צריכה להיות החתונה וזה עלה לנו יותר משלשת אלפים ר"ט. בקצור, החשבון היה כי בשנה זו נגרע ממנו יותר מן י"א אלפים ר"ט, ואנחנו עוד היינו, אפשר לאמר, אנשים צעירים, רק בת אחת הספקנו להשיא, וביתנו עוד מלא ילדים — ה' ישמרם. ומאד היינו דואגים לשמור על שמנו הטוב שלא יחולל, והיינו מוכרחים עוד הכל לשמור בסוד. מפני הצער הזה הייתי חולה, אבל לפני אחרים אמרתי כי זהו מפני ההריון, אולם אש תוקד בקרבי, בעלי וצ"ל היה מנחם אותי, ואנכי הייתי מנחמת אותו כמה שיכולנו, וזה היה קרוב לימי היריד, שבפרנקפורט דמיין, ובעלי היה מוכרח להיות שם, כמו שהיה נוהג תמיד לנסוע שמה. ביום ה' הוא שב משטטין ותיכף ביום ו' הוא צריך שוב לנסוע לפרנקפורט, וכך נפרד ממנו ברוח נכאה. בטרם נסעו בקשתי בשם ה' את יששכר שיסע עם בעלי וצ"ל, כי הוא היה כל כך שבור ברוחו ולא חפצתי שיסע יחידי, אבל יששכר הראה אז רשעותו שלא הסכים לנסוע אלא אם בעלי יבטיח לו שני אחוזים מכל מה שיקנה וימכור, ומה היה אפשר לעשות? אסור היה לי לתת לבעלי וצ"ל לנסוע יחידי והיינו מוכרחים להסכים לדרישותיו של יששכר. בעלי וצ"ל דבר עמי ובקש ממני בשם ה' שאסיר מלבי את כל הענין, כי זהו דבר שאין לשנות, ואנכי הייתי מוכרחת לתת לו תקיעת כף שאשתדל לשכוח את כל אלה, ובעלי וצ"ל הבטיחני גם כן שלא לחשוב עוד על אדות זה, ידענו מתחילה שכל השטרות ערכם מעט מאד, ומכלם רק אחד נשתלם, ועל דבר שטרות אחרים הוא כפר, שאין החתימה שלו.

ובכן נסע בעלי בערב ש"ק להארבורג ושהה שם ביום השבת ובמוצאי שבת ישב במרכבת הדאר לנסוע הלאה. משם שלח לי מכתב ארוך מלא דברי תנחומים, כי נהיה שמחים בחלקנו והשייטת ימלא את חסרונו ממקום אחר, וכך היה. ובעלי וצ"ל בא לפרנקפורט והיריד שם היה מוצלח מאד, שלא היה לו כזה כל ימיו. הרוחנו באותו היריד כמה אלפים והודינו לה' שלא הסיר מאתנו חסדו ואמתו ובכל זמן זימן רפואה למכה. חשבתי באותה שעה שאין בעולם מסובל יותר בדאגות וצער ממני, ולא עלה על לבי כי יסורים מלא העולם כלו, וכל אחד מוצא את שלו, כמו שקרה

לפילוסוף אחד שהתהלך ברחוב, פגש הוא בידידו ושאל לשלומו. זה הודה לו ואמר: ידידי היקר! רע לי מאד. אני מסובל בצרות מכל יושבי תבל. אמר לו הפילוסוף: אם אתה רוצה בוא ונעלה על הגג ונראה משם את כל בתי העיר ואספר לך על דבר הצרות שיש לכל בית ובית. ואם תרצה תבחר לך אחת מהן ואת שלך תשלח ממך, אפשר שאז תמצא יותר קורת רוח. הפילוסוף עלה עמו הגגה וספר לידידו כי בבית זה יש צרה כזו ובבית השני צרה אחרת וכו'. ואז אמר האיש: רואה אנכי כי בכל בית דאגות וצרות כמו שלי, ואפשר עוד יותר. מוטב שאשאיר לעצמי את הצרות שלי. כך הוא דרכו של אדם: כל אחד חושב שרק הוא סובל, ולכן אין טוב לו לאדם אלא להיות ארך-רוח. אם הקב"ה ירצה, הוא יכול מיד לשנות הכל לטובה.

באותו זמן חלה אבי זצ"ל בפודגרה, שהצעידה אותו למות. גופו היה הולך וצבה, ויותר מרביעית שנה היה מוטל על ערש דוי. בכל לילה ולילה ישבנו עמו עד חצות. חשבנו כי עוד מעט יבוא קצו, והמקום ברוך הוא יוציא אותו מהעולם הזמני אל העולם הנצחי. פעם אחת ישבנו בלילה, בעלי זצ"ל, אנכי ואמי. היתה שעה מאוחרת בלילה, ואנכי הייתי בחדשים האחרונים של הריוני, ואמי יעצה שאנכי עם בעלי זצ"ל נשוב הביתה. אחרי ששכבנו בבית כשעה, בא אחד מבית אבי זצ"ל ודפק בדלת וקרא לבעלי זצ"ל שימהר ללכת לבית אבי זצ"ל. דברים כאלה קרו לנו כמה פעמים, ולפיכך לא רצה בעלי זצ"ל שאנכי אלך עמו ופתה אותי שאשאר בבית, ואם חס ושלום יהיה בי צורך, ישלח אחרי. אנכי נתתי עצמי להתפתות ונשאיתי במטה, ותיכף ישנתי שנת תרדמה. כשבא בעלי זצ"ל לבית אבי באותו הרגע יצאה נשמתו. זה היה בחצות הלילה. בעלי זצ"ל לא רצה שיעוררו אותי: אין דבר אם יגידו לה אחרי שתיים, שלש שעות; אבל בעת שישנתי שמעתי בדלת דפיקה חזקה, כאילו כל הבית עומד לנפול. תיכף קפצתי ממטתי ושאלתי מי דופק? אבל אין קול ואין עונה. אז שמתי עלי את שמלתי ורצתי לבית אבי, ושם מצאתי כמו שכתבתי. אפשר לשער כמה היתה רוחי שבורה ומה גדול צער כלנו, אבל מה הועיל כל זה? אבי היקר אבד מאתנו, אבל הוא יצא מהעולם בשם טוב ובשיבה טובה בכ"ד סבת ושבק חיים לנו ולכל ח"י.

הרבה זמן הייתי שרויה בצער, עד שהמקום ברוך הוא ריחם עלי ולאחר שלשים ילדתי בן ששמו ליב. לידתו היתה בסימן רע, כי כאשר בא לעולם שכב כ"ד שעות ונאנח, והמילדות חשבו שהוא לא יחיה, אבל הקב"ה רצה והילד הבריא בכל יום וגדל והתנחמתי בו תחת אבי היקר, ושמחתי מאד

עליו. אמי האהובה נשארה עם שלשה יתומים. אבי זצ"ל השאיר כתובה ט"ז מאות ר"ט ולכל יתום י"ד מאות ר"ט. ליתומים היה יותר מעות, אבל הפסידו יותר מאלף ר"ט, אפשר שעל זה עוד אכתוב להלן. בעלי זצ"ל וגיסי ר' יוסף סג"ל לא רצו לקבל ירושה. אף על פי שלכל אחד היה שטר חצי זכר, והשאירו הכל לאמי וליתומים. ובעלי זצ"ל וגיסי ר' יוסף סג"ל שדכו את אחי ר' וולף שנה אחת אחרי מות אבי זצ"ל עם בת ר' יעקב ליכטנשטט, שהיה מפורסם לאיש חשוב מאד, ועד יום מותו היה פרנס המדינה ומופלג בעשירות. רק לבסוף היתה לו מחלוקת עם בנו חורגו ר' אברהם ונעשה עד סוף ימיו יורד מנכסיו. גיסי ר' יוסף סג"ל נסע עם אחי ר' וואלף לתנאים, ובעלי זצ"ל נסע עמו בעת היריד שבלייפציג לחתונתו יחד עם יששכר שהיה באותו הזמן משרת אצלנו. גיסי ר' יוסף ובעלי זצ"ל נסעו על חשבון עצמם ולא לקחו מאמי שום פרוטה להוצאות. כאשר בא ר' יוסף סג"ל עם החתן מהתנאים, היה מספר פלאים מהסעודה שהכל עלה יפה, כי באותו זמן היה ר' יעקב ליכטנשטט ע"ה עומד עדיין במעלתו הגבוהה. ובעלי זצ"ל נסע עם החתן אל החתונה שנערכה בכל הכבוד. משם שב בעלי הביתה, ואחי עם אשתו נשארו שם זמן-מה.

בעת שאבי זצ"ל מת היה כספו שקוע באבנים טובות, ובעלי זצ"ל ור' יוסף סג"ל טרתו ועשו הכרזה ומכרו הכל, כדי שתוכל אמי להשיא את היתומים. אחרי זמן קצר שדכה את אחותי מוטה בלייפציג עם בן הקצין מוהר"ר מאדיל דייך¹, והחתונה היתה בהמבורג. ידוע ומפורסם שר' מאדיל דייך היה איש חשוב ומפורסם, ואשתו פעסלי צנועה, אשר אין דוגמתה בכל העולם, בודאי מזמן האמהות שרה, רבקה, רחל ולאה לא היתה אשה דומה לה בצדקה וחסידות, ובפרט שהיא היתה אשת-חיל ונהלה את המשא-ומתן, ופרנסה ברוח את בעלה ובניה. כך היה בשבתה בוינה וכן בשבתה בברלין. הקצין מוהר"ר מאדיל היה תמיד איש שוכב במטה, ולא ידע כמעט לעשות משא ומתן, אבל הוא ע"ה היה חכם מחוכם. כל העולם ידעו לספר על חכמתו והיה חשוב מאד גם אצל הקורפירסט יר"ה מבראניבורג, שאמר פעם אחת: אם לאיש הזה היו רגלים כמו ראשו, אז לא היה דומה לו בעולם. הוא והיא מתו בברלין מתוך עושר וכבוד. נפלאה היתה צואתה שהיא ע"ה צותה לביתה.

1 ר' מאדיל ריס היה מלפנים הבר בית דין וקגלה בין הגולים הראשונים מוינה (1670) ובחסד הקורפירשט קבל רשיון להתישב בברלין. הוא יסד שם את הבית-עלמין והיה מן הראשונים שנקברו שם (1675). אשתו פ"שה היתה בת הפ"נס בוינה דוד יעקב גיימדי. ואחיה היה הרב ר' שלמה מירלס, שהיה רב בק"ק אה"ו (אלטינה, המבורג, ונובק). קופמן, די לעצטע פערטרייבונג דער יודען אויס וויצן 211.

אבל אינני צריכה לכתוב את כל אלה. מי שירצה יוכל לקרוא אותה אצל בניה שבודאי לא אָבְדו אותה.

והנה נשארה אחותי האחרונה רבקה ואותה שדכו שדוך הגון עם בנו של גיסי ר' ליב בון, שהיה ע"ה איש חשוב ופרנס כמה שנים במדינה וגם עשיר גדול. ר' ליב בא עם בנו שמואל סג"ל לכאן ונעשתה החתונה בכבוד ומתוך ששון ושמתה נגמרה. [בזמן החתונה] אי אפשר היה להכיר שאמי האהובה היא אלמנה עלובה, כי הכל נעשה בכבוד ובהידור, כאילו היה אבי זצ"ל בחיים, ולא נשאר אחד מיקירי הקהלה שלא בא לכבד אותנו. לאחר החתונה נסע גיסי ר' ליב סג"ל לביתו ובטרם עבור חצי שנה הלך בדרך כל אדם מתוך עשירות ובשם טוב. אבל אחר כך נסע גיסי ר' שמואל בון עם אחותי לבון לשבת שם על נחלת אביו זצ"ל וישב שם ועשה הרבה טובות לכל הפונים אליו. ומינו אותו גם לפרנס במקום אביו ז"ל. אבל שנות מספר אחר כך התפרצה מלחמה בין מלך צרפת יר"ה, והקיסר יר"ה, והולנד (1688), והעיר בון נפלה בידי הצרפתים, וביתו של גיסי עם שאר הבתים נשרפו ונשדדו ואבד כל אשר לו ואי אפשר היה לו לשבת שם עוד ובא להמבורג. והרבה יש מה לכתוב איך הוטב אחר כך מצבו ושוב ירד. הוא היה איש צדיק וגדול ביראת אלהים. השי"ת יגאל אותנו וכ"י¹ מכל צרותיהם. חלק מבניו שהשיא היו במצב ירוד. השי"ת ברחמיו וברוב חסדיו ירחם שוב עליהם. על זה נאמר: איש לא יחשוב את עצמו מאושר עד יום מותו, כמו שאספר לכם מעשה שהיה: לפניו היה מלך אדיר, קרזוס שמו, שבביתו היה פילוסוף אחד ושמו סולון. בעיני המלך היה חשוב מאד הפילוסוף, שהיה באמת חכם גדול. פעם התלבש המלך קרזוס בבגדי מלכות וצוה שכל משרתי החצר יתיצבו לפניו בכל הוד והדר, וגם צוה להניח לפניו כל אוצרותיו זהב וכסף ואבנים יקרות, וקראו גם את הפילוסוף סולון שיבוא לפני המלך. כבוא סולון אל המלך קרזוס וכרע והשתחוה לפניו, כנהוג. אמר המלך לפילוסוף: סולון יקירי, הנה עיניך הרואות את כל העושר והכבוד שיש לי, האם ראית מימך איש מאשר כמוני? ענה הפילוסוף: אדוני המלך, ראיתי את הכל, אבל אינני יכול לחשוב אותך למאושר כמו אותו האזרח מאתונה שהיו לו עשרה בנים וחנך אותם יפה והיה איש עשיר ושדך את בניו בכבוד עם אנשים גדולים, ובניו היו נאמנים מאד למולדת ועבדו בשבילה בכל נפשם, ובכך האזרח התוא של אתונא ראה לא רק עושר גדול של עצמו, אלא שראה גם את בניו בכבוד ועושר עד זקנה ושיבה, וכך הוא מת מאושר, ואותו אני חושב למאושר יותר ממך. אמנם אין מלך עשיר

1 וכל ישראל.

ונכבד כמוך. אבל הוד מלכותך צעיר הוא עדיין. ואין איש יודע מה יהיה בסופך. אפשר שיקום עליך מלך אחר. נסיך אחר. ויכבוש את מלכותך ויגרש אותך ואת אנשיך... כעס המלך ודחה בשרביט הזהב את סולון וצוה שלא יעזו לבוא עוד לחצר המלך... שנים אחדות עברו על קרוזוס בכבוד ובעושר ולא זכר את הפילוסוף הטוב והחכם. כעבור איזה זמן נלחם המלך עם מלך אחר. והמלך קרוזוס נפל בשבי, ונדון לשרפה. והמון רב בא לראות במחזה הדמים איך ישרפו את המלך הגדול קרוזוס. ואנשי הצבא הוליכו את קרוזוס לשרפה ועברו על יד הלון המלך המנצח: ואז צעק קרוזוס בקול גדול: הוי, סולון, סולון! המלך המנצח צוה להביאו לפניו ושאל אותו מהו פירוש המלות „סולון, סולון“? וקרוזוס ספר לו מה שאמר לו הפילוסוף „סולון, כי אין אדם יכול לחשוב את עצמו למאושר כל זמן שלא מת. המלך המנצח חשב: הלא אפשר שגם הוא יהיה במצב דומה לזה של קרוזוס עכשיו, וצוה לשחרר את קרוזוס ולהשיבו למלכותו.

אמי תחיה השיאה את כל בניה בעושר וכבוד. כשמת אבי היתה אמי תחיה לערך מִד שנים, ואף על פי שהציעו לפניה שידוכים טובים לא רצתה להיות עוד לאיש, ואפילו אם הוא עשיר גדול, והתפרנסה בצמצום במעט הכסף אשר היה לה וישבה בתוך ביתה הקטן. היתה לה משרתת וחיתה לה בשלוה ובנעימות. ויש לבקש מאת האלהים, שאם הוא מעניש את האשה ולוקח ממנה את בעל נעוריה, יתן לכל הפחות דעה בלבה לחיות כמו שחיתה אמי ולעשות הרבה טובות כמו שעשתה בהונה המעט ולסבול בארך רוח מה שהשיית מזמין לנו. הרבה יש מה לכתוב על אודות זה, השיית יתן שתוכל להתנחג ככה עד ביאת משיחנו. נחת־הרוח שיש לנו, בניה ונכדיה, ממנה אי אפשר לתאר. יתן לה השיית בריאות עד מאה שנה.

אחר כך שדכנו את בתי חנה שתחיה עם בנו של גיסי מוהר־ר אברהם סגִל זצ״ל. אם השדוך הזה מצא חן בעיני־ או לא מצא, אבל מהשם יתברך יצא הדבר כי חמותי ע״ה רצתה בזה. בזמן ההוא היה קרוב היריד של פרנקפורט דמיין ונסע בעלי זצ״ל לשם עם ר׳ יוחנן ור׳ מנדל ור׳ ליב גוסלר. וכאשר נגמר היריד היו צריכים לנסוע משם ללייפציג וכשבאו לפולדה חלה ר׳ יוחנן וכעבור ד׳ ה' ימים מת. בעלי זצ״ל ור׳ מנדל ור׳ ליב גוסלר רצו להשאיר אצלו. אבל ר׳ יוחנן החסיד והחשוב ע״ה לא רצה בזה. והם נסעו ללייפציג. בנו ר׳ אהרן נשאר אצל אביו שנסע עמו לפרנקפורט. אבל בטרם שבא ללייפציג הגיעה להם הבשורה הרעה שר׳ יוחנן ע״ה מת. אפשר לשער מה גבהלו האנשים מהבשורה הזאת. וכשבאו ללייפציג חלה ר׳ מנדל

בן מוהר"ר מיכל שפייאר מק"ק פ"ם ואחרי כ"ח ימים גם הוא מת בעוה"ר. הבהלה והמהומה שקמו אז בלייפציג אפשר בנקל לשער. כל הבשורות הללו הגיעו אלינו להמבורג. לא די שראו בעיניהם את הצרה, שהצער הישר הזה, שעוד לא מלאו לו כ"ד שנים, פתאום הלך לעולמו—הנה חותנו ר' משה בר"ן שהיה גם כן בלייפציג לא ידע איך להביאו לקבר ישראל, כי בלייפציג היה הדבר הזה מסוכן מאד. בקצור, בעמל ובשתדלנות ובממון רב השיגו שיסיעו את המת משם והביאו אותו לך"סויא. שהיא הקהלה היותר קרובה ללייפציג (ר' פרסאות). זה עלה יותר מאלף ר"ט, וברכו את ה' שהצליחו להוציאו מלייפציג, ובתוך כך חלה גם בעלי זצ"ל ור' ליב גסלור בלייפציג, ובעצם חָלְיָם נסעו מלייפציג להלברשטט. עם בעלי זצ"ל, היה משה שנויטהאן ויששכר. כשהגיעו להלברשטט עוד היה בעלי זצ"ל חולה, שכמעט נתיאשו ממנו. ויששכר כתב אלי ונחם אותי שלא אתבהל, שאין החולה מסוכן. והוא הכריח את בעלי שבעצם ידו יחתום על המכתב, שתהיה חתימתו לעדות, אבל צריך היה לראות את החתימה... אי אפשר היה להכיר בה אפילו אות אחת. אפשר לשער כמה התעצבתי אנכי ובני מהבשורה הזאת. את המכתב קבלתי ביום הראשון של חג השבועות. כל בעלי הבתים שבו מלייפציג לחג השבועות, ורק בעלי לא בא וגם לא הביאו מכתב ממנו. כל בעלי הבתים בשובם באו אלי וניחמו אותי שהכל יהיה טוב, אבל מה יועיל כל זה? אפשר לשער איזה יום טוב היה לי החג הזה. אבל ביום טוב אי אפשר היה לעשות כלום. ובאסרו חג שלחתי תיכף את בני ר' מרדכי סג"ל ואת יעקב, בנו של ר' חיים פאלאק וחוה, להלברשטט לראות אם בעלי זצ"ל ישנו עוד בחיים. בתוך כך, יזכור לי ה' לטובה, צמתי, ועשיתי שאר הדברים עם תשובה, תפלה וצדקה כמה שיכולתי. והקב"ה רחם עלי ושלח עזרתו לבעלי זצ"ל ונרפא קצת מחליו ושכר לו עגלה. הוא היה אצל איציק קירכהן בהלברשטט ונתן לו מטה, למען יוכל לשכב בעגלה, ועוד עגלה בשביל המלוים אותו. בעגלה שלו ישב הוא ורק עוד אחד שהשגיח עליו. ובכן שב בעלי זצ"ל לביתי חולה, אבל כלנו הודינו לה' אל עליון שנתן [אותו] לנו ולא לעפרא. המקום ב"ה הוסיף על שנותיו עוד ו' שנים והספיק להשיא עוד שני בנים, כמו שאספר להלן.

אולם שכחתי לספר קודם על מותו של חמי זצ"ל, שקרה הרבה קודם לזה, ג' שנים ויותר. כשחלה חמי זצ"ל בחליו אשר מת בו, כתבו אז לבעלי זצ"ל: "הנה אביך חולה", והוא פנה מכל עסקיו ונסע בעצמו להנוביר לבקר את אביו בחליו ושהה שם בודאי ג' שבועות. חמי זצ"ל שהיה בן שמונים, וכחותיו הלכו וכלו, חשב כי מיד שיראה את פני בעלי זצ"ל ימות, כי בעלי

זצ"ל היה בן זקוניה, אבל אחרי שישב בנו ר' חיים אצלו ג' שבועות, והמקום ביה לא רצה עדיין לקחתו אליו, אמר לו חמי זצ"ל: בני, קראתי לך לבוא הנה, כי חשבתי שתהיה בשעת פטירתתי, אבל אתה בעל משא ומתן גדול וג' שבועות שהית אצלי, את חובתך מלאת כראוי; אנכי מפקיד את עצמי ביד ה', ואתה סע לך לביתך. בעלי סקפק בדבר, הוא רצה להשאר שם עוד, אבל אביו גזר עליו שישוב לביתו; גם שאר בניו שהיו אצלו שבו גם כן איש לביתו, ובטרם הגיע בעלי זצ"ל לביתו קרה כדבר הזה: נגד המטה שעליה שכבתי עמדה מטה קטנה שבה שכבו ילדי: בתי חנה ובתי מוטה, שהיתה קרובה ליי"א שנים. אנכי קמתי למחרת ל"שומרים לבקר" והלכתי לבית הכנסת. והנה באה בתי חנה בבהלה ומרוב פחד לא יכלה לדבר. שאלתי: מה לך, חנה? על מה נבהלת ככה? והילדה בחרדה ענתה: הוי אלי! הקיצוטי וחפצתי לראות אם אמא עדיין שוכבת, והנה ראיתי איש זקן שוכב במטה עם זקן ארוך. נבהלתי מאד וקפצתי מתוך המטה ורצתי מעל המדרגות, וכשהסבותי פני הרים הזקן את ראשו והביט אחרי. שבתי מבית הכנסת הביתה ושמעתי כי בני הבית מתלחשים שם. שאלתי אותם מה קרה? והם לא ענו דבר. ב' ימים אחר כך שב בעלי הביתה ובעוד ח' ימים הגיע מכתב שאביו ר' יוסף הצדיק מת¹. הצער והבכי של בעלי זצ"ל אין לתאר. לאחר ה"שבעה" שכר עשרה רבנים והקציע להם חדר מיוחד למנין וללמוד שם יום נלילה, ובעלי זצ"ל לא יצא כל השנה חוץ לביתו, בפחדו פן יבטל קדיש אחד. י"ב שבועות לאחר מיתת חמי זצ"ל נסע גיסי מוהר"ר איציק זצ"ל לוויסיל והשיא שם את בנו ר' שמואל. משם נסע על קבר אבות² להנוביר, וכל האחים באו שם להנוביר וכתבו לבעלי זצ"ל, שיבוא תיכף גם הוא שמה. למחרת קם בהשכמה ונסע להארבורג ועמו כמה אנשים, שהספיקו לו למנין ועד שבא להנוביר לא הפסיד אפילו קדיש אחד, אעפ"י שזה עלה לו בדמים מרובים. כשבא להנוביר קרא את הצוואה, והידוש גדול היה לראות איזו צוואה היתה זאת ביראה ובחכמה. שם ספרו על דבר מיתת חמי זצ"ל שהיה בדעה צלולה ומת ממש בנשיקה, כמו שמתו כל בניו החסידים. העזבון שנשאר מחמי זצ"ל חלקו ביניהם לפי הצוואה ואיש לא פצה פה לערער. בעלי זצ"ל היה בהנוביר רק ח' ימים ונחם את אמו האהובה כמו שיכול. ורצה לקחתה עמו להמבורג, אבל האשה החסודה הזאת לא הסכימה לזה. היא לא רצתה לפרוש מבעלה הצדיק והחסיד בחייו ובמותו. ב' שנים אחר זה מתה גם היא ובאה לקבורה אצל חמי. היא היתה בת שמונים. בקצור, זה היה זוג מבורך וחביב שאין דוגמתו.

1 לפי הרשום כפנקס של הנוביר נפטר ר' יוסף האמילין ביום ראשון כ"ז שבט תל"ז (23 ינואר 1677).

השיית ירחם עלינו בזכותם, שנבלה את שנות הזקנה שלנו בטוב ובנעימים: אבל הקב"ה חשב אחרת... אחר כך נסע בעלי לאמשטרדם ושם הציצו לפניו שידוך עם חתני ר' משה קרומבאך, ובעלי נחפו יותר מדי להסכים לשידוך הזה, כמו שיסופר להלן. את הקנס השלישו בקליף (קליווא) אצל מחותני ר' אליהו קליף¹, כי היה לו כח והרשאה מאת מחותני הקצין ר' אברהם קרומבאך². אבל קודם שבאו הכתבים של בעלי זצ"ל, שבתי אסתר ת"י היתה לבלה, באו אלי מכתבים מצדי צדדים שהזהירו אותנו להשמר שלא לעשות את השדוך הזה, כי לנער הזה כמה וכמה חסרונות. אבל למחרת קבלתי מכתב מבעלי זצ"ל, שהוא כבר השליש את הקנס ותיכף הוא חוזר לביתו. אפשר כבר לתאר כמה היתה רוחי עגומה. אבל לא יכולתי לעשות כלום עד ששב בעלי זצ"ל לביתו. בשבוע השני בא בעלי לביתי וחשב שאנכי אקבל את פניו בשמחה רבה ונשמחה יחד בשדוך הזה. אבל במקום זה פגשתי אותו בעצבות גדולה וכמעט שלא יכולתי לפתוח את פי. בעלי זצ"ל היה יכול להבין שיש דברים בגו, אך לא רצינו להפריע את האושר שנפגשנו יחד, וימים אחדים לא הגדנו איש לאחיו כלום על דבר השדוך. בינתיים קבל בעלי זצ"ל גם כן מכתב מידידו הנאמן שכתב לו, שהגיעה אליו השמועה שאנו דוצים לעשות את השדוך הזה והוא מזהיר אותנו שלא לגמור את השדוך קודם שנראה את החתן. בעלי זצ"ל נבהל מאד ואמר לי: גליקל, גם את, כנראה, יודעת מה שהוא מהדבר הזה, כי הכרתי זאת מתוך עצבותך. אז הראיתי לבעלי זצ"ל כל המכתבים שקבלתי לפני בואו לביתו. בעלי נבהל והייתי בצער גדול, כי כתבו לו רק טובות ולא הודיעו על חסרונות של החתן. ולא ידענו מה לעשות, השדוך הלא נגמר ולפיכך כתבתי אל המחוננת שלי יאכיס³, ממש בזו הלשון: ברכתי אותה בברכת מזל טוב ואחר כך הוספתי: מאחר שהגיעו לנו מכתבים מצדי צדדים שבחתן נמצאים כמה חסרונות, שאנו רוצים שזה יהיה שקר, לפיכך אנו מבקשים שהחתן יבוא בעצמו על התנאים, וכאשר נראה כי כל אלה הדברים בדי מלשינים ודוברי שקרים, כמו שאנחנו מקוים, אז נקבל את החתן בששון ושמחה ולא יחסרו ממנו מתנות חשובות וכל הכבוד. ואם חס ושלום הדברים אמתיים לא ישלחו אותנו, כי אנחנו לא נתן לרמות כך באופן מכוּעֵר את בתנו, ואם היא תחשוב לשלוח בכל זאת את בנה מפני שגם בלעדי זאת הננו אנשים קרובים ומחותנים

1 הוא אליהו אַמְרִיךְ-גִּימְפֶּרְךְ. 2 אברהם גרומבאך-שוואב יסד בית תלמוד, אשתו אגאסה הייתה בת ר' אליהו גומפרץ בקליווה. בתו המלומדת הייתה אשת הרב ר' שמואל ווייסבאך, רב בקולמאר (הע' ק). 3 יאכיס או אגאסהא שוואב, מתה לפני הרשום בפנקס הח"ק ביום החמישי י"ט כסלו ת"ע (20 נובמבר 1709). (הע' הנ"ל).

ותחשוב שאנחנו לא נשים לבנו אל החסרונות והדבר אחרי שלבר נעשה לא ישונה, — בבקשה, אל תעשי כדבר הזה, אם ח"ו הדבר הוא אמת אז מוכרחים משני הצדדים לבטל את זה, והם יכולים לתלות את החסרונות בבתי תי. אפשר לתאר איך רגזה המחוחנת הקצינה יאכיס בקבלה את המכתב הזה, מה לי להאריך? היא השיבה בזלזולים וברוגז, שאמנם היא חשבה לשלוח את בנה תיכף אל הכלה, אבל אחרי שראתה מה שכתבנו, אם אנחנו חפצים לראות את בנה נבוא בעצמנו. וכך עבר איזה זמן בחליפות מכתבים ולא יכולנו לבוא לידי פשרה, ובתוך כך התפרצה מלחמה גדולה בין מלך צרפת יר"ה ואשכנז ואי אפשר היה לבוא זה אל זה.

בזמן ההוא השאנו את בתנו חנה ת"י והחלונה היתה יפה ונהדרה. שכחתי לכתוב כי בני נתן נשא למז"ס את היתומה מרים בת ר' אליהו באלין ז"ל, וחתי קאשמאן ובתי צפורה באו גם כן לשם, ואנחנו השבנו להם את ההוצאות גם הוספנו מתנות. גם ר' יעקב הנובר עם זוגתו זיסה באו אל החתונה ועוד הרבה אנשים, והיתה החתונה ערוכה בכל הדר ויופי. באותה שנה נגרע מהוננו כעשרת אלפים ר"ט, וברוך ה' אשר לקח ונתן, והשיב לנו כל הנזקים ביד נדיבה, ואילולא לקח עסרת ראשי מעלי לא היה זוג יותר מוצלח ממנו. אבל מרוב עוונות גזר המקום ב"ה ולקח אותו מעלי מהעולם החולף אל העולם הנצחי ואותנו השאיר בעולם החולף והמלא עמל ועלינו להתחנן לפני המקום ב"ה שכאשר יבוא זמננו להפרד מהעולם הזה יכניסנו אליו לבן עזון, אמן.

לאחר שחנך בעלי זצ"ל מהנובר, כמו שכתבתי, אחרי שנתחלק העזובן של אביו ז"ל, היה זה בערך י"ב שבועות אחרי מותו. בעת ההיא הייתי מעוברת עם בני ר' יוסף סגל. כל ימי הריוני קוה בעלי שאנכי אלד בן שיקרא שמו בשם אביו, וכך היה ת"ל.

אני רוצה כאן לכתוב בשביל בני ענין אחד שהוא אמת. כשהאשה הצעירה מעוברת ורואה איזה פרי או מאכל אחר, ויש לה חמדה בלבה לאותו מאכל, אל תזוז משם עד שתטעם ממנו, ואל תחשוב בלבה שזה דבר קל, שלא יגיע לה שום נזק אם לא תטעום. צריך לדעת שיש סכנת נפשות בדבר הזה, כמו היא בעצמה כך הילד שבמעיה יכול להנזק מזה, כמו שקרה לי לעצמי. תמיד הייתי צוחקת ולועגת לאותן הנשים שאמרו כי צריך להזהר בדבר הזה. לא האמנתי לכל הדברים האלה. אדרבה, כמה וכמה פעמים הייתי עוברת בשוק בימי הריוני על פני פירות יפים שחמדתי אותם, אבל אחרי שמחירם היה יקר נמנעתי מקנותם. ובאמת לא היתה מניעתי מזיקה לי. אבל

אין כל העתים שוות. בזמן שהייתי הרה עם בני יוסף והנעתי לחדש התשיעי קרה כדבר הזה. לאמי תחיה היה איזה עסק עם עורך דין אחד שדירתו היתה בשוק הסוסים. והיא בקשה ממני אולי אוכל ללוות אותה שמה. אעפ"י שהדרך היתה רחוקה וזה היה סמוך לזמן של מנחה ובתחלת כסלו. לא יכולתי להשיב את פני אמי ואנכי הרגשתי את עצמי רעננה. ובכן הלכתי עמה וכמעט שהגעתי עד בית עורך-הדין. והנה לנגד הבית ההוא ישבה אשה אחת שמכרה דובדבניות. אנכי הייתי אוהבת תמיד את הפרי הזה ואמרתי לאמי: כאשר נשוב אל תשכחי שאני רוצה קצת לקנות מהפרי הזה. נכנסנו אל עורך הדין וגמרנו שם מה שצריך. אבל אז כבר היתה השעה מאוחרת וכמעט בא הלילה. והלכנו שתינו לדרכנו ושכחנו על דבר הדובדבניות, כששבתי הביתה התחלתי לחשוב ע"ד הדובדבניות וצר היה לי ששכחתי לקנות מהן. אבל אני לא שמתי לזה כל כך לב. אלא כאדם שרוצה לאכול איזה מאכל ואין לו. בלילה שכבתי לישון ברוח שקטה. אבל לאחר חצות אחזוני חבלי לידה. קראתי למילדת וילדתי בן. תיכף הביאו את הבשורה לבעלי ושמח שמחה גדולה כי יקרא על הילד שם אביו החסיד זצ"ל. אפס ראיתי כי הנשים שהיו אז עמדי התלחשו בסוד. דרשתי שיגידו לי על מה הן מתלחשות ואמרו לי שעל עור כל הגוף של הילד ועל ראשו כתמים שחורים-צהובים. בקשתי שיביאו נר למטתי וראיתי כי לא רק שעורו מכוסה בכתמים אלא שהוא שוכב כבול עץ, כאלו - ישמרנו ה' - הנשמה יוצאת ממנו. ולא בקש לינוק וגם בכלל לא פתח פיו. בעלי זצ"ל ראה ג"כ את אלה והיה עצוב מאד. זה היה בליל ד', אחר זה ליום ה' היתה צריכה להיות ברית-המילה. אבל אי אפשר היה למול אותו כי מיום ליום נעשה הילד יותר חלש. הגיע השבת ועשינו "שלוש זכר", אבל מצבו לא הוטב. במוצאי שבת אחר שבעלי עשה "הבדלה", אמרתי לאמי תחיה: קראי לי ל"אשת-השבת"¹. אמרה לי אמי: מה לך ולאשת-השבת? ועניתי לה: תמיד חשבתי מה הם הכתמים הללו שעל בני ומדוע הוא כל כך חלש ונזכרתי אולי הסבה היא שלא אכלתי אז מהדובדבניות. ובלילה ההוא ילדתי את בני. עכשיו אני רוצה 'לשלוח את האשה שמה ולקנות לי בעד שני שילינגים מהדובדבניות. ומזה אשים קצת בפני הילד, אולי ירחם ה' וישלח לו רפואה. אמי תי' התרגזה עלי ואמרה: תמיד יש לך במוחך דמיונות שוא כאלה. עכשיו האויר רע מאד. רוח סערה. כאלו שמים וארץ עומדים להחרב. והאשה בודאי לא תרצה ללכת שמה. ובכלל זהו הבל הבליים. אמרתי לאמי: עשי נא עמדי חסד ושלחי את אשת-

1 כלומר גויה שמשרתת בבתי יהודים בשבת לעשות את המלאכות שאסור ליהודי לעשותן.

השבת. אנכי נכונה לשלם לה כמה שתדרוש ובלבד שתביא את הדובדבניות. בלעדי זאת רוחי לא תשקוט בקרבי. קראו לאשה. והיא הלכה. אמנם הדרך היתה רחוקה. האויר היה רע מאד וליל-חשך. אפילו כלב אין מגרשים מהבית בזמן כזה. השעה נדמה לי ארוכה מאד עד ששבה האשה והביאה את הדובדבניות. מוכן מאליה שהדובדבניות אינן מאכל בשביל תינוק. כי טעמן חמוץ. ואנכי צייתי את המשרתת להסיר את חתולי הילד ולשים מעט לתוך פיו מהדובדבניות הרכות. אעפ"י שהעולם כלו שחקו לשטותי. אנכי עמדתי על שלי. והאשה מוכרתה היתה לשים בפיו הילד מהדובדבניות. והוא פתח פיו כאלו רצה לבלען כלן וינק מדובדבניה אחת את המיץ שבתוכה. אף על פי שקודם לזה לא רצה בשום אופן לפתוח פיו לקבל מעט חלב או מי סופר. לאחר זה מסרה המשרתת את הילד אלי לראות אם יחפץ עתה לינוק. והנה כאשר רק דבקו שפתיו בפטמת הדד התחיל לינוק כמו תינוק בן רבע שנה. ומאז התחילו הכתמים לחלוף. חלוף ועבור. ועד הברית לא נשאל מהם רק כתם אחד כעדשה רחבה על צדו. והילד היה בריא וברית-המילה נעשתה בזמנו. והסעודה היתה יפה מאד. זה מזמן שלא היתה כמוה בהמבורג. ואעפ"י שבאותו יום הפסדנו אלף ר"ט שלא שלם לנו ספרדי יצחק פאס שהיה חייב לנו. אבל כל זה לא נחשב למאומה בעיני בעלי שמחה גדולה על הבן הנולד לו. מזה תראה. בני היקרים. שלא הבל הוא בולמוס האשה המעוברת. וכדאי לשים לב לזה.

אחר כך הריתי שוב פעם והייתי חולה מאד. כי בחדש השביעי להריוני חליתי בי"מ ל"ע. בקדחת שלא כדרך טבע העולם. בבוקר היה לי ד' שעות של קור. ואח"כ ד' שעות של חום. ואח"כ. במחילה. ד' שעות של זיעה. שהיתה גרועה מהחום ומהקור. אפשר לשער כמה כחות אבדו לי אז. לא יכולתי לטעום כלום ואפילו אם היו נותנים לפני כל מעדני מלכים. פעם אחת בקש בעלי זצ"ל אותי כי אלך עמו אל הסוללה לא רחוק מביתי. היום היה יום קיץ. האויר היה טוב. אולי יועיל לי הטיול שאוכל לאכול מה שהוא. ואנכי נתפתיתי והלכתי עמו וישבתי שם על העשב. ובזמן ההוא צוה בעלי על טודרוס הטבח בבית המלון. די-שעריי שיכין מאכל שראוי לעלות על שלחן מלכים. ואמר לו: כאשר יהיה התבשיל. מוכן יקרא אותנו. השלחן בביתי היה ערוך יפה בלי ידיעתי. וכשאמצא שם מאכל חשוב כזה בודאי שיתעורר בי התאבון לאכילה. אבל. הוי אלי! תיכף כשנכנסתי לחדרי הרגשתי בחילה נוראה ובקשתי למען הרחמים להוציא את המאכל מהחדר. וכך סבלתי משך שני

חדשים שלא נשאר בי כת, וחשבתי בלבי: הלוואי כשתבוא שעת הלידה. יעזרני ה' ויתן לי כח ללדת. ואמנם ה' עזרני וכשבאה השעה ילדתי כמעט בלי מכאובים. והילד היה אמנם ילד יפה. אבל גם הוא היה נגוע בקדחת כמוני לִעָלָה, ואעפ"י שהרופאים התאמצו לרפאותו, אבל כל זה לא הועיל ושני שבועות אחר הלידה לקח המקום ב"ה את-חלקו [הנשמה] אליו והשאיר לנו את חלק החומר, ואנכי היולדת הצלובה נשארת בלי ילד. הקדחת עוד פגעה בי שתיים שלש פעמים ואנכי קמתי מערש הלידה בריאה ושלמה. לאחר כך ילדתי את בתי הנדיל, ב' שנים אח"כ את בני זנוויל, גם בני ר' משה סג"ל ובתי פריידה ובתי מרים. שתי הצעירות הללו לא הכירו את אביהן הרבה, מה אוכל לספר לכם מה שקרה אותי במשך הזמן הזה? בכל ב' שנים ילדתי והייתי מסובלת בטרדה רבה כדרך מי שביתו מלא ילדים קטנים, ה' ישמרם, ונדמה לי תמיד שאין איש בעולם שיסבול כמוני. אבל אני הפתיה לא ידעתי להוקיר את מצבי, כי בני כשתילי זיתים סביב לשלחני. מה לעשות? את חטאי אני אזכיר. כאן אתם רואים התולדה של אביכם הר"ר חיים האמיל סג"ל זצ"ל, מה טוב ומה נעים היה אילו היה המקום ב"ה מזכה אותנו כי יחדיו היינו מכניסים את בנינו לחופה, אבל מה אומר ומה אדבר - עונותי גרמו זאת. אני התקטף לא זכיתי לזה וכך צוה המקום ב"ה, כמו שאספר להלן. בני ר' מרדכי סג"ל גדל והיה בחור יפה ומושלם בכל המעלות, ה' ישלם לו בעד זה שנהג בנו בכבוד אב ואם. הוא נסע עם בעלי ללייפציג ובעלי זצ"ל חלה שם, והיו כל האנשים בלייפציג תמהים לראות איך ששקד על אביו, כל הלילה כמעט לא ישן, לא אכל ולא שתה. אמנם זו היתה חובתו לעשות כזאת, אבל הוא היה עדיין צעיר מאד. השי"ת עזר לו והוא עם בעלי שבו בריאים לביתנו. בעלי לא היה איש חזק ולפיכך מהר לשדך את בניו בדאגו ליום הפקודה שבא עלינו בעוה"ר. ובכך נשתדך בני ר' מרדכי עם בת הקצין והפרנס ר' משה בר"נ², בעלי נתן לו ב' אלפים קרונים רייניש, ור' משה נתן לבתו ג' אלפים ר"ס. החתונה נעשתה על חשבון שנינו, ועלתה לנו יותר משלש מאות ר"ס. נתנו לו ב' שנים מזונות, אבל לא עבר חצי שנה מאז ובעלי זצ"ל נפטר. במלאה מדת עונותי והמקום ב"ה לקח ממני עטרת ראשי. בשנת תמ"ט בא עלינו חרון אפו ולקח כל מחמדי והשאיר אותי עם ח' יתומים. גם ארבעה הבנים הנשואים היו צריכים עוד לאבא; אבל מה אומר ומה אדבר, מצא אלהים את עוונותי, שאבד לי בעלי ולבני אב חשוב, כשר וצדיק כמוהו, ונשארונו כצאן בלי רועה. אנכי תמיד

1 לא עליכם. 2 ב"ר נתן.

חשבתי כי אהיה מאושרה, כי השיית יקח אותי תחלה אליו, כי כל הימים הייתי בחיי בעלי הולנית, ובכל שעה שנחליתי היה הוא אומר: הלואי שתהיה גפשי תחת נפשך, כי מה אוכל אנכי לעשות עם הילדים הרכים החביבים? ואפשר לראות בעליל, כי מפני צדקתו יצא הוא ראשון מהעולם ומת בעושר ובכבוד, ולא ידע דבר רע. הוא היה עשיר גדול ואת בניו שידך מתוך עושר וכבוד, והשאיר לבניו שיוכלו לסול להם דרך יפה; ובכן אפשר לומר עליו שהוא מת מאושר, כמו שאמר סולון במעשה שספרתי קודם בספר הזה, ואותי עזב לאנחות, כמו שאספר להלן בספר הרביעי, שהוא בעוה"ר מגלת איכה; אעפ"י שהשאיר הון ורכוש חשוב, אבל במה נחשב כל אלה, ובזה אני מסיימת את הספר השלישי, ה' ישמחנו כימות עניתנו והאל היחיד ירחם על יתומי, אמן ואמן.

ספר רביעי

עכשיו אתחיל לכתוב את הספר הרביעי, לצערי הגדול. ובכן רוצה אני לספר לפניכם מראש ועד סוף איך שאביכם היקר חלה ונפטר. זה היה י"ט סבת תמ"ט. בעלי זצ"ל, אביכם היקר, הלך לפנות ערב לאיזה סוחר לשם עסק. וכמעט שהגיע לביתו נפל בעוה"ר על אבן חדה. וקבל מכה כזו שיש עלינו כלנו לקונן עליה. הוא שב הביתה עלוב; אנכי הייתי אצל. אמי תתי' ושלחו וקראו לי לשוב הביתה. כשבאתי לביתי מצאתי את בעלי עומד על יד התנור ונאנה. נבהלתי ושאלתיו מה לך? והוא ענה: נפלת, ואני חושש כי הנפילה הזאת תביא לידי תוצאות מכאיבות. ובכן הוא בעוה"ר לא היה יכול למוש ממקומו, הוצאתי מכיסו כל מה שהיה שם, כי דרכו היה בלכתו לאיזה מקום לקחת עמו בכיסו את האבנים הטובות. ואנו בעוה"ר לא הבנו מה היא מכתו, כי בעוה"ר זה כמה שנים היה לו שבר מעים; וכשנפל נגע באבן בשברו ונסתבכו בני מעיו. בתוך הבית היתה מטה שעליה היה יכול לשכב, אבל הוא רצה דוקא לעלות לעליה. ובשעה זו היה קור גדול, נדמה שהשמים והארץ נקפאים מקור. היינו אצלו כל הלילה, עשינו כל מה שיכולנו. אבל לא הועלנו כלום וגם הקור היה מזיק לו. סוף סוף הבין בעצמו שלא טוב בשבילו [לשכב שם] והורדנו אותו למטה. זה היה כבר אחר הצות הלילה, ושום הטבה לא נראתה. אנכי הבינותי כי יש סכנה בדבר ובקשתיו שיתן לקרוא לרופא ועוד לאנשים. אבל הוא אמר: במקום לגלות [המחלה] בפני זרים יותר טוב. לי למות. אנכי עמדתי על ידו ובכיתי ויללתי, ואמרתי: למה אינך חפץ לגלות זה לפני זרים, וכי על ידי עבירה או מעשה תועבה באה עליך המכה הזאת? אבל כל דברי לא הועילו. אמונה תפלה היתה בלבו כי על ידי זה יוכל להזיק לבניו, כי יאמרו, שמחלה זו עוברת בירושה מאבות לבנים, והוא אהב מאד את בניו. ובכן כל הלילה התעסקנו עמו, ושמנו עליו כל מיני תחבשות. אולם אפשר היה לראות כי משעה לשעה מחלתו הולכת וכבדה עליו. לסוף האיר היום. אמרתי לו: ביה שהבוקר בא, אלך עכשיו ואקרא לרופא ואחרי אחד שעוסק ברפוי מחלה זו. הוא לא רצה מתחילה, ואחר כך אמר שיקראו לאברהם לופץ, ספרדי כירורג וגם דוקטור. שלחתני

אחריו. כשבא ובדק את המכה. אמר: אין דבר. אנכי אשים עלי זה תחבושת. ומיד יוקל לו. דברים שכאלה רפאתי מאות פעמים ונרפאו. אל תדאגו. זה היה יום ד' בבוקר. אברהם לופץ הניח עליו תחבושת. אבל כשהגיע חצות היום אמר אברהם: רואה אנכי כי רפואותי לא תנעילנה לו. אלך ואקרא למנתח. שהוא אומן גדול. ובא המנתח וכל היום שם תחבושות שונות לרכך את המכה. אבל מצב החולה הורע. משעה לשעה. ביום ה' קראתי לעוד רופא מנתח ושני הרופאים והרופא פונוזיק היה גם כן בתוכם. כשספרתי לפניהם את כל הפרטים. אמרו כי בני מעיו נסתבכו זה בזה ואי אפשר לו לעשות צרכיו. וכל זה בעוה"ר הקיא דרך פיו. וכל התחבולות לא הועילו. ואף על פי כן לא רצה החולה שזרים יבואו לבקרו וצוה להחזיק את מחלתו בסוד. אנכי כבר הבינתי את מכתי וידעתי כי אומללה אהיה. וכן עבר יום ה'. היום והלילה. במצב רע. ביום ו' הביא אברהם רופא אחד שהיה רופא אצל הקור-פירסט כמה שנים. ונתן לו גם כן איזו רפואה. והניח לו תחבושת. אבל ה' ירחם. הכל ללא הועיל. ביום שבת בבוקר נודע הדבר לגיסי ר' יוסף סג"ל. שהיה בזמן ההוא לא בשלום עמו. והוא בא אל ביתי ובקש שיתנו לו להכנס אל תוך הבית. הלכתי אל בעלי ואמרתי לו: גיסי ר' יוסף סג"ל עומד בחוץ ומבקש שיתנו לו להכנס. והוא ע"ה אמר: יבוא. בבואו ראה בעוה"ר תיכף את מצבו וגיסי הטיח את ראשו בכותל ומרט שערות ראשו והתחיל לילל: אוי לי. הנה הולך ונפרד מאתי גיס כזה! והתנפל על החולה ובדמעות מרות בקש ממנו מחילה. ובעלי זצ"ל השיב ברוח נכון: גיסי האהוב. אני מוחל לך זלכל בני אדם והנני מבקש גם מכם שתמחלו לי. ר' יוסף נחם אותו אחר כך ואמר שיהיה סבלן. השי"ת ישלח לו עזרה. והוא ענה: אנכי מקבל באהבה כל מה שהקב"ה שם עלי. וממני היה משתדל תמיד להסתיר את המחלה. בני ר' ליב זצ"ל היה בחור כבן ט"ז שנים. והוא היה צריך להיות אצלו תמיד. וכשהייתי יוצאת מן החדר היה הוא לוקח את בני אליו ודבר עמו והטיף לו מוסר. ובני בכה הרבה. אבל מיד כשהרגיש שאני נכנסת. אמר אל בני: שתוק. למען הרחמים! אמא נכנסת ולא טוב שתראה אותך בוכה. אבל מה יושיע זה? הוא בעו"ה שכב במצרי מות ורק דאג לי שלא אצטער. בשבת בבוקר אחר הסעודה באה אמי ונפלה עליו ונשקה לו בדמעות ואמרה: בני. האומנם תעזבנו ככה ולא תצוה אותנו מה שהוא? והוא ענה: חותנתי. היקרה! יודעת את שאני אהבתיך כמו אם. אין לי מה לצוות עליך רק שתנחמי את גליקל שלי. זו היתה מלתו האחרונה לאמי. אחר כך באו שוב רופאים כירורגים אך בעוה"ר הכל ללא הועיל. במוצאי שבת לא היה איש אצלו חוץ ממני

ואברהם לופק, כי הוא ע"ה לא רצה שיהיו אצלו עוד אנשים. בחצות הלילה שלח אברהם לקרוא לרופא הכירורג, כי הוא חשב שהגיעה השעה לעשות נתוח. כשבא הרופא הכירו שהמצב מיואש, והרופא יצא ואמר שבעוה"ר אין שום תרופה. אז אמרתי לבעלי זצ"ל: יקירי! האם אפשר לי לנגוע בך? — הייתי אז "טרפה" — והוא ענה: חס וחלילה! בתי, הלא לא הרבה זמן לחכות עד שתסבלי. אולם בעוה"ר הוא נפטר קודם לזה. וכך עמדתי על ידו איזה זמן קצר ודברתי עם אברהם לופק שאמר כי צריך להזמין את ר' פייביש לוי, שהוא היה תמיד איש חיל בענין בקור חולים. כשבא ר' פייביש שלחתי לקרוא גם את המלמד שהיה בביתי. זה היה בשעה שתים אחר חצות הלילה במוצאי שבת. ר' פייביש נגש אל בעלי זצ"ל ואמר: ר' חיים! האם יש לך מה לצוות? ענה בעלי: אינני יודע מה לצוות. אשתי יודעת הכל, תתנהג כמו שהתנהגה עד עכשיו. ועוד אמר לה' פייביש שיתנו לו את ספרו של ר' ישעיה¹, והוא למד בו כחצי שעה, ואחר כך השיב את הספר, ואחר כך אמר לר' פייביש ולהמלמד: וכי אינכם מבינים מה שנעשה ביו יצאו נא מכאן אשתי והילדים. ור' פייביש כמעט הכריח אותנו לצאת. כל בעל לב יבין מעצמו איך היתה פרידה זו. ר' פייביש רצה לדבר עמו אבל הוא לא ענה כלום, אלא היה מלחש בשפתיו בפני עצמו, כך עברה חצי שעה. אז אמר ר' פייביש לאברהם לופק: שים אונך אל פי החולה אולי תקשיב מה שהוא מלחש. וכששם אברהם את אזנו קרוב לפי החולה שמע שהוא קורא, שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד², ובזה יצאה נשמתו הטהורה ונפטר בקדושה ובטהרה³. ומתוך סופו אפשר היה להכיר מה היה האיש הזה בחייו.

ומה ארבה לכתוב לכם, בני היקרים, על אדות צערנו הגדול, לאבד בעל כזה, שהיה כל כך מחבב אותי, ולהשאיר אלמנה עם ח' יתומים, שמהם בתי אסתר תי' היתה כלה. אך מה אומר ומה אדבר? השי"ת יי' עלינו והוא יהיה אביהם של יתומי, כי אתה אל אחד, אבי יתומים. והנה אחדל קצת מצעקות ויללות, חושבת אני כי כל ימי אבְּנָה את האבדה הזאת. ובכן ביום כ"ד טבת תמ"ט בא בשם טוב לקבורה והיה צער ובהלה בכל הקהלה, שאי אפשר לכתוב. כי היתה המכה פתאומית. ואנכי ישבתי עם ילדי, שבעה⁴. מחזה תוגה היה לראות אותי, האלמנה האומללה, יושבת על הקרקע עם י"ב היתומים. קבענו תיכף מנין ומלמדים שילמדו כל השנה בבית יום ולילה. זכרה לי אלהי לטובה! בני אמרו קדיש בלב שלם, ולא היה איש או אשה שלא

1 ר' ישעיהו הורביץ בעל השלי"ה. 2 קברו של ר' חיים האמיל נמצא בבית הקברות הישן באלטונא ברחוב המלך (מסומן במספר 870) ועל מצבתו נכתבו הרבה שבחים. (הצ"ס).

בא אלינו בכל יום לנחם אבלים. וגם דמעות לא חשכו ממנו. כך עברו עלינו ימי השבעה, אכלתי לחם דמעה ושתיתי דמעות שלישי. מה אדמה לך ומה אשוח לך בת ציון? נפלתי בעוה"ר משמים ארץ. כל שארי וידידי נחמוני כל אחד כמו שהיה יכול. אבל מה הועילו? הם הלכו איש לביתו, ואני עם יתומי נשארנו יושבים בעצב ויגון. שלושים שנה ישבתי עם בעלי זצל וכל טוב לא אצל ממני. כמו שאשה ישרה יכולה לחפוף, וגם דאג בשבילי שאוכל אחר מותו להמשיך חיי בכבוד. אבל מה יועילו כל הדברים הללו? מה שגור המקום ב"ה אין לשנות.

ובכן, בני היקרים, ידידנו היקר מת כצדיק, רק ד' ימים שכב, ודעתו היתה צלולה עד שיצאה נשמתו. על מה שדבר עמי בזמן הקצר הזה יש הרבה מה לכתוב. מי יתן. שיהיה סופי ואחריתי כמוהו, זכותו תצמוד לנו ולבני ולבנותי שי' ותי'. כאשר פרחת נשמתו פרח ממני כל הדרי וכל עשרי וכבודי. הוא זכה לצאת מהעולם בעושר וכבוד ולא ראה שברון לב או רעה בבניו ובבנותיו ועל זה נאמר: "כי מפני הרעה גאסף הצדיק"². אבל אותי עם בני הרנקים והנשואים עזב בצעוי יגון ואנחה. והוסיף צער ויגון בכל יום ויום, שבר על שבר, ואהבי וקרובי יעמדו מרחוק. אבל מה אעשה ומה אקונן ועוונותי גרמו זאת. ועל זה אני בוכה ועיני יורדה מים ולא אשכחתי כל ימי חיי, כי חקוק הוא בלבי. אחיותי היקרות ואמי נחמוני כמו שיכלו, כמו שספרתי קודם, אבל מכל הנחמות הללו מנתי גדלה מיום ליום. והנחמות כאילו הוסיפו שמן למדורה, להגדיל את הלהבה. וענויי ושברון לבי עוד רבו. הנחמות הללו והלחישות [על המכה] ארכו, ב' ג' שבועות. אחר כך עשו עצמם כאילו אינם מכירים אותי. אדרבה, כל אלה שעשינו עמהם טובות גדולות, שלמו לנו עכשיו רעה, כסדר העולם. לכל הפחות כך היה בדמיוני, ברוחה ומחשבתה של אלמנה עלובה שאבדה ממנה מלכותה פתע פתאום. איך אפשר לשכוח זאת? ובכן נדמה לי בעוה"ר, אולי לא בצדק, שמי שהוא לא יצא ידי חובתו נגדי, הקב"ה ימחל לי על זה.

ובכן בני היקרים והחביבים, ביום שבו ראיתי את אביכם היקר מוטל על הארץ לפני לא הייתי מצטערת כל כך כמו אחרי כן, כשהכאב גדל בלבי מיום ליום. בכל יום הייתי מעלה על לבי את הצער והחרבן שלי ומנתי גדלה מיום ליום. אבל מה יכולתי לעשות? האל ברוב רחמיו ובהשגחה פרטית משגיח על האנשים העלובים וגם עלי ונהל אותי ברוב רחמיו וברוב חסדיו לסבלנות ולפרנס את יתומי עד כמה שידי, יד כהה של אשה חלשה, מלאת צער ויגון, מנעת.

1 איכה ב' י"ג. 2 ישעיה נ"ז, א'.

ואחר ה"שלישים" לא בא אלינו לא אח ולא אחות. לא קרוב ולא גואל לדרוש לשלומנו. כשהיינו נפגשים יחד היו כל דבריהם "שבושים" שלא הועילו לא לי ולא ליתומי. אפוטרופסים, כמו שספרתי, לא רצה בעלי למנות, כמו שאמר לר' פייביש. לאחר שלשים עברתי על הפנקס ומצאתי שאנו חייבים כ' אלפים ר"ט. אמנם אנכי ידעתי קודם מזה, ות"ל החוב לא היה מציק לי, כי ידעתי שיש ב"ה במה לשלם ועוד נשאר לי כסכום הזה שאוכל לפרנס את בני ביתי. אבל בכל זאת היה הסכום הזה [של החובות] עצום יותר מדאי בשביל אשה אלמנה חלשה, ובבית לא היו אפילו כמאה ר"ט מזומן. אמנם בני נתן ובני ר' מרדכי סג"ל באו לעזרתי, אבל הם היו עוד צעירים מאד. עשיתי חשבון ומאזן וחשבתי להכריז על מה שקרה. ובכן בני ובנותי שי' ותי' קראתם איך שנפטר מן העולם הזה אביכם החסיד זצ"ל, רועכם וידידכם, ותזכרו שאין לכם איש או חבר שעליו תוכלו לסמוך, ואם נראה לכם שיש כמה ידידים לכם ותחפצו להשתמש בהם בעת צרה ח"ו, תדעו שאין לסמוך על ידידים, כי כל זמן שאינכם זקוקים לידידים, כל אחד נראה כידיד, ואם רק באה עת צרה יקרה כמו שקרה בספור המעשה שאספר לכם.

היה הנה מלפנים מלך ששלח את בנו למרחקים ללמוד כל החכמות שבעולם, והבן שהה שם שלש-עשרה שנה, ואז כתב אליו המלך כי כבר הגיעה השעה שישוב אל ביתו. הבן עשה כמצות אביו, והמלך שלח לקראתו קהל רב וקבל את פניו בכבוד והכין לכבודו סעודה גדולה ושמחו שמחה רבה. אחרי הסעודה שאל המלך את בנו: האם היו לך ידידים רבים שם בעיר שלמדת בה? ענה הבן: אדוני מלכי ואבי! כל בני העיר היו ידידי. שאל המלך: ומאיזו סבה הם נעשו לידידים לך? ענה הבן: בכל יום ויום הייתי מכין סעודה בשבילם והם היו עמי אחים לכוס, בכל פעם נתתי לפניהם משקה מן המובחר ומשום כך הם נעשו לי לידידים. שמע המלך את דברי בנו ונאנח והניע בראשו ואמר: אנכי שלחתיך ללמוד כל החכמות, עכשיו אני שומע ממך לא דברי חכמה, כי הנך חושב כי האחים לכוס היו ידידיך. זה לא נכון. באחים לכוס אין לבטוח. כל זמן שהם סובאים עמך הם נראים כאוהבים, כאלו אחיך מבטן הם, אבל כשהסעודה נגמרה, הם הולכים ממך, מוחים את פיהם וחושבים: אם שוב לסעודה תקראני, ואמרת לי לך: הנני; ואם לא תזמין אותם שוב, או אם ימצאו סעודה יותר שמנה מסעודתך, יברחו מפניך ואת יינך וידידותך ישכחו. וישאל הבן את אביו: אמר נא לי, אבא, מי הם הידידים שאפשר לבטוח בהם? ענה המלך: קח עגלה ושחט אותה ושים אותה בשק ואיש אל ידע מזה, והלכת אל הבית שבו יושב שר

החצר שלך ואח"כ תלך לבית שר הלשכה והסופר, ותאמר: הנה שתיתי לשכרה
 כל היום, ואפי' חרה קֶשֶׁר החצר של אבי המלך, שהעיו לדבר נגדי דברים
 קשים, ואז הוצאתי חרבי מתערה דקרתיו ומת, עכשיו ירא אני את פני המלך
 שהוא בעל חמה, ואולי בשעת כעסו ינקום ממני, ולפיכך שמתי את המת
 בשק, והנני מבקש מטובך לעזור לי לקברו בלילה. ואז תשמע מה שיגידו
 לך ותבחן את הידידות שבלבם. הבן עשה כעצת אביו וישם את העגלה
 המתה בשק ובא בלילה לבית שר החצר ודפק, ושר החצר השקיף בעד
 החלון ושאל: מי דופק בשעה כל כך מאוחרת? ובן המלך ענה: אני אחרייך
 בן המלך, שר החצר רץ ופתח לפניו את הדלת. בן המלך ספר לו כל
 המעשה ואמר לו: אחרי שאתה משרתי הנאמן, תואיל נא לעזורני לקבר
 את המת קודם שיאיר היום. ענה שר החצר: סור ממני עם עסקים-שכאלה
 וכאשר הפציר בן המלך מאד לעזור לו, כעס שר החצר שלו ואמר בחמתו:
 אין לי עסק עם שכור ורוצה. ואם אתה תפטרני מהיות שר החצר שלך,
 יש בעולם אדונים רבים שיבקשו אותי לשרת אותם. ובכעס סגר את הדלת
 בפני בן המלך. אז הלך בן המלך אל הסופר שלו. וגם הוא ענה לו כמו
 שר החצר. ומשם הלך אל שר הלשכה וספר לו את הדבר. ענה שר הלשכה:
 אמנם עבדך אני ואתה אדוני, אבל לא התנית עמך להיות קובר מתים. ואפילו
 אם הייתי רוצה לעשות לך נחת רוח, ירא אני את אביך שהוא נוח לכעוס
 ואם יודע לו הדבר יִקְרַגְנִי אותי ואותך יחד. אבל תקבר אתה לבדך בבית
 הקברות הסמוך לכאן ואנכי אעמיד שומרים לראות אם יבוא איש זר. וכך
 עשו, והוא קבר את העגלה והלך לביתו. בבוקר נפגשו שלשת הפקידים יחד
 ושר החצר ספר להם על המעשה הרע שעשה בן המלך ומה שדרש ממנו ומה
 שענה אותו. אז אמרו שר הלשכה והסופר: בן המלך היה גם אצלנו וגם אנו
 לא רצינו להשתתף בדבר הזה; והוא קבר את המת בעצמו בבית הקברות.
 והם נועצו יחד לגלות את אוזן המלך על הדבר הזה, כי אסור לעבור על
 זה בשתיקה, ואם אנו נספר למלך את המעשה הזה אז יהרוג את בנו הפרא
 ואתנו יחשוב לעבדים נאמנים. והם עשו כך והעידו לפני המלך. ואז אמר
 המלך: בחיי ראשי! אם בני עשה כדבר הזה דמו בראשו. והמלך צוח ויקראו
 לבנו וישאלוהו על המעשה הזה. אבל בן המלך כחש. ואז אמרו הם: הלא
 שמת אותו בשק וקברת אותו בבית הקברות. אז אמר המלך אנכי תיכף
 אשלח שמה את עבדי וגם אתם תלכו עמו ותראו לו את מקום הקבר. והם
 עשו כך והביאו את השק חתום בחותמו של בן המלך. אז פנה המלך אל
 בנו ואמר: מה תאמר עתה על הדבר הזה? ענה בן המלך: אנכי שחטתי

עגלה לקרבן. אבל השחיטה לא היתה כשרה ולכן נפטלה מהיות קרבן. אך בכל זאת לא נאה לזלזל בה, ולהשליכה בחוץ ולכן קברתינה. המלך צוה לפתוח את השק ולהוציא מה שבתוכו, ויעשו כן, ויפתחו את השק ויוציאו עגלה מתה, ושלשת הפקידים בושו מפני בן המלך, והוא בקש שישימו אותם במאסר. וכן נעשה. אז קרא המלך לבנו ואמר לו: הרואה אתה איך אפשר לחשוב איש לידיד בטרם נבחן? אמך בן המלך: אמנם מצאתי עכשיו חכמה מה שלא מצאתי בכל שלש-עשרה השנה שלמדתי שם. עכשיו הבה נא עצה מה לעשות לשלשת הפקידים שלי? אמר לו המלך: איני יודע עצה אחרת אלא שתהרוג את כל משרתיך. שלא ילמוד ממעשיהם שר הלשכה שהוא נאמן לך לחצאין, שהעמיד בשבילך שומרים. אמר בן המלך: איך אפשר להרוג כל כך הרבה אנשים בשביל להציל נפש אחת? ענה המלך: אם חכם שבוי בידי אלף טפשים ואין עצה להציל את החכם, אז אני מיעץ להרוג את אלף הספשים ולהציל את החכם, וכך יותר טוב שתהרוג את כל משרתיך שאינם נאמנים בשביל שר הלשכה שהוא אוהבך לחצאין ויהיה לך אוהב שלם. ובן המלך הכיר כי אין לסמוך על אוהב אלא אם כן נבחן תהילה.

ובכן, בני היקרים, אין לנו להשען על כל ידיד אלא על הקביה בלבד, שהוא יעמוד לנו ויעזרנו. ואם אבד לכם אביכם החסיד והנאמן, הנה חי הוא אביכם שבשמים לנצח והוא לא יעזוב אתכם אם תעבדוהו באמונה. וגם לפעמים אם יבוא עליכם ח"ו עונש, תדעו שלא אחרים אלא אתם בעצמכם חייבים בזה, כי במעשיכם קלקלתם לעצמכם.

ובכן מה לי להאריך? נתחיל במה שסימנו. אתם ראיתם איך שאביכם היקר מת בקדושה ובטהרה, גם כתבתי שעשיתי את המאזן והלכתי לגיסי ר' יוסף ובקשתיו שילך לביתי, כי עשיתי את המאזן ויש בדעתי להוציא הכרזה, ולכן יבדוק את כל החפצים ויקצוב את מחירם, אולי קצבתי מחיר זול ביותר או יקר ביותר. וגיסי ר' יוסף סגל הלך עמי והראיתי לו הכל והוא בדק הכל ואמר כי אנכי קצבתי המחירים יותר מדי בזול, ואם ח"ו אמכור אותם כל כך בזול, אגיע לפשיטת הרגל. אמרתי לו: לפי דעתי יותר טוב להעמיד מחיר זול ולמכור ביוקר, מאשר להעמיד מחיר יקר ולמכור בזול. אנכי עשיתי את המאזן, שאם גם אמכור בזול, כמו שקצבתי, עוד ישאר רכוש הגון בשביל היתומים. ובכן עשיתי הכרזה, והדבר יצא יפה. מכרתי במחירים טובים, ואילו היו נותנים לי ארכא לחצי שנה היה הענין נגמר יפה מאד, ולא היה מקום ליאוש. תיכף ומיד כשהיו המעות בידי הייתי משלמת לאלה שהייתי חייבת להם, ובמשך שנה אחת שלמתי הכל ומה שקבלתי עוד כספים הלוייתי ברנחלים.

כמו שספרתי, בתי אסתר היתה לכלה, ולא יכולנו כבר לשנות כלום. לאחר ה"שלשים" כתבתי למחותנת שלי יאָכיס למיץ ותארתי לה את מצבי העצוב וכתבתי לה, אחרי שאני נשארת בעוה"ר אלמנה ובתי הכלה יתוקמה, על כן אין אנחנו צריכים לעכב ותשלח את החתן הנה לראות ולהראות, כמו שכתבתי כבר. אבל התשובה היתה: מאחר שכתבתי כל כך הרבה על בנה, ומפי אנשים שמעה הרבה מלשינות על בתי, והיא מאמינה בדבריהם, לפיכך אינה רוצה לשלוח הנה את החתן. ואם אנכי חושבת כי מה שאמרו הולכי רכיל ומלשינים אמת הוא, אוכל לשלוח למיץ אחד מידידי שיראה את החתן. וזולת זאת, אחרי שפרצה מלחמה כבדה בין מלך צרפת יר"ה ובין מלך אשכנז, אינם יכולים לשלוח את החתן מפני סכנת הדרכים. וכך עברה שנה בחליפות מכתבי רוגז, כמו שאספר להלן. בתוך כך נעשה בני ר' ליב לבחור גדול והגון והציעו לפניו כמה שדוכים חשובים. גיסי ר' יוסף סג"ל דבר בעצמו עמי שהוא רוצה לתת לו את בתו, אבל בני ר' ליב לא חשק בה וחשק יותר בשדוך שהציעו לו בברלין, שבעוה"ר היה לי ולכולם לאסון. אבל אינני מאשימה את מי שהוא. עוונותינו גרמו לכך, ואל עליון גזר עלינו כך. והוא לקח את בעלי החסיד מהעולם השפל הזה שלא יראה בצרה הבאה על בניו, ולנגד זה השאיר אותי לחיות בתוך עמק הבכא הזה. ובכן מה לי להאריך? בני ר' ליב היה תינוק צעיר ואנשי בליעל ורשעים הדחתו בעוה"ר לעשות הרבה מעשה נערות ושטות, ולפיכך חשבתי אם אנכי אתן את בני להמבורג, שם יש מקום רחב לתענועים. ואני אשה אלמנה, ולכל מי אשר אפנה, כלם בעלי משא ומתן גדולים ואינם יכולים להשגיח על בני. אז הציע לפני גיסי ר' אליהו שדוך עם אחיו ר' הירש מברלין. השדוך הזה מצא חן בעיני וחשבתי אחרי שהאיש הזה יש לו מעט ילדים וכמעט כל המשא ומתן שלו בביתו, וגם הוא תקיף בדעתו, בודאי שישגיח היטב על בני. ובכן שדכתי את בני עם בת ר' הירש הנ"ל, וחשבתי שמצאתי טוב. כשבא זמן החתונה נסעתי עם בני החתן ובני ר' זנוויל סג"ל וגיסי ר' אליהו ויששכר כהן לברלין לחתונה. והתארחנו בברלין אצל ר' בנימין. אי אפשר לכתוב כל הכבוד שקבלתי ממחותני ר' הירש ומן דודו ר' בנימין ושאר אנשים חשובים בברלין, ובפרט מהקצין ר' יהודה ואשתו, ואף על פי שר' יהודה היה במחלוקת עם אנשי וינה² בכל זאת קבלתי ממנו מתנות שבת" כל מיני מגדנות, וערך בשבילי סעודה גדולה.

1 יוסט ליבמן. 2 מגורשי וינה שהתישבו בש' 1670 בברלין, ביחוד המשפחות ריס ופאייט השתדלו והשיגו בהצלחה להטות את לב הקורפירסט לטובתם, ובוז העירו קנאת יוסט ליבמן. ע"ד הקונצסיה

בקצור, מה לי להאריך? קבלתי כבוד יותר ממה שהייתי ראויה לו, והחתונה נגמרה מתוך ששון ושמחה. איזה ימים אחר החתונה חזרנו ביחד שוב להמבורג בשמחה ובלב טוב. קודם נסיעתי מברלין דברתי עם מחותני ר' הירש ובקשתי שישגיח היטב על בני, שהוא עדיין צעיר ואיננו מבין עדיין במשא ומתן ובשביל זה התחתנתי עמו, בחשבי שהוא יהיה לאב לבני ומחותני ר' הירש השיב לי, שלא אדאג לבני, הלואי שלא יהיה לי מה לדאוג לשאר בני כמו לבני זה. אבל, אלי! איך נהפך הגלגל אחורנית! מחותני ר' הירש כתב עוד בתוך התנאים כי הוא ערב, שבני במשך שלש שנים שקצב לו מזונות יוסיף על הונו ת' ר"ט בכל שנה. אולם גם זה לא נתקיים כמו שלא נתקיימו שאר הדברים.

ובכן נשאר את בני ר' ליב בברלין ואספר מה שקרה לבתי אסתר תי'. כמו שכתבתי קודם החלפתי עם המחותנים כמה מכתבים ולא הביאו אל המטרה. לסוף אחרי שהחתן לא רצה או לא היה יכול לבוא אלינו להמבורג ואנכי לא הפצתי לנסוע עם בתי הכלה למיץ, השתוינו בינינו כי מחותני הקצין פ"ו ר' אברהם קרומבאך יבוא עם בנו החתן לאמשטרדם, ואני עם בתי הכלה ת' נבוא גם כן לשם, והחתן והכלה יתראו שם. וכאשר יהיה טוב בעיני שני הצדדים יעשו שם את החתונה. קבענו זמן ואני עם בתי הכלה תי' ועם בני ר' נתן נסענו לאמשטרדם והיתה לנו פמליא נעימה ונסיעה של תענוג, התארחנו באמשטרדם אצל חתני קוסמן¹. אבל החתן הקדים לבוא לאמשטרדם כמה ימים והתארח אצל ר' משה צמריך. לעת ערב אחר מנחה נכנס החתן לביתנו. שמחתי עליו מאד ודברתי עמו ובכל דבר מצא חן בעיני. כי לא ראיתי בו גם אחד מהחסרונות שספרו מוציא דבת. ב' או ג' שעות ישבנו יחד והודיתי לה' בכל לבי. בני נתן סג"ל ואני עשינו עסקים באמשטרדם בכל יום באבנים טובות. אחרי שישבנו באמשטרדם ח' ימים, בא מכתב ממרים אשת ר' אליהו קליף ז"ל כי נחלק לה כבוד ונבוא עם החתן והכלה לקליף, אחרי שהיא היתה השדכנית והיו לה כמה רגעים של צער, עכשיו יעשו לה נחת רוח ויבואו אליה. אעפ"י שהמשא והמתן שלי לא הרשה לנסוע שמה, אבל לא יכולנו להשיב פניה ונסענו יחד לקליף. אמנם בפגישה הראשונה הרטבנו להיינו בדמעות, אחרי ששנינו ראינו אשה את רעותה

להקים בית מדרש פרצה מחלוקת גדולה בין קאפל ריס, אחיו של הרשיל ריס, ויוסט ליבמן. מלבד זאת היו ה-וינאים" (כלומר מגורשי וינה), אעפ"י שמתוכם קמו כמה אנשים גדולים, לשפלים בעיני אחיהם שהתאזרחו בברלין או שהקדימו להתישב שם. עי' לאנדסהוט תולדות אנשי השם צ' 6.

¹ קוסמן גומפרץ היה אז מדפיס באמשטרדם. עי' שטיינשניידר באנציקולפדיה של ערש וגרובר חלק שני 28 - 68 - 77 - 77 (הע' פ-).

במצב של אלמנות עגומות. אולם אחרי שעבר הרגע הזה קבלנו נחתרות רבה אשה מרעותה: בתי צפורה היתה גם כן עמנו. המתחנת מרים ע"ה רצתה שהחתונה תהיה באמסטרדם [בהולנד]. אך זה היה קשה לי והיינו צריכים לשוב לאמסטרדם. ה' ימים שהיינו בקליף ברוב עונג ואחר כך נסעו החתן והכלה, ואנחנו עמם, לאמסטרדם, ותיכף ומיד כשבאנו שמה ערכנו את החתונה למו"ט, ובמקום שחשבנו שיהיו עמנו ב' מנינים נאספו על החתונה כת' איש. בקצור, החתונה היתה חשובה לא היתה זה ק' שנים באמסטרדם. היא עלתה לנו יותר מן ת' ר"ט. לאחר החתונה ישבתי עוד איו שבועות באמסטרדם והמתנתי עד שיגמר המשא ומתן. אחר כך הכינונו עצמנו לחזור. בקשתי את חתני משה שיסע עמי להמבורג על-הוצאותי, אבל הוא לא רצה.

ובכן חזרנו מאמסטרדם בעונג להמבורג ומצאתי את ילדינו ואת ידידינו בריאים ושלמים. ובכל יום-דואר הייתי מקבלת מכתבים מבני ר' ליב ע"ה שהוא עושה מסחרים טובים, וכלם היו משבחים אותו בתור סוחר חרוץ. הוא נסע עכשיו ללייפציג וקנה שם סחורה זיש לו חנות גדולה בברלין. בני נכנסו עמו בעניני משא ומתן. אנכי כתבתי כמה פעמים למחותני ר' הירש שישגיח על בני. כי צעיר הוא מאד ולא עסק עד הנה במשא ומתן. אלא ישב תמיד בחדר ובבית המדרש. ומחותני ר' הירש כתב לי כמה פעמים שלא אדאג לבני והייתי מוכרחה להיות שבצת רצון וחשבתי שהכל ילך למישרים אצל בני ר' ליב.

היתה עמי עוד בתג הנדלה ע"ה בתולה שלא נמצא דומה לה ביפיה ובמעשיה. ור' יוסיל שדכן הציע לפנינו שדוך לא מוצלח שוב מברלין. שם בברלין היתה אלמנת ר' בקוך¹, שהיה אדם חשוב ועשיר גדול ובמותו עזב ב' בנים וב' בנות. והשדכן הציע לבחור בחתן לבתי את הראשון מהיתומים, בחור טוב, יודע ספר ויש לו ה' אלפים ר"ט מעות מזומן וחצי בית, ששויו גם כן ס"ו מאות ר"ט, ועוד כלי כסף וכו'. אמו רוצה להחזיק את הזוג אצלה ולתת ב' שנים מזונות על שולחנה, כי היתה עדיין עומדת בכל המשא ומתן. אמרתי לשדכן, שאמנם אינני נותנת תשובה שלילית, אבל אני צריכה להתיישב בדבר ואחר כך אשיב לו תשובה מוחלטת. שאלתי את גיסי ר' יוסף סג"ל ועוד ידידים ואמרו לי: השדוך הוא אמנם יפה, אבל הלא יש לך בן בברלין, והוא יכתוב לך הכל. ובכן שלחתי מכתב לבני ר' ליב ובקשתיו שיודיעני את האמת מכל הענין הזה, והוא השיבני, כי עצתו היא

1 כנראה זהו בנדיקטום פייט, הוא ברוך בן מנשה מאניש ראוסניץ מוינה. (הע' ק).

לקיים את השדוך הזה, והכל נכון כמו שאמר השדכן. ואז שלחתי לבני ר' ליב כח הרשאה שישליש את הקנס בברלין. לצערי נדחה זמן החתונה לשנה וחצי. חשבתי שהכל הולך למישרים אחרי שיש לי בן בברלין המצליח במעשיו ולכן כדאי שאמסור גם את בתי שמה, ותהיה לשניהם נחת רוח זה מזו. אבל בעוה"ר יצא לגמרי אחרת. כמו שאמרתי, בני ר' ליב היה עוד צעיר מאד ולא בקי במשא ומתן, וחשבתי שחותנו ישים עליו עין להשגיח על מעשיו. אבל חותנו עזב אותו כצאן בלי רועה. ובני, כמו שכתבתי, הלך בגדולות ושכר חנות גדולה בברלין ומלא אותה סחורות שונות. מחותני חותנו ר' הירש השיא את בנו ר' מאדיל עם בתו של ר' יוסף סג"ל. ר' מאדיל זה היה צעיר מאד וגם לא מחונך יפה. מחותני ר' הירש לקח את כל הנדוניא ומסר לבני ר' ליב סג"ל לעסק שלו, ובני הושיב את ר' מאדיל בתוך החנות, כלומר להשגיח עמו, אבל ה' ירחם איזו השגחה היתה זו! המשרתים והמשרתות בעוה"ר גנבו את הכל, וכן שאר אנשי בליעל הנמצאים לרוב בברלין ושאר מקומות. הם כאילו עשו עמו מסחר ורימו אותו, וכמה וכמה אלפים נתנו בהקפה לפולנים, והכל הלך לאיבוד. אני ובני לא ידענו מזה כלום. חשבנו שהוא עושה מסחרים גדולים ומקבל רווחים עצומים, ומשום כך פתחנו לו קרדיט גדול. ואני בעצמי היתה לי תעשייה של גרבים בהמבורג והיתה לי סחורה על כמה וכמה אלפים, ובני האומלל שלח לי מכתב ובקש שאשלח לו גרבים על סך אלף ר"ט ויותר, ואני מלאתי בקשתו. בהיותי ביריד בברונשווייג באו שם סוחרים מאמשטרדם, שבידם היה שטר חוב על ח' מאות ר"ט מבני ר' ליב סג"ל. כתב לי בני ר' ליב וצ"ל לברונשווייג שאשלם בעד השטר שלו והוא ישיב לי המעות להמבורג, אנכי תמיד הייתי שומרת על כבוד בני וחשבתי: אל אתן אותו לחרפה שימסרו את השטר שלו למחאה ושלמתי בעדה. כשחזרתי מיריד ברוונשווייג חשבתי שתיכף אמצא בהמבורג שטר מבני ר' ליב, אבל לא בא מאומה, וכשכתבתי אליו הוא השיב לי תרוצים שונים שלא מצאו חן בעיני. ומה יכולתי לעשות? הייתי מוכרחת לסבול, אך י"ד ימים אחר כך בא אלינו ידיד אחד ואמר: אינני יכול להעלים ממך ומוכרח אני להגיד לך כי עסקי בנך ר' ליב אינם יפים בעיני. הוא נכנס בחובות גדולים. הוא חייב לגיסו ר' מאדיל ד' אלפים ר"ט והלז יושב בחנותו כאילו נמנה להשגיח, אבל הוא ילד ואיננו מוכשר לכך, ומלבד זה הוא זולל וסובא וכל אחד [מהמשרתים] הוא אדון ובעל בחנות. בנך ר' ליב הוא איש טוב יותר מדי ונותן לכל אחד לשלוט; וביחד עם זה אנשי ברלין מוצצים את דמו בקבלת רבית ושני "זאבים" טורפים אותו: האחד הוא זאב וואלף בנו

של אביד מהמבורג הר"ר זלמן פירליש. והזאב השני הוא. ואב וואלף גיסו
 של ר' בנימין. הַזאב האחרון בא יום יום אל החנות ומוציא משם כל מה
 שעניו [של ר' ליב] רואות ומה שאינן רואות. ומלבד זאת יש לו [לר' ליב]
 עסק עם פולנים שנתן להם בהקפה יותר מדי אלפים דיט וזה כבר אבוד
 בזמן קצר. כששמעתי את הדברים האלה כמעט פרוחה בשמתי והתעלפתי. כאשר
 ראה האיש כי נבהלתי כל כך. התחיל לדבר אלי דברי תנחומים ואמר שאין
 מקום עדיין ליאוש. כי אם ימהרו לקדם פני הרעה. אפשר עוד לתקן את
 המצב. ספרתי את הדבר לבני נתן ובני ר' מרדכי סג"ל והם גם כן נבהלו
 מאד ואמרו שגם לכל אחד ואחד הוא חייב כמה אלפים. אתה האל הגדול
 יודע מה גדול היה צערי בזמן ההוא! בני ר' ליב היה חייב לי יותר מג'
 אלפים דיט ולזה לא הייתי שמה לב אם לא סבלו ממנו כל כך שני בני
 היקרים. אבל מה יכולנו אנחנו האומללים לעשות? אי אפשר היה להגיד מזה
 לשום אדם. התיעצנו יחד והחלטנו כי אני ובני מרדכי סג"ל נסע ... ללייפציג
 ונראה איך יקום דבר. כל אחד יכול לתאר לעצמו איך עבר עלינו הזמן ההוא.
 ובכן נסעתי עם בני ר' מרדכי ללייפציג. וכשבאנו שמה כבר מצאנו
 את בני ר' ליב סג"ל. שהיה נוסע שמה לכל יריד והיו שם אצלו הרבה
 סחורות. אז אמרתי לו: זכור את אלהיך ואת אביך הצדיק ואל תמיט חרפה
 עליך ועלינו. והוא השיב: אל תדאגי לי. לפני ר' שמועות בא חותני ר'
 הירש וגיסו ר' וואלף ועשו חשבון ומצאו שמצבי טוב. אמרתי לו: הראני בא
 את המאזן שלך. והוא ענה: אין המאזן בידי. עשי עמי חסד וסעי עמי
 לברלין ואנכי אראה לך את הכל ותהיי שבועת רצון. על כל פנים אמרתי לו
 שלא יקנה עכשיו שום סחורה. אבל ר' איציק ור' שמעון בנו של ר' מן
 מהמבורג הלכו בסתר ומלרו לו סחורה על סך יותר מן ייד מאות דיט
 בהקפה. כאשר נודע לי הדבר הזה הלכתי אליו ובקשתי למען ה'. שיבטל
 את המקח ויחזיל מזה. כי יביא את עצמו לידי כליון. אולם כל זה לא הועיל.
 הסוחרים הכריחו את בני לקבל את הסחורה. לאחר יריד לייפציג נסעתי עם
 בני ר' מרדכי סג"ל לברלין יחד עם חותנו ר' הירש ושאר הברלינים. כשבאתי
 לביתו של בני בצרוב הראשון לא קלה כלום. כי הייתי עיפה מהדרך. אבל דברנו
 ביחד. ובני אמר לי: כלום לא חסר לי רק שאני מסובל בסחורות יותר מדי. אמרתי
 לו: אתה חייב לי יותר מן ג' אלפים דיט. ואני חפצה לקבל ממך בעד זה
 סחורה במחיר. שאתה בעצמך שלמת. אמר בני ר' ליב סג"ל: אמי היקרהו אם
 את תעשי לי כאלה. אז אנכי אגאל מכל צרותי. ואיש לא יפסיד על ידי.
 למחרת הלכתי עם בני אל חנותו ומצאתי באמת רבוי של סחורות. והוא נתן

לי סחורה בעד ג' אלפים ר"ט באותו המחיר שהוא קנה בעצמו. אפשר לשער
 איזה פנים היה לדבר הזה, אבל לא שמתי לב לזה וחשבתי רק לעזור לבני.
 ארזנו את הסחורה בחבילות וחפצנו לשלוח להמבורג. בעת ההיא עמדו בחנות
 שתי החבילות של סחורה שבני ר' ליב קנה מר' איציק ור' שמעון בלייפציג.
 אמרתי לבני: השב את שתי החבילות לבעליהן, אנכי אשתדל שיקבלו אותן
 ואפילו אם אצטרך להוציא על זה כסף מכיסי. אחר כך אמרתי לבני: ואיך
 ישיגו נתן ור' מרדכי מה שאתה חייב להם? אז הוציא שטרות של פולנים
 על סך יותר מי"ב אלפים ר"ט ומסר לבני ר' מרדכי, שמוה יגבה את חובו.
 והלכנו הביתה. כל היום שהינו בחנות. סעודת הערב לא היתה נוחה בשבילי.
 כמו שאפשר לכל אחד לשער. למחרת בהשכמה נכנס בני ר' ליב לחדרי
 ואמר: חותנו ר' הירש דבר עמו ואמר שלא יתן להוציא את הסחורה מברלין,
 מפני שבני ר' ליב חייב לגיסו ר' מאדיל סך ארבעת אלפים ר"ט. אם אני
 אשלם את הסך הזה אפשר לי לקבל סחורה כמה שאני רוצה. את הדברים
 האלה אמר לי בני מתוך בכיה. אימה וחרדה נפלה עלי כשמעי הדברים
 האלה. לא יכולתי לקום ממטתי, וכל הזמן שהייתי בברלין ה"שליפזלית" (רעת-
 המזל) לא יכולתי לזוז ממקומי. שלחתי וקראתי את מחותני ר' הירש ואמרתי
 לו: האם הוא רוצה בפעם אחת לשחוט אותי ואת בני? אבל מה אכתוב?

עשרה גליונות לא יספיקו לרשום כל הדברים האלה.

הייתי מוכרחת לתת שטר חוב לשלם בבואי להמבורג כ"ה מאות ר"ט
 במשך י"ד ימים. יחד עם זה אמר מחותני ר' הירש: אינני חושב כי מי שהוא
 יפסיד מזה. כי יש לו עוד הרבה סחורה בחנות וגם בפראנקפורט דאדר יש
 לו סחורה על סך ב' אלפים ר"ט, מלבד השטרות הרבים שיש ביד בנך ר'
 מרדכי, שמהם תוכלי לקבל מה שחייבים לך. ומה יכולנו לעשות? היינו מחויבים
 להסכים לכל. חתמתי על השטר ואת הסחורה שלחנו להמבורג. כמו שכתבתי.
 והלכתי עם מחותני ר' הירש אל החנות והראיתי לו על שתי החבילות של
 סחורה שנקנו מר' איציק ור' שמעון, ואמרתי שצריך להשיבן תיכף ולהוציא
 את בני מידי חיוב. השטרות וכתבי ערבות שמסר בני ר' ליב לבני ר' מרדכי
 הביאו תועלת מועטה ומסרם למחותני ר' הירש, שנתן תקיעת כף לבני
 ר' מרדכי סג"ל כי ישלח תיכף כמה שישג מתשלום השטרות אליו להמבורג.
 והנה בני ר' ליב היה חייב לליב בישערי ולליב גאשליר לערך ב' אלפים
 ר"ט, והוא שלח להם על ידי את השטר. אנכי הייתי יכולה לעכב את השטר
 בשביל החוב שהיה חייב לי, אבל אמרתי לנפשי: אם אני אעשה כזאת אביא
 בזה את בני לידי פשיטת הרגל, ולפיכך עשיתי את שליחותי ומסרתי להם

השטר. וכך נסענו הביתה ברוח נכאה וכמעט שלא נותרה בי נשמה. ר' מרדכי בני האהוב והחסיד היה רוצה שאשיח לפניו צערי, אבל ה' יודע כי הוא סבל עוד יותר ממני, כמו שנתגלה אחר כך בעוה"ר. קרוב לזמן ההוא היה היריד מפרנקפורט דאדר ועליו שמנו בטחוננו מלבד סייעתא דשמיא, כי משם ימלא חסרוננו, והנה חותנו התנפל על החנות והוציא משם כל הסחורה ואת כל השטרות וגם את שתי החבילות של סחורה ולא נשאר לו ולנו פרוטה אחת. ומה שיותר גרוע: בני היה חייב לסוחר אחד אלף ר"ט, שכנגד זה אמר בני לתת לו שטר על המבורג, אבל לסוחר נודע כל הנעשה כאן ולא רצה להרפות ממנו ובקש לאסרו בברלין. ומה היה אפשר לבני לעשות? הוא ידע כי חותנו יתן לו אפילו להרקב בתוך התפיסה במקום לעזור לו אפילו בק"ר"ט, ואין צריך לומר אלף ר"ט, ולפיכך אמר אל הסוחר: אתה רואה שכאן לא תשיג כלום, אנכי אסע עמך להמבורג, אמי ואחי לא יעזבוני, ואתה הלא תוכל להושיבני במאסר גם בהמבורג, ובני ר' ליב כתב לי תיכף: ביום ו' אבוא אליך, אינני יכול לפרוט לך את הסבה, הכל אספר לך על פה. את המכתב קבלתי יום א' לפני בואו. אפשר לשער מה היה מצב רוחי, כי הבינותי שאי זה מבשר טוב, אחרי שידעתי כי חותנו לקח כל מה שהיה לו, ובני נשאר חייב ואין לו במה לשלם. מהרה נפחר החלוט, ביום ו' בבוקר בא שליח ובשר אותי כי בני ר' ליב נמצא בבית הסוחר פלוני, ומבקש שאבוא אני או אחד מבני שמה. נבהלתי במאד בלי שער וערך, לא יכולתי לעשות אף צעד אחד. הלך אליו בני ר' מרדכי והביא לי משם את הבשורה המעציבה. התייצתי עם גיסי ר' יוסף סג"ל וגיסי ר' אליהו סג"ל מה לעשות, כי אם ימשך הדבר ושאר בעלי החובות יודעו מזה, אז יאבד לגמרי. לסוף החלטנו לקחת אלף ר"ט מהעזבון ולהצילן מידי הסוחר הנוגש, ובני [ר' ליב] ישב בבית הסוחר עד לפנות ערב, וביום א' בהשכמה אשלחהו להאמל עם גיסי ר' שמואל בון ושם ישהה אצל חתני ר' שמואל עד שנראה איך יפול דבר. וכך נעשה, הדבר עלה לי בכסף רב. בני ר' ליב ישב בהאמל. בטרם שהגיע להאמל היה צריך לעבור דרך הנובר. מחותני הקצין ר' יעקב הנובר היה אמנם משתתף בצערו, אבל כל דבר לא עשה בשבילו. הם שלחו לי מהנובר מכתב תנחומים וגם אנכי עניתים דברים כראוי להם והודיתי להם על דברי הנחמה. אבל מעצם הענין לעזור לבני להחליץ מצרתו — הוא הלא איש צעיר, הקב"ה יכול עוד לעזור לו — היה רחוק לגמרי. הוא רק כתב שאם בני נתן ובני מרדכי יערבו בעדו יתן לו ת"ק ר"ט. ומתוך מעשה זה אפשר היה להנכות, שאין לחשוב איש לידיד נאמן אלא אם כן נבחן תחילה. חשבתי שר' יעקב זה

ידידו של בני ובעלי זצ"ל. ימהר לתמוך בבני באלפים ולהציל את כבודו. אבל לחנם בטחתי בו.

ובכן ישב בני ר' ליב בהאמל חצי שנה. אחר כך נסע הקורפירסט מברנדנבורג להנובר. הדבר הזה נודע לי תיכף וכתבתי לגיסי ר' ליפמן. שישתדל לפני הקורפירסט להשיג בשביל בני תעודת מסע חפשית כדי לנסוע לברלין ולהציל שם מה שנשאר לפלטה ולהשתוות עם בעלי החובות. כי בני היה נכבד בעיני יהודים ושאינם יהודים וגם כלם יודעים שהוא הפסיד כל מה שהיה לו רק בעטים של ריקים ופוחזים ימ"ש. מפני שהיה טוב הלב יותר מדי ומאמין בכל אדם. עוד היו קצת חובות קטנים שהיה יכול לגבות וחשב שה' ירחם עליו וישיבהו למעלתו הקודמת. אבל כנראה האלהים קצף עלינו מאד... ובכן נסע בני ר' ליב לברלין והתחיל לנסות כחו שוב פעם. סתם חור אחד ופתח אחר. כמו שנהוג אצל אנשים כאלה.

כמו שספרתי שדכתי את בתי היקרה עם חתן מברלין בזמן שחשבתי שבנג נמצא במצב מזהיר. אבל עכשיו אחרי שבא עליו האסון בעוה"ר. בחלת נפשי בברלין, ומלבד זאת אמר לי בני ר' ליב, כי אין לחתן כל כך הרבה מעות כמו שהבטיחו. ואף על פי שהוא [ליב] בעצמו העיד על זה. אבל המעשה היה בזמן שהיה במיצר. והמחותנים הללו או כסף – מה שקרב את אסונו – והוא היה מוכרח לכתוב כרצונם. ספרתי את הדבר לקרובי ולמכירי. כי כבר הגיע זמן החתונה העלובה. אז כתבו לי מברלין כי לחתן יש לא יותר מג' אלפים ריט וחצי וגם חצי בית. ואנכי לא חפצתי לעשות את השידוך אחרי שלא קימו לפי התנאים. וכך עברה עוד שנה בחליפות מכתבים והתראות – וסוף סוף ממש סחבוני בשערותי והייתי מוכרחת לנסוע עם בתי לברלין לחתונה. הנדוניא של בתי תי' נשארה כאן בהמבורג אצל אנשים נאמנים על רווחים והנדון של החתן נשלש גם כן בידי אנשים נאמנים על רווחים בברלין. אף על פי שנסעתי בשמחה רעה אל החתונה העלובה בידעי מה שנעשה עם בני ר' ליב. והייתי מוכנה לקבל שם תענוגים רעים. גם השידוך היה למרות רצוני. אבל בעוה"ר סופו מוכיח על תחלתו. כאשר אספף להלך. ובכן נסעתי עם בתי אל החתונה לברלין והתארחנו אצל בני ר' ליב. ואף על פי שלא היתה לי נחת רוח מבני אבל עברתי על מדותי והסתרתי מה שבלבי שלא להשבית את השמחה של בתי. מה אכתוב על מצבו של- בגין השיית ירחם עליו. הוא עשה כל מה שהיה בכחו. אבל גם אם לבי כמעט שלא מקצ בקרבי לא הראיתי את צערי בחוץ. והחתונה נגמרה

בכל הכבוד. הקצין ר' יהודה ברלין ואשתו וכל בני ביתו עשו לנו כבוד והשתתפו בחתונה. מה שהתמיה את כל העולם, כי הם לא השתתפו בשום חתונה של הוינאים, ולכלה נתנו מתנה חשובה, ולאחר החתונה הזמינו את החתן והכלה והכינו בשבילנו סעודה חשובה.

אחרי שעבר כל זה הכינונו עצמנו לשוב לביתנו ברוח נכאה ובלב מלא יגון. לאחר שראיתי את מצבו הרע של בני ר' ליב סג"ל, ורק קוינו לה, אולי ירחם עלי, ויעזור לו לשוב למצבו הקודם. וכך נסענו להמבורג ואת בתי היקרה והחסודה עזבתי בברלין. ובעויה לא ראיתייה עוד. אין לתאר את הצער הגדול שהיה לי ולבתי החסודה בעת שנפרדנו. כאילו לבנו נבא לנו מראש, שלא נוסף עוד לראות אשה את רעותה בעולם השפל הזה. ואנחנו נפרדנו לנצח. באתי להאמבורג ובכל יום דואר קבלתי מכתבים מבתי תחי' שהתענגתי עליהם מאד אף על פי שסבלה הרבה צער מבני ר' ליב, אבל כבת חסודה וחכמה לא רצתה להזכיר מזה דבר. כנראה היא צפנה בלבה את הצער, כי חדשים לבקרים באו הפגעים. ראשונה שאי אפשר היה לו לשבת יותר בברלין, והיה צריך לברוח משם וללכת לאלטונה תחת חסותו של הפרוזידנט. היסורים ושברון לב שסבלתי בשביל זה וגם מבעלי החובות שלו יהיו כפרה בעד עונותינו. בכל יום ויום הוצאתי על זה הרבה מעות. בני חלה במחלה מסוכנת ובכל יום הייתי שולחת שני רופאים מהאמבורג לאלטונה ומשרתים ושאר צרכים, שעלו לי בהרבה מעות. אחר כך הוא נתרפא, והנה בתי הצנועה הגדלי ע"ה הלטה בברלין והמחלה הצעידה אותה למות. לצערי הגדול ולצער כל האנשים אשר הכירו אותה. אהה אלהים! מה גדול היה עונש זה בשבילי! צעירה, יפה כתמר וחסודה, אבדה ממני! איזה צער גדול היה לכל האנשים בברלין, וביחוד לחמותה שאהבה אותה מאד – אי אפשר לכתוב הכל. אבל מה יעזור כל אלה? הדבר הזה קרה י"ז שבועות אחרי חתונתה. לא אתעכב בזה הלאה, לפתוח שוב את פצעי לבבי. לאחר "השבעה" כתב לי בני ר' ליב סג"ל שאבוא אליו, כשבאתי אליו ל"אלון בכות" הוא בכה ואנכי בכיתי, בני ר' ליב נחם אותי כמה שהיה יכול. לאחר זה אמר לי: אמי היקרה! מה יהיה הסוף? אנכי איש צעיר ומתהלך, פועל בטל; אחותי הצנועה ע"ה מתה לא גשאר ממנה זרע, בעלה מחויב להשיב את הנדוניה שלה שהיא ירושת אחיה; אם אחי ירחמוני רק הפעם, הזאת ויעזובני בכסף ירושה זו שאוכל להתפשר עם בעלי החובות למען אוכל לבוא להאמבורג, אנכי מקוה במיד, לשוב לתחיה. לבי היה מלא צער ומתוך דמעותי המרות לא יכולתי לדבר כלום. אחר כך אמרתי: אינו רשעות היא מצדך! אתה יודע שאתיך גדלדלו

על ידך. ואינם יכולים ממש בעוה"ר להתקים. ועתה כאשר השיגו את הכסף העלוב נגד רצונם, אתה רוצה לגזול אותו מידם. אחר כך בכינו תמרורים שנינו כשעה ולא יכולנו לדבר דבר. לבשתי בשתיקה את אדרתי, ובנפש מרה שבתי להמבורג ולא אמרתי לבני כלום. אבל בני ר' ליב ע"ה לא חדל מזה ושלח מכתבים לבני ובקש מהם כי הם יעזרו לו, ואחרי שהם רחמנים בני רחמנים הבטיחוהו לעזור לו, והדבר הזה נעשה בזמן קצר, והוא התפטר עם בעלי החובות, ובא אלי להמבורג. ולמחותני ר' הירש ברלינר נודע הדבר הזה ושלח את בתו, אשת ר' ליב עם תינוק, גם כן אלי להמבורג ושלח לבתו בכל שבוע ב' ר"ט להוצאתה. ומה יכולתי לעשות? עלי היה לקבל הכל באהבה. בזמן ההוא הייתי עסוקה בסחורות רבות והייתי מוכרת בכל החדש סחורה בעד יותר מן ה' או ו' מאות ר"ט. מלבד זאת הייתי נוסעת פעמים בשנה ליריד ברונשונייג והייתי מוכרת סחורה בעד כמה אלפים, ואפשר היה לקוות כי יחזור לי הנזק שהיה לי מבני ר' ליב, אילו היתה לי מנוחה. סחרתי יפה בסחורות שונות, באו אלי סחורות מהולנד, גם בהמבורג קניתי הרבה סחורות ומכרתי, והיתה לי חנות עם סחורה. וגם לא הסתי על עמלי בקיץ ובחורף, וכל היום הייתי רצה בעיר. גם היה לי מסחר יפה במרגליות הנמכרות במשקל, שהייתי קונה מכל היהודים, מפרידה את המרגליות למיניהן ומוכרתן, בידעי את כל המקומות. גם היה לי קרדיט גדול. כשהיה זמן הבורסא והייתי צריכה לכ' אלפים ר"ט היו מלוים לי, אבל כל זה לא היה שוה לי, בראותי את בני ר' ליב, איש צעיר, למדן וירא שמים, הולך לאבדון. פעם אחת אמרתי לו: בעוה"ר איני רואה שום תכלית בשבילך, ואצלי המשא ומתן הולך וגדל והוא קשה ממני, עוזר נא לי ואני אחן לך שכרך ב' אחוזים ממאה מכל אשר אמכור. בני קבל את דברי בשמחה רבה וגם נעשה תרוץ מאד והיה בודאי מצליח, לולא טוב לבו שהיה יותר מהמדה. על ידי נעשה מודע ומכיר לסוחרים והיה לו קרדיט אצלם, וכמעט שכל מה שיש לי נמצא תחת ידו.

בני ר' יוסף סג"ל היה אז בחור בן י"ד שנה, בחור נאה ויודע בלמודים והייתי רוצה לשלחו לאיזה מקום ללמוד ולא ידעתי אנה. והנה היה מלמד אחד אצל איציק פולאק, אברך חשוב ולמדן גדול מליסא. כששמע האברך שאני רוצה לשלוח את בני ללמוד, הוא בא אלי ובקש ממני שאמסור את בני על ידו, והוא אינו מבקש לא בעד מזונות ולא מעות רבי"ו עד לאחר ב' שנים, עד שיביאהו לידי הבנה מדעתו בהלכה [בגמרא עם] תוספות.

שאלתי וחקרתי על אדותיו, וכולם יעצונו לבטוח בו. ובכן עשיתי עמו חוזה. ובני נסע בשם אלהי ישראל עם הרבי שלו לליסא. והייתי מקבלת ממנו מכתבים ממש בכל שבוע. כי הוא מאושר מאד, הרבי מוצא חן בעיניו ועוסק עמו בתורה כהוגן. יותר מזה לא בקשתי. אולם כעבור י"ב יום כתב לי בני יוסף סג"ל ובקש ממני מאד: היות שבליסא עכשיו יקרות גדולה ורבו טרוד מאד להשיג מעות וזה מפריע קצת בעד הלמוד, לכן תשלחי לו שכר מזונות ושכר למוד בעד חצי שנה, אעפ"י שזה לא הותנה בינינו, ואז יוכל הרבי לעסוק בהוראה בלי מפריע. יש לו עוד תלמידים מהמבורג, והאבות שולחים לו מעות, תעשי נא גם את כמוהם. בשבילי אחת היא — אם לשלוח לו המעות עכשיו או אחר כך, אחרי ששמעתי מפי עוברים ושבים, כי הוא לומד בחשק, שלחתי לו את המעות כבקשתו, אבל כשעבר חצי שנה קבלתי מבני יוסף מכתב ביום ו' עש"ק בשעה שהלכנו לבית הכנסת, ובו כתוב: אמי היקרה! הלא יודעת אף היטב כי חמיד הייתי בן נאמן לך ולא עשיתי כלום נגד רצונך ולפיכך, אמי הטובה, תעשי נא גם את עמי חסד ולא תתני שימסרוני בידי „אינם נמולים“, כי על אמי היקרה לדעת, כי הקהלה ליסא חייבת הרבה לפריצים ואין לה במה לשלם לא הקרן ולא הרוחים, ואינה מוצאה עצה מה לעשות, ולפיכך הם מקבלים למסור את בני האשכנזים לערבון, בידעם כי האשכנזים בודאי יפרו את בניהם. את הדבר הזה מסרו הפרנסים בסודי סודות לרביים¹ כי יקחו מהם את התלמידים האשכנזים, ובחור אחד גלה לי את הדבר בסוד, ולפיכך לא כתבתי את המכתב הזה בכתב ידי אלא בקשתי את הבהור שהוא יכתוב בשבילי, כי רבי משגיח עלי בהשגחה פרטית יתרה וקורא את כל מכתבי. משום זה, אמי היקרה, למעה"ש תכתבי לחתנו של טוקילס, שיתן לי ג' או ס' ר"ט שיפשר ביני ובין רבי, וישלחני בסוד מכאן, ואחלץ מהם. בשם ה', אל נא תתשלמי בדבר כי אם תתמהמהי וחלילה ימסרוני בידיהם, הלא זוהי ארץ פולין, אז תצטרכי לשלם סכום יותר גדול עשר פעמים. ולכן, אמי היקרה, אל תעזבי את בנך בגלל איזה סכום קטן והצילני שלא אפול בידיהם, כי אז קשה יהיה להחלץ מהם.

כשקראתי את המכתב כמעט התעלפתי, שלחתי אחר בני ר' מרדכי סג"ל ונתתי לו את המכתב וגם הוא נבהל, אבל זה היה יום שבת. במוצאי שבת החלטנו כי בני ר' מרדכי יסע תיכף לליסא וישתדל להביא את בני יוסף הביתה. ובני ר' מרדכי נסע לברלין ומשם לפרנקפורט דאדר, אבל כשרצה לעבור דרך השער של פרנקפורט דאדר והנה נגדו בני ר' יוסף

1 למלמדים.

סג"ל בתוך עגלה קטנה פולנית. כשראהו בני ר' מרדכי סג"ל צוה עליו לרדת מהעגלה ודברו יחד, ובני ר' מרדכי שאל אותו איך בא פתאום הנה ומהו דבר המכתב ששלח לאמוז והוא הראה לו את המכתב. בני ר' יוסף קרא את המכתב ואמר: אינני יודע מזה כלום, בודאי שאותו כתב הרבי שלי ימ"ש, בחשבו להוציא ממני מצות, כמו שהוציא ממני עד עכשיו יותר ממה שאנו חייבים לו. הוא גזל את כל המטלטלים שלי גם את כפתורי הכסף ממעילי הסיר ונתן במשכון. וכשדרשתי ממנו העליל עלי, כי אנכי הוצאתי את הכסף בזלילת ממתקים ואת הכפתורים נתן בערבון למעני. ובראותי כי מזה לא תצא טובה בקשתי את חתנו של טוקילס שיתפטר עמו, והוא התפטר עמו ונתן לו ל' ר"ט ולקח אותי מטנו וישלחני הנה, וברוך ה' כי נפטרת מהרשע הזה, שלא לימד אותי כלום. בני ר' מרדכי שמח מאד על הפגישה הזאת ויחדו חזרו להמבורג, וכל הדרך עברה עליהם בשמחה. לקחתי מלמד חשוב בשבילו אל ביתי.

בזמן ההוא קרה בהמבורג מעשה רב ביהודי אחד, בעל הבית באלטונא, ושמו אברהם מיץ הי"ד. זוגתו היתה קרובתי, שרה בת אליהו כהן ע"ה. בטרם שבא להמבורג ישב בהרפורט, והיתה לו שם אשה, בתו של ליב הרפורט. ב' שנים לאחר חתונתו מתה האשה, ואחר כך הוא בא להמבורג ונשא פה את שרה הנ"ל. היו לה לערך ג' אלפים ר"ט ויותר, אבל הוא היה גר בהמבורג ולא ידע את דרכי המדינה ומשא ומתן ונעשה אחרי שנים אחדות יורד מנכסיו, וישב באלטונא ועסק בחלפנות. פעם בבקר באה אשתו ושאלה את כל קרוביה אולי ראו את בעלה באותו הלילה, אבל לא מצאה איש שאצלו לן, והאשה היתה שרויה בצער גדול. יש אומרים כי היא רבה עמו, והוא ברח מפניה. וכך עברו כמדומה לי ג' שנים. כל אחד דבר מה שהמציא בדמיונו. אחדים דברו רעות עליו, ואנכי איני רוצה לפרוט על הקדוש הי"ד, אבל זוהי חולשתנו האנושית בעוה"ר לדבר באחרים מה שלא ראינו בעינינו. ובכן ישובה שרה יותר מג' שנים אלמנה חיה עם יתומיה האומללים ונתנה לאנשים לדבר תועה בבעלה כטוב בעיניהם. אחרי זה היה מעשה בבעל הבית אחד מהמבורג (אהרן בן משה) איש ישר, אמנם לא עשיר, אבל התפרנס הוא ואשתו וארבעה ילדים בישרנות. הוא היה חלפן ודרכם של חלפנים שכל היום הם רודפים לבקש מחיה ולעת ערב בזמן המנתה הולך כל אחד הביתה ומשם לבית הכנסת, וכל אחד יש לו חברה, יושבים יחד ולומדים, ואחר כך שבים הביתה. היתה עת מאוחרת בלילה. האשה חכתה לבעלה שישוב מהחברה שלו ולאכול יחד ארוחת הערב, אבל

חקותה היתה לריק. היא סובבה את כל הבתים של קרוביה ולא מצאה כלום. וכך בעוונותינו הרבים אבד האיש, ותהי צעקה גדולה. אחד אמר כי ראו אותו במקום אחד והשני אמר אחרת; בצהרים באו אנשים אל הבורסה ושוחחו על הדבר הזה. אמר ר' זלמן בנו של ר' מאיר העקשיר: אתמול היה אדם אחד אצלי שהיה בידו קצת זהב ושאל מעמי, אם יש לי ר' או ז' מאות ר"ט אלך עמו כי בביתו יש אחד זר ואפשר לקנות ממנו זהב ואבנים טובות, אבל אצלי לא היו מעות ולא הלכתי עמו. במעמד זה היה אחד ששמו ליפמן ששאל אותו מי הוא האיש ההוא ומה מעשהו. ענה ר' זנוויל ככה וככה. על זה אמר ליפמן: אנכי יודע את האיש, וגם יודע אצל מי הוא משרת, ואינני סומך עליו שתצא ממנו איזו טובה. שמועות כאלה נפוצו בהבורסה, וכל אחד הלך לביתו וליפמן בא לביתו ואמר לאשתו: היודעת את מה שאני חפץ להגיד לך? האיש המשרת אצל בנו של האדון הפקיד בחברת האניות היה אצל שמואל העקשיר ורצה לקחת אותו עמו אם יש לו ר' או ז' מאות ר"ט. אני ירא שהאיש האומלל הלך עמו והם הרגו אותו. אז ספקה האשה בראשה ואמרה: בעוה"ר נזכרתי עכשיו שהאיש ההוא היה גם אצלי ורצה שאנכי או אתה נלך עמו. אתה יודע בודאי כי האדון הזה איש רע הוא; הוא רוצח, ובודאי כי היהודי הישר ההוא נרצח בביתו. האשה שהיתה חרוצה מאד לא רצתה לגנוח עד שהדבר הזה יתגלה. אבל בעלה אמר לה: משוגעתו גם אם נאמר שכן הוא מה אפשר לעשות? הלא זוהי המבורג, אסור להוציא הגה מפינו¹, וכך עברו ימים אחדים, הספיקו רק להשפיע על המועצה שתכריז על ידי טראממיל-שלאג², כי מי שיודע איזה דבר על אודות היהודי שאבד יבוא להגיד אם הוא חי או מת, והוא יקבל מאה דוקאטים פרס, ואת שמו לא יגלו. אבל איש לא בא להגיד מה שהוא, ותדבר כמעט נשתקע, כמו שנהוג בעולם; גם דבר שהוא חשוב מאד אם איננו בא לזדי מעשה הרי הוא הולך ונשכח. אולם האלמנה החיה והיתומים ישבו עצובים. למחרת בשבת לא יכלה האשה של ליפמן לישון, כמו שקרה לאותו מלך בספרד ששאל מתלמיד-חכם אחד מהו פירוש הפסוק, הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל³ והתלמיד-חכם ענה לו כפשוטו. אמר לו המלך: לא זהו הפירוש האמתי כי אם אלהים שהוא שומר ישראל אינו נותן לאחרים לנום ולישון. בלילה הזה הכינו

1 אחרי שהיהודים האשכנזים היו רק נסבלים בהמבורג מבלי שהיתה להם זכות ישיבה לא יכלו להתיצב לפני השלטון בירתם פן ימשכו עליהם את עיני השלטון ויגורשו מהעיר. ע"א פייכטנפלד: אַלטסטע געשיכטע דער דויטשען יודען אין האמבורג (מאנאטשריפט פֿ. וויטסענש. דער יודענסהומס 43 ז72, ולהלן). 2 הקשה בתוף להכרזה.

בשבילכם, ממזר-בלבול¹ והייתם כולכם אבודים, אבל אלהים השומר אתכם עשה שלא אוכל לישון וראיתי איך שהשליכו את הילד לבית יהודים, אם לא הייתי רואה זאת בעיני היו הורגים את כל היהודים². וכך גם אשתו של ליפמן לא יכלה לישון ובכל בוקר היתה מביטה בחלון, כי ביתה היה בדרך העתיקה ששם היה פסג' (מבוא מפולש), שדרכו עוברים ושבים לאלטונה. זה היה יום ר' בלילה והאשה לא יכלה לישון וכמשוגעת התהלכה בבית. הבעל גער בה ואמר כי כך תוכל לבוא לידי שגעון גמור, אבל היא ענתה: אי אפשר לישון כל זמן שלא נקום את דם ההרוג. היא איננה יכולה לנוח. היא יודעת ברור ולבה אף הוא נבא לה, כי רק האיש הזה הוא הרוצח. כאשר האיר הבקר, והיא עמדה על יד החלון והביטה לדרך ראתה כי האיש ההוא עם אשתו הולכים ועל ידם הלך עבד וארגז גדול לפניו. אז קראה האשה: עורני נא אלהיו עכשיו באה עת תענוגי, והיא רצה ולבשה את סינורה ואת מעילה ויצאה מהבית. הבעל קפץ ממטחו ורצה לעצור בעדה, אבל לא היה יכול לעשות כלום. היא רדפה אחרי אותם האנשים — הם הלכו לאלטונה אל הנהר אָלבה והעמידו את הארגז על יד המים. האשה — שמה היה רבקה — היתה מאמינה שרק הוא הוא הרוצח, ובתוך הארגז נמצא ההרוג. והיא רצה אל האנשים באלטונה ובקשה לעזור לה, בשם ה', כי היא יודעת ברור מי הוא הרוצח. אבל האנשים לא רצו ביותר להתערב בדבר ואמרו: אמנם אפשר מה שהוא להתחיל, אבל אין איש יודע מה יצא מזה בסוף. אך היא הוסיפה לצעוק כי ילכו עמה אל הפרזידנט. ולכן הלכו עמה שני בעלי-בתים אל הפרזידנט וספרו לו הכל. והפרזידנט אמר: אכן אתם מתחילים באיזה דבר, אבל אם לא תוכלו להביא ראיות ברורות, אני אקח מכם את כל רכושכם. ורבקה זו עמדה בשלה ואמרה: תוכל לקחת את כל מה שיש לי וגם את נפשי. אני מבקשת אותך בשם ה', אדוני הפרזידנט, שלח נא ותפוס את הרוצחים עם כל החפצים שעמדם. והפרזידנט שלח שוטרים ותיילים לתפוס והם כבר עלו על הספינה ורצו לנסוע להרברג, הרחוקה שעה מאלטונה. ואם היו מגיעים להרברג היו כבר הפשים, כי היא תחת ממשלה אחרת. אבל השוטרים הגיעו לזמן הנכון והביאו את הרוצח ואת האשה ביתד עם הארגז אל הפרזידנט. והפרזידנט צוה ופתחו את הארגז, אבל בארגז לא נמצא כלום מלבד חפצי הרוצח ואשתו. אפשר לשער איזה פחד נפל אז על היהודים האומללים. דרשו וחקרו את הרוצח בכל האופנים, אבל הוא לא רצה להודות. אדרבה הוא כך סבב את הדברים עד שנפלה אימה על היהודים. הרוצח היה ממשפחה

1 עלילת דם. 2 מספר שבט יהודה בתרגום עברי טייטש עמ' 16.

תקיפה, וכל היהודים שבהמבורג היו צפויים לַגְרוּשׁ. אבל רבקה לא חדלה מדבר: אני מבקשת מאתכם, יהודים יקרים, אל תתמהמהו ותראו כי ה' יעזור לנו. ובחפזון גדול מהרה ללכת מאלטונה להמבורג ובשדה בין אלטונה ובין המבורג פגשה באשה שהיתה משרתת אצל הרוצח, ושרבקה הכירה אותה היטב. זו היתה אותה האשה שהזמינה את היהודים אם יש להם ו' או ז' מאות ר"ט ללכת אל בית אדונה. ורבקה אמרה לה: לאשרך ולאושר אדונך ואשתו נפגשת עמי עכשיו, כי אדונך ואשתו תפוסים באלטונה על שהרגו את היהודי, והם כבר הודו על הכל, ורק מתכים עד שתבואי את ותודי גם כן, ואחר כך כבר עומדת ספינה הֶכֶן שתסעי מכאן את ואדונך ואשתו, כי אין לנו כונה אחרת אלא להודע שאברהם מת ואשתו תוכל להנשא לבעל אחר, רק לזאת אנו מתכוונים. ועוד הוסיפה לשוחח עמה. ורבקה זו היא אשה פקחית יודעת לדבר בשפת חלקות, והאשה נתפתתה וספרה לה הכל, איך שהיא מצאה את אברהם אצל הבורסא, אחרי שהיתה אצל בעלה של רבקה ואצל ליפמן ושאר בני ישראל. אבל גם אחד מהם לא רצה ללכת ורק את אהרן האומלל מצא האסון הזה. לאסונו היה עמו כִּיס גדול עם כסף. והיא הראתה לו שרשרת זהב-ואמרה שאיזה אופיצר נמצא בבית אדונה שיש לו למכור הרבה זהב ואבנים טובות; ואהרן זה הלך עמי וכאשר בא כבר היתה במת המטבח ערוכה בשבילו. אדוני הוליך את האיש למטה אל חדרו ואנו ביחד קמתנו אותו וקברנו אותו מתחת למפתן. והשפחה אמרה אחר כך: רבקה, הנני מגידה לך מה שבלבי, אני מקוה כי לא תביאי אותי לידי אסון. אמרה רבקה אל השפחה: טפשה את, אינך יודעת מה נאמנה אני. כל מה שאני עושה אני מתכוונת רק לטובת אדונך ואשתו, כי יוכלו לצאת לחפשי מאלטונה, וכשתבואי שמה ותגידי את הדברים האלה לאנשים, הכל יהיה טוב ויפה.

ובכן הלכה רבקה עם השפחה אל הפרוידנט, והוא חקר אותה. אמנם מתחילה התחילה לגמגם ונתחרטה על מה שאמרה תחילה, אבל מה שכבר הוציאה מפיה אי אפשר היה להחזיר, ומכל שכן שהגידה היכן ההרוג קבור, ולכן אמרה כבר הכל ככל מה שאמרה לרבקה. לְאַחַר זֶה חָקַר הַפְּרוֹיִדְנַט אֶת הַרוֹצֵחַ וְאֶת אֶשְׁתּוֹ כֹּל אֶחָד לְבַד, וְשֵׁנִיָּהֶם כִּפְרוּ וְאָמְרוּ: כֹּל מֵהַ שֶׁהִגִּידָה הַשִּׁפְחָה שֶׁלָּנוּ בְּדַתָּה מְלִבָּה כְּדֹרֵךְ אִשָּׁה זֹנָה. אִזּוּ בָּאֵנוּ שׁוֹב בְּמִבְּוֹכָה וְהַפְּרוֹיִדְנַט אָמַר: אֲנִי אֵינִי יְכוֹל לְעֻזּוֹר לָכֶם עוֹד, וְאִם עַל סִמְךָ דְּבַרִּי הַשִּׁפְחָה אֲבַחֵן אוֹתוֹ בְּעֻנְיִים וְהוּא בְּכָל זֹאת לֹא יוֹדֵה, אִיזוֹה מִשְׁחָק הוּא זֶה? אַתֶּם צְרִיכִים לְבַקֵּשׁ אֶת דֵּינְכֶם בְּהַמְּבוּרְגַּ וּמֵהֵרָה בְּלִי שׁוּם אִיתוֹר לְהַשִּׁיג רִשְׁיוֹן מֵהַמְּשַׁלָּה שֶׁם לְפִתּוֹחַ אֶת קֶבֶר הַמֵּת, וְכִשְׁתִּמְצְאוּ אֶת הַהֵרוֹג בְּמָקוֹם שֶׁהִעִידָה הַשִּׁפְחָה, אִזּוּ אֲנִי כֹּבֵר

אדאג לתוצאות המשפט. הפרנסים תיכף השתדלו בדבר לתת להם עשרים
 חיילים ולחפור במקום שהעידה השפחה, ואם ימצאו את ההרוג יביאוהו לקבר
 ישראל לאלטונא. והמושלים אמרו: דעו נא, אם לא תמצאו את ההרוג סכנה
 צפויה לכולכם. הלא אתם יודעים את ההמון שלנו בהמבורג, אי אפשר יהיה
 לעצור בעדו [שלא יעשה בכם פרעות]. אבל רבקה היתה גם שם ועוררה
 את הפרנסים שלא יסוגו אחור. באמרה כי היא יודעת ברור שימצאו את ההרוג.
 כי השפחה גלתה לה את הדבר בכל לבה והוכיחה באותות ובמופתים. אז
 לקחו עשרה אנשים אמיצי לב וספנים אחדים, שידעו אותם בתור אנשים
 נאמנים ונלבבים, ושוטרים אחדים, ובשם ה' הלכו אל בית הרוצח, שהיה לא
 רחוק מבית המטבחיים העתיק שעל יד בערליי (ז). בתוך כך היתה צעקה
 גדולה בכל העיר, כל בעלי המלאכה וכל ריק ופוחז כששים רבוא באו לבית
 הרוצח ואמרו שאם היהודים ימצאו כאן את ההרוג מוטב, ואם לאו לא נשאר
 פרסה אחת מבני ישראל חיו. אבל המקום ביה לא השאירנו הרבה זמן בתוך
 צרותינו, ומיד כשבאו האנשים אל הבית חפרו במקום הידוע ומצאו מה
 שחפשו. אולם, עין בוכה והלב שמת: בכו בראותם את הצעיר המסכן בן
 כ"ד שנים לערך נמצא הרוג ושמתו שהקהלה יצאה מידי סכנה ומיד יראו
 בנקמה. קראו לכל מועצת [העיר] והראו להם את ההרוג, שנמצא באמת באותו
 מקום שהעידה השפחה, והמועצה ערכה פרוטוקול ונתנה [ליהודים] על זה
 תעודה. שמו את ההרוג בעגלה והוליכוהו לאלטונא. קהל רב הלך אחריו,
 ספנים ובעלי מלאכה אין מספר, אפשר מאה אלפים איש, אבל איש לא הוציא
 דבר רע מפיו. אף על פי שזהו עם קשה, ובשעת שלוה סבלו [היהודים] מהם
 הרבה צרות ורשעות, אך עכשיו עבר הכל בשלום, וכל אחד חזר למקומו
 בשקט. למחרת לקחו הקצינים הפרנסים את התעודה והביאו אותה אל הפרזידנט
 לאלטונא. והנה בידו היה הרוצח והעדות. גם בעיני היהודים היה יותר טוב
 שהמשפט יהיה באלטונא. הפרזידנט קרא שוב לרוצח והטיף לו דברי מוסר
 והראה לו את העדות, והוא הודה על הכל. האלמנה קבלה קצת מהמעות
 שהיה ביד בעלה הי"ד. ובכך עוד החזיקו את הרוצח תפוס עד שיעשו משפטו.
 בתוך כך ישבה שרה העלובה אלמנה-חיה עגונה. כמו שכתבתי, לא היתה שוט
 ידיעה מבעלה, הי"ד, וכמו שכתבתי היתה סובלת מדבות שוא, אולם אחרי
 מקרה הרצח החדש הזה והכל ידעו את הרוצח, אז נזכרו כי הרוצח הזה גר
 מתחילה, בטרם שעבר אל ביתו, בבית אביו ב"חברת הספנים", שהוא בית
 מסעדה היותר מפואר בהמבורג. הוא נמצא על יד הבורסא ויהודים ושאינם
 יהודים שיש להם עסק או צריכים לחשוב חשבונותיהם באים שמה ושותים

מכוסות של כסף. ובנו של בעל המסעדה היה מכירם של הרבה יהודים. אחרי שנודע שבנו של בעל המסעדה הוא הרוצח נזכרו כי בעלה של האלמנה שרה היה חלפן והיה יוצא ונכנס בבית המסעדה הזאת, וחלפנים היו גם כן יוצאים ונכנסים אל תוך בית המסעדה, והיו מקבלים שם מעות, כי הבית היה נכבד ושם טוב יצא לו. ושרה ידעה כי בעלה היה מכיר של בן בעל המסעדה הזאת, והיא הלכה ואמרה אל קרוביה: אתם יודעים כי בעלי אבד לפני איזו שנים. עכשיו נודע מי הוא הרוצח [שרצח את אהרון בן משה]. והנה גם בעלי היה יוצא ונכנס בתוך מסעדה זו, ואני בטוחה, כי הרוצח הזה הרג גם את בעלי. עזרוני נא, אולי ירחם [ה'] וינדע שהוא היה גם רוצח בעלי. ובכן, מה לי להתאריך? הלכו אל הפרוידנט וספרו לו כל זאת. הפרוידנט דבר עם הרוצח בדברים רכים וקשים ובענויים גדולים אִינם עליו שיודה כי הוא רצח גם את אברהם מיץ, זמן רב לא רצה להודות ואמר, שאמנם הוא הכיר את אברהם מיץ, אבל לא הוא הרגו. לבסוף הרבה הפרוידנט כל כך לדבר עמו עד שהודה שעוד בהיותו בבית אביו, בחברת הספנים¹ הרג את אברהם מיץ, הי"ד, ובתוך חדר קטן מיועד לגבינות יש בור עמוק, לשם הכניס אותו ושפך מלמעלה סיד וכסהו. כשנודעו הדברים האלה רצו הפרנסים אל המועצה שבהמבורג, ובקשו ממנה הרשות, כמו קודם, בקצור גם עכשיו סכנו את נפשם כמו אז ועוד במדה יתרה, כי הבית הזה היה חשוב מאד ואיך יעשוהו עכשיו למקום מקלט לגזלנים, ואם חלילה ההרוג לא ימצא שם בקצור, ההרוג נמצא שם. עוד העה עליו מעיל של עור אדום וכפתוריו כסף וגם ה"ארבע כנפות" שלו נמצא. ובכן הוציאוהו משם והביאוהו לקבר ישראל¹. צער גדול היה בתוך הקהלה כאילו שניהם נהרגו באותו יום. הקרובים של קרובתי שרה בחנו את גוף המת, בטרם שבא לקבורה, כי אשתו שרה אמרה שהיו איזו סימנים בגופו, למען ידעו שהנהרג הוא בעלה ולא תשב עוד אלמנה חיה, וכך היה והיא קבלה התרה מהרב שהיא מותרת להנשא². לאחר זה יצא משפט הרוצח להמיתו על ידי גלגל ולתלות אותו אחר כך על עמוד ולהדביק את גופו [אל העמוד] בחשוקי ברזל, למען יעמוד למופת לימים רבים. רק האשה והשפחה יצאו זכאות. ביום המשפט היתה מהומה גדולה בהמבורג שכמוה לא היתה ק' שנים במקרי משפט מות. היהודים היו בזמן ההוא בסכנת נפשות, כי נתעוררה רשעות גדולה, אבל המקום ב"ה ברחמיו וכרוב

1 המצבה של אברהם מיץ קיימת עוד עם כתבת שנשתמרה היטב, שעליה חרותים דברי אבד על הקדוש, קצת מן הצד של שורת הקברים שבבית הקברות העתיק באלסונה. עי' מאנאטש - ד. וייס - די יודען 43 ע' 373, (הע' ס-).
2 אשת הנהרג אברהם מיץ.

חסדיו תמיד בכל יום מקיים מה שהבטיחנו: בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים" וכו'. את הדבר הזה הכרנו באותו יום, וברוך ה' אשר לא עזב חסדו ואמתו מאתנו, אם אנו בני אדם חטאים היינו רק יכולים להכיר את הנסים והנפלאות שהמקום ב"ה עושה עמנו בכל יום, ובכן הכל עבר בשלום, והסכנה סרה מהיהודים.

עכשיו נשוב לענינינו: בשביל בני ר' יוסף סג"ל הציעו כמה שדוכים, אולם כולם לא מה' יצאו ורק השדוך עם מחותני מאיר שטטהאגין שישב בקופנהאגן, ושילשו את הקנס² בהמבורג ואת זמן החתונה דחו לשנה אחת. כשהגיע זמן החתונה חשבנו שהחתונה תהיה בקופנהאגן והכינותי את עצמי וחשבתי לנסוע שמה עם בני נתן סג"ל, אבל מאחר שבני נתן סג"ל עמד במשא ומתן גדול עם הקצינים ר' שמואל [אופנהיים] ובנו ר' מענדלי, שהרבה משטרותיהם היו בידו, וכבר הגיע זמן הפרעון ועלו לסך כ' אלפים ר"ט, ולא די שלא היתה לבני נתן שום המחאה מהם, כי גם מכתבים לא באו מהם להודיע מדוע נמנעו משלוח את ההמחאה, ומטעם זה לא היה יכול לנסוע עמי לקופנהאגן. הוא היה צריך לשמור על כבודו ועל כבוד הקוריספונדנטים שלו. אפשר לשער איזה צער ושברון לב היו לכלנו והייתי מוכרחת לנסוע לבדי עם בני ר' יוסף סג"ל לחתונה. ה' יודע מרת נפשי באיזה צער ועגמת נפש נפרדתי ממנו. כי לא ידעתי מה נעשה עם הקצינים שבוינה. ובכן נסעתי מהמבורג עם בני החתן ר' יוסף סג"ל ועם מחותני ר' משה בנו של מחותני מאיר שטטהאגין, חתנו של ר' חיים קליף, ובאנו בהצלחה לקופנהאגן. כשבאתי שמה חשבתי לקבל שם מכתבים מבני נתן סג"ל, שיכתוב לי שקבל מהקצינים מווינה מכתבים והמחאה, ואמנם באו אלי מכתבים מבני נתן סג"ל, שבתור בן חביב הודיעני שעדיין לא קבל מכתבים מווינה, אבל שלא אדאג בשביל זה ושאהיה שמחה בחתונתו של בני שי'. אף על פי שלא הייתי שבעת רצון מעסקים כאלה, אבל השלכתי יהבי על המקום ב"ה והסירותי הדבר מלבי. מטרנו איש לאתיו את הנדוניא וקבענו את החתונה לשובע הבא, ובתוך כך במסתרם תבכה נפשי וממתינה מדואר אחד למשנהו, שיביאו מכתבים מבני נתן סג"ל, והמכתב בא ת"ל יום אחד קודם החתונה, כי הקצין ר' מענדלי שלח לו המחאה טובה וכמה אלפים יותר מאשר היה בני נתן סג"ל צריך לקבל, וגם בקש סליחה על שלא כתב עד הנה, מפני שהוא לא היה בביתו, ובכן ערכנו את החתונה בשמחה ובלב טוב והתענגנו מצדי צדדים, והנה לאחר החתונה נחפזתי לביתי, ולא היה מי שילוני, מלבד משה בנו

2 הנדוניא-

1 ויקרא כ"ו מ"ד.

של מחותני מאיר, אך הוא לא היה נחפז להפרד מאביו ומאמו והוכרחתי להשאר שם עוד י"ד ימים אחר החתונה. אעפ"י שנחלתי שם כבוד גדול, אבל כל זה לא היה שוה לי, כי רצייתי להיות בביתי אצל בני. לסוף הציקותי כל כך למשה עד שנאנס לנסוע עמי להמבורג. ובכן נסענו להמבורג ובאנו ת"ל בשלום. קבלתי חשבון מבני ר' ליב מכל הסחורות שעזבתי בידו, והוא נתן לי מכל דבר חשבון טוב שהשביעני רצון.

עוד היו לי ארבעה יתומים: בני ר' זנוויל ע"ה ובני ר' משה סג"ל, בתי פריידה ובתי מרים שי' ותי'. אע"פ שהציעו בשבילי שדוכים יפ"ם שהייתי יכולה לשבת שוב בתוך עושר וכבוד; חשבתי שהדבר הזה יהיה למורת רוח לבני, וסרבתי להנשא לאחר — לאסוני הגדול, כמו שאספר להלן.

כאשר גדל בני ר' זנוויל הייתי לוקח אותו לעתים עמי ליריד ברונשווייג, אחרי שללמוד, לא רצה, יהיה נא לכל הפחות מסוגל להיות סוחר. בני ר' משה עסק בתורה בשקידה ושלחתיו לפרנקפורט ללמוד שם בישיבה. וגם את בני ר' זנוויל שלחתי לשם עם סחורות. ובזמן שהיה בני ר' זנוויל ע"ה בפרנקפורט, קבל גיסי ר' יוסף סג"ל מכתב מר' משה בוקמברג, שגיסי ר' יוסף סג"ל היה לו אוהב נאמן. במכתב ההוא שאל ר' משה עצה מגיסי ר' יוסף אם כדאי לו לעשות שידוך בשביל בתו מהמבורג המכתב בא אליו בשבת, ואז שלח אחרי לבוא לביתו. והוא הלך עם אחותו אלקה' לי לטייל בתוך הגן. כשבאתי שמה אמר לי: מזל טוב לך, בנך זנוויל נעשה לחתן. צחקתי ואמרתי: אם הוא נעשה לחתן הלא גם אני צריכה לדעת זאת. אז הראה לי את המכתב של ר' משה בומברג, שהיה אז בוינה. וגם הגאון אב"ד מוהר"ר שמשון [וורטהיימר] כותב גם כן לגיסי ר' יוסף, כי יכתוב לו דבר לְאָמְתוּ מה הוא חושב על אדות השידוך הנ"ל. ואני קוראה את המכתבים ואומרת לגיסי ר' יוסף: מכל זה אינני רואה עדיין כי בני זנוויל נעשה לחתן. ענה גיסי ר' יוסף: אנכי ערב לך שאם רק אשלח מכתב לוינה אז בנך יהיה לחתן לבת ר' משה בומברג. ר' משה היה גיטו של הגאון מוהר"ר שמשון מוינה¹. ובכן כתב גיסי ר' יוסף תיכף על דבר בני ר' זנוויל וע"י שני מכתבים נגמר השידוך. והגאון מוהר"ר שמשון כתב כי תיכף ישלחו את בני זנוויל אליו לוינה שיהיה אצלו עד החתונה, כי את החתונה דחו לשתי שנים. הבטחות גדולות הבטיחני הגאון מוהר"ר שמשון — כי למחיה שלחני² — כי עי"ז תבוא טובה לו ולְאָחָיו. ולאחר זה קבלתי כמה וכמה מכתבים מן הקצין מוהר"ר שמשון הנ"ל והראני אותות ידידות. באותו זמן היה בני ר' זנוויל

1 הוא היה סרסר החצר ויהוד עם זה רב ואב"ד לכל המדינה. 2 בראשית מ"ה, ה'.

בפרנקפורט דמיין ביריד. וכתבתי לו שהוא נעשה לחתן עם בתו של ר' משה בומברג ושתיכף אחרי היריד יסע לוינה ויהיה שם עד מועד החתונה. ובכן נסע בני מפרנקפורט דמיין לוינה ובשעה טובה הגיע לשם. והקצין אביד מוהרר'ר שמשון קבל אותו בכבוד, וכתב אלי שהחתן מצא חן בעיניו ותיכף שכר לו רבי. ובכן ישב בני זנוויל בוינה. והוא עודנו צעיר מאד ועשה מעשה נערות, והגאון מוהרר'ר שמשון לא הרבה להשגיח עליו. זבני הוציא הרבה כסף במשך ב' השנים. אמנם בני ר' זנוויל כתב הכל ובקש שיכניסוהו לחופה. כי לא רצה להשאר עוד בוינה, אבל אחרי שהכלה היתה צעירה מאד וקטנה [בקומתה] היה ג' שנים בתור חתן. לאחר זה היה חותנו ר' משה בוינה ועל פי המכתבים הרבים שהריצותי אליו הסכים שהחתונה תהיה בר"ח תמוז בעיר בומברג, ובני ר' זנוויל כתב לי כי נוסע הוא עם חותנו מוינה ושאינ את עצמי לבוא לר"ח תמוז לבומברג. ואני עשיתי כדבריו, ובתוך כך נסעתי ליריד ללייפציג ומשם אמרתי לנסוע לבומברג. ואולם הקצין אביד מוהרר'ר שמשון כתב לי: אחרי שבבומברג יש הרבה רשעות מצד הגוים ועל כן בקשני לבוא לוינה אחר החתונה ולשבת אצלו בביתו והוא ימסור לרשותי שני חדרים ממבחר חדרי ביתו, וכל משא ומתן שאני רוצה לעשות בידי לעשות כחפצי. ולבסוף קבלתי ממנו גם תעודת מסע מהממשלה. ובכן הכינותי את עצמי ולא היתה בדעתי אחרת, אלא לנסוע מהחתונה לוינה. היו אז אצלי יותר מחמשים אלף ר"ט באבנים יקרות שחפצתי לקחתן עמי לוינה, אבל רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום¹. ובכן נסעתי ללייפציג עם בני ר' נתן סג"ל ובני ר' משה סג"ל. שהיה עדיין בחור. ובזמן שהיינו בלייפציג קבל בני ר' נתן סג"ל מכתב מהמבורג שהוא מוכרח תיכף לאחר היריד לייפציג לשוב לביתו בשביל איזו עסקים. ובכן נדחתה נסיעתי לוינה, כי לא חפצתי לנסוע שמה אם בני נתן סג"ל לא יהיה עמי. ולפיכך מסרתי את כל האבנים הטובות שבידי להשיבן להמבורג, אך על סך איזו אלפים לקחתי עמי ונסעתי רק עם בני ר' משה מלייפציג לבומברג והיו לי צרות רבות, כי הדרך רעה מאד ואנכי אשה. ובני ר' משה עת צעיר מאד, בן ט"ו שנה. אך כשיש מעות בכיס אפשר איך שהוא להתקיים. הנסיעה עלתה בדמים מרובים. ובכן באתי לבומברג בחצי הלילה. וממחרת קבלו את פני המחותן והמחותנת והכלה. אנכי חשבתי כי תיכף בר"ח תמוז תהיה החתונה, אבל בא קלקול בדבר, מאחר שגיסי ר' יוסף סג"ל כתב בתנאים בלי ידיעתי שהנדן מבני זנוויל יהיה ה' אלפים ר"ט ואצלו לא היה

1 משלי י"ט כ"א.

יותר מד' אלפים ר"ט. אף על פי שהדבר נודע לי תיכף בהמבורג, ותיכף כתבתי אל הגאון מהור"ר שמשון שכאן היתה טעות ואין לבני יותר מד' אלפים מעות אשכנז. אבל הקצין מוהר"ר שמשון ענה, כי אין בכך כלום. ישארו התנאים כמו שהם, זה נחשב קצת לכבוד יותר, ולמועד החתונה לא יצא מזה שום פלפול¹. אבל לעת עתה דבר מחותני הקצין ר' משה אחרת: הוא דורש שלא לשנות ממה שאמור בתנאים והיו בינינו פלפולים גדולים², ועיי' ג' דחתה החתונה, עד שכתב מחותני לוינה, והגאון אבי"ד דוינה ענה כי עמי הצדק. בתוך כך רצה מחותני הקצין ר' משה למוך ממני עוד משהו, אבל אחרי שנוכח כי אין למוך ממני עוד, וגם הגיע המכתב מוינה שעמי הצדק, נערכה החתונה בחצי תמוז בכל הכבוד וההדר שאפשר לבני ישראל, ומצדי צדדים באו [להחתונה] הרבה אנשים, נכבדים וביניהם שני בניו של מחותני מהור"ר שמשון בייארשדורף עם השדכן, כי בהמבורג הציעו שדוך לבני ר' משה סג"ל עם בתו של ר' שמשון בייארשדורף², ומאתר שביארשדורף רחוקה ג' פרסאות מבומברג נתתי לשדכן תשובה, כי אחרי שעלי לנסוע לבומברג לחתונת בני ר' זנוויל, לכן אקה עמי גם את בני משה כדי לראות ולהראות. שני בניו [של ר' שמשון בייארשדורף], שהיו כבר גשואים, דברו עמי ואמרו מה שאביהם רוצה לתת נדוניא, ועניתי כי בשביל זה לקחתי עמי את בני הבחור ר' משה כדי לראות כנ"ל. אחרי החתונה רוצים אנו לעשות נסיעה של טיול לפיורדא שהיא ב' פרסאות מביארשדורף, ולכן נשתדל בדבר. עוד שדוך אחד הציעו מתוך בומברג עצמה ועוד שדוך אחד מפיורדא, ובכן נועצתי עם מחותני ר' משה בומברג שנעשה ביחד נסיעה של טיול לפיורדא. ראינו את ה"קרן"³ שבבומברג ואנו רוצים גם לראות את זו שבפיורדא ובביארשדורף, ובכן עשינו נסיעה של טיול ביחד עם מחותני ר' משה ואשתו ובני ר' משה סג"ל ובאנו לביארשדורף וראינו את בת מחותני ר' שמשון והוא ראה את בני, וכמעט שהיה הדבר קרוב לגמר, אבל היה סכסוך באלף מארק, ונסענו משם יחדיו לפיורדא ושהינו שם לילה אחד, אי אפשר לי לתאר את כל הכבוד שנחלנו שם, בעלי-הבתים היותר חשובים עם נשותיהם בקרו את האכסניה שלנו ועל כרחנו בקשו להוליכנו אל בתיהם. לסוף אי אפשר היה להשיב את פני קרובינו מן, בנו של ש"ב מרדכי כהן, והלכנו יחד אליו ושם כבדו אותנו יפה מאד. ממחרת נסענו משם מבלי לגמור את השדוך שהציעו מפיורדא. חזרנו שוב לבומברג והכינותי עצמי לחזור תיכף עם בני

1 כל' דין ודברים. 2 ר' שמשון זה היה יהודי החצר של המרקגראף מן באיריסה. עיי' נאנְלֶה, געשיכטע דער יודען אין עהעמאליגען פירשטענסום אַנשבאך 80 (הצ' ק.). 3 הכלה.

ר' משה להמבורג. השדכן שהציע את השדוך ישב בפירודא, וכל הזמן שהה
בבומברג והשתדל מאד שיגמר השדוך מבייארשדורף. אבל אני אמרתי בהחלט
שכך וכך מוכרח להיות ולא לשנות. בקצור, השדכן אמר: „רואה אנכי שאתם
עומדים על החלטתכם ונכונים לנסוע. ואני מבקש מכם, אמצא חן בעיניכם,
ותשאו פה עד שעה שתים אחר הצהרים. אנכי כתבתי הכל לבייארשדורף.
ברור אצלי כי לאחר הצהרים עוד קודם שעה ב' אקבל תשובה, והכל יבוא
על מקומו בשלום. ואם יצלצל הפעמון שתים ותשובה לא תבוא לא אעכב
בעדכם יותר.“ אני הסכמתי לזה ובתוך כך הכינתי עצמי לדרך. מחותני
ר' משה ובני ר' זנוויל רצו ללוות אותנו לכבודנו איזו פרסאות. בשעה זו
היתה נערכת סעודה כסעודת שלמה בשעתה. איני יכול לתאר לכם איזה
איש חיל הוא ר' משה וחכם מחוכם ומכבד את כל הבריות בכל הכבוד
שבעולם. ובכן בשבתנו בסעודה אוכלים ושותים כבר צלצל הפעמון השעה
השלישית ומבייארשדורף אין קול ואין עונה. ישבנו עם החברותא שלנו
בעגלות ובשעה חמש יצאנו מבומברג. ואעפ"י שמחותני ר' משה הפציר בי
מאד, מאחר שהלילה קרוב, להשאר אצלו ללון ולנסוע משם מחר בהשכמה,
אבל אני לא הסכמתי ובשם ה' נסענו. אולם בהיותנו רחוקים רבע שעה
מהמקום, והנה השדכן בא רכוב ובקש אותנו למען ה' לשוב תיכף לבומברג.
כי ר' שמשון בייארשדורף בא שמה ושם יסודר הכל. אבל אנכי לא רציתי
לשוב. אז אמר ר' משה: הנה כאן לפנינו כפר חשוב ושם אכסניה הגונה,
והלילה הלא הגיע ואי אפשר בלילה לנסוע, נלון באכסניה זו, ואם ר' שמשון
בייארשדורף ובניו רוצים לבוא אלינו – יבואו. אנכי הסכמתי לזה וגם השדכן
היה שמח שעצר בעדנו [מנסוע הלאה]. ותיכף חזר לבומברג ובטרם שעברה
שעה אחת בא אל האכסניה האב"ד מהר"ר מנדיל רויטשילד¹ מבומברג ובניו
של הקצין מהור"ר שמשון בייארשדורף ובעל הבית אחד מבומברג, ליב ביבר
שמו, ואחיו ר' וואלף, כולם אנשים חשובים ומופלגים בעשירות. בקצור, לא
היה בינינו פלפולים רבים ושלשנו את הקנס. ב' הבנים עמדו מצד אביהם
וחתמו על החנאים, ובלינו את הלילה בששון ובשמחה למז"ט. ומחותני ר' שמשון
בייארשדורף לא היה בביתו. כי היה בבאירייט אצל המרקגראף מבאירייט,
שהיה אצלו תקיף מאד ויהודי-החצר שלו, כידוע לכל. והבנים בקשו מאתי
כי נעשה עמהם טובה לחלק כבוד לאביהם ולנסוע עמהם לבאירייט. הדבר
היה אמנם קשה. אנחנו שכרנו את העגלון להביאנו להלברשטט, עכשיו הוספנו

1 ר' מנחם מנדל בר' שלמה רויטשילד מת בשנת 1731 בהיותו רב בווארמסי. ע' ליוזון „נפשות

לו עוד ב' ר"ט שיסע עמנו דרך באיריט ומשם דרך נאומבורג, כי באותו הזמן היה שם יריד. גם זעקלי ווינר היה עמנו והוא השפיע עלינו בדבריו לעשות כן. מחותני ר' משה בומברג אמר אלי: אם הדבר ינעם לי הוא נכון לנסוע עמי לבאיריט. ואעפ"י שנסייתי בדרך כבוד למנוע אותו מזה לטרוח בשבילי טרחה גדולה כזו, הוא עמד בשלו והסכמנו שהוא יסע עמנו בחברותא לבאיריט, וכשבאנו שמה מצאנו את מחותני הקצין ר"ש הנ"ל, והוא שמח עלינו שמחה גדולה. ואחרי שזה היה בתחלת אב ומשנכנס אב ממעטין בשמחה, נערכה סעודה קלה, ובפרט שאז אי אפשר היה להשיג כלום. אבל למחרת שלח מחותני והשיגו כמה מיני דגים חשובים ומאכלי חלב, מה שאפשר היה להכין בחפזון. אחר הסעודה נפרדנו מעליו ואני ובני החתן ר' משה וזעקלי ווינר ישבנו וממש בעינים רטובות נפרדנו מן מחותני הקצין ר' משה. ובכן הפגישה הראשונה המאושרה נגמרה ובאנו בשלום להמבורג ומצאתי את בני וכל משפחתנו בשלום, מה ששמח אותי מצדי צדדים אחרי בלותי בנסיעה י"ב שבועות.

אחר כך לקח השי"ת אליו את קרובתי בילה ע"ה, אשת מוהר"ר ב"ר כהן, שחלתה במחלה משונה, בעצירת המים, ונמשכה כד' שבועות. ואעפ"י שמחותני הקצין ר' בר כהן היה נאמן לאשתו והשתמש בכל הרופאים אבל כל אלה לא הועילו. כנראה היתה גזרה מן השמים וסבלה הרבה ג' שבועות. אפשר לשער כי עשו כל מה שאפשר להצלתה הן ברפואות והן בסגולות. הקצין ר' בר לא חס על ממונו, אם מעט או רב, אבל כל זה לא הועיל. וכשראתה קרובתי בילה שבכל יום ויום מצבה הולך ורע וכל הרפואות אינן עוזרות קראה אליה את גיסי ר' יוסף סג"ל ור' שמואל אורגליש¹ וקראה את בעלה ר' בר כהן אליה ודברה עמו ברגש על דבר היתומה גליקל שגדלה בביתה והיתה אז לערך בת י"ב או י"א שנים ושניהם אהבו מאד את הילדה, ובכן בקשה מאד את בעלה מוהר"ר בר שיעשה לה נחת רוח בטרם תמות ולתת לה תקיעת כף שאחרי מותה לא יקח אשה אחרת אלא את היתומה גליקל בת ר' פייביש כהן ור' בר היה בוכה. ובכן הבטיח לה ר' בר בעינים דומעות ונתן על זה תקיעת כף לר' יוסף ולר' שמואל הנ"ל בקבלת קנין, ועל ידי זה שקטה רוח החולה וגם אמרה: „לא טוב היה בעיניה למות בטרם שידעה שגליקל שלה מובטחה“. אולם אליו כמה משונה הדבר ממה שאנו בני אדם רגילים לחשוב!... הם כתבו אל ר' זליג להנובר, אחי היתומה

¹ הרב ר' שמואל אורגילש היה רב מפורסם, מתחילה חבר הבית-דין בקראקו, מחבר פירוש לשולחן ערוך, ובאותו זמן היה חבר הבית-דין באלטונא. ע"י דוכס חכמי אה"ר ע' 10-11 (הע' ס').

גליקל וגם אותו גדלו ועשו שדוך בשבילו עם הקצין ר' הירץ הנובר¹ - שיבוא לדודתו בילה שהיא חולה מסוכנת וחפצה לראות אותו קודם מותה, כי את שני הילדים הללו אהבה מאד. בתוך כך השפיעו עליה הרפואות והרבה מים יצאו ממנה. חשבו שזהו לטובה, אבל בעוה"ר זה הקריב את מיתתה: ר' זליג מהנובר בא בעוד שקוו שיותר טוב לה. אבל למה לי להרבות דברים, לא עבר יום מעת שבא לבקרה, והמקום ב"ה לקח אותה אליו. לצער בעלה ולצער כל קרוביה ולצער כל הקהלה, כי היתה אשה חכמה וחסודה וידעה-למשול ברוח בעלה והוא עשה למענה כל מה שהיה בידו וגם חלק צדקות ביד גדיבה. אבל כנראה הגיעה שעתה ובראש השנה נגזר, מי יחיה ומי ימות. ובכן היא מתה בשם טוב ונקברה. בעלה מוהר"ר בר וכל קרוביה התאבלו עליה מאד, כמו שאפשר לשער, ובפרט מחותני ר' אנשיל ואשתו מוטה שהיתה בת אחותה, וראובן בן אחותו של מוטה, שגם כן נהגדל בבית ר' בר. כלם קרובים ממשפחה אחת עם היתומה גליקל. לאחר השבעה התנחמו קצת בזה כי ביתו של הקצין ר' בר לא היה זר להם גם עתה, אחרי שקרובתם גליקל תבוא שמה. אחרי שעבר עוד איזה זמן האיכו קרובי גליקל הנ"ל את הקצין ר' בר כהן, כי יעשה פרסום שהוא עתיד לקחת את היתומה גליקל לאשה, כדי שתהיה לו מנוחה מהשדכנים וירחיקם מעליו, כי אמנם הם לא נתנו לו מנוחה, כי כל מי שהיתה לו בת רצה להשתדך עם ר' בר הנ"ל. ר' בר דחה את הקרובים מזמן לזמן, ואמר שעוד מוקדם הדבר. אולם לסוף גלה שאי אפשר לו לקחת את היתומה לאשה. כי הוא גדל אותה כאב ותמיד התיחס אליה כמו אל בת ואי אפשר שאותה יקח לאשה. ומלבד זאת הוא חשוך בנים וכבר איננו צעיר ואיך יקח אשה שבמשך כמה שנים תהיה לא בת-בנים? ואם ימתין לה איזו שנים עד שהיא תהיה בת בנים מי יודע כמה הם ימי חייו של אדם? ואפשר שלא יוכל לקיים את חובתו. הקרובים נבהלו מדבריו והזכירוהו שהוא הבטיח לאשתו קודם מותה וגם נתן תקיעת כף וקבלת קנין על זה. ענה ר' בר: אנכי עשיתי זאת להפיס את דעת אשתי החולה לעשות לה נחת רוח, ובעצמי הייתי במבוכה שלא ידעתי מה שאני עושה. אני מבקש שגליקל תמתול לי על תקיעת-הכף, נכון אנכי לתת לה נדוניא הגונה ותמצא לה בחור טוב ממני. יחד עם זה אל תפחדו פן יהיה ביתי זר לכם. ואם יש איזו בתולה במשפחתכם שהיא ראויה לנשואין אנכי

1 בודאי זהו ר' יהודה נפתלי הירץ שנפטר י"ג אדר 1709 בהנובר, בנו של ר' ליפמן בקרנס. ע"י

קופמן, שמשון וורטהיימר (בגרמנית). - פ"ק 86 - 1.

זכון לקחתה לאשה, ולגליקל אעשה כמו שאמרתי, אבל הקרובים בקשו רק שיקח את גליקל דוקא, הם פחדו פן יתרחק ר' בר מהם, ובאמת לא כן היה הדבר: כי הם היו חשובים בעיניו מאד ממש, על פיהם יצאו ויבואו. באותו הזמן היתה עמי בתי פרייידה, היא אמנם היתה עוד צעירה בת י"ב שנים, אבל לערך שנותיה היחה גדולה בקומתה ומצוינה ביפיה, ובכן בא אלי אחי ר' וואלף ואמר: הנה ר' בר אינו רוצה לקחת את גליקל לאשה, הבי אציעה לפניו את פרייידה שלך, אנכי צחקתי לדבריו ואמרתי: היתכן שאנכי אקלקל לגליקל את השדוך שלה? אבל אחי אמר לי וגם נשבע, כי ר' בר מאן לקחת את גליקל, ואם לא יקח את בתי, אז יקח צעירה זרה, ואז כל הבית שלו נעשה זר לנו, ואמנם מי לא ירצה להשתדך עם ר' בר כהן המחונן בכל המעלות שבעולם? ובכן הלך אחי אל ר' בר והציע לפניו את השדוך, והוא השיב שאיננו יודע אמנם את בתי, אבל שידברו עם ר' אנשיל ואשתו ועם ר' ראובן, ואם הוא יוכל לעשות כי גליקל תמחול לו על תקיעת-הכף שנתן לדודתה בילה ע"ה, אז יהיה שבע רצון. אולם כאשר דבר אחי הנ"ל עם הקרובים בדבר הזה היו מלאים חמה וכמו שמסרו לי אמרה מוטה רוטשילד: יותר טוב שר' בר יקח את מי שהיא אשה זרה מאשר יקח את בתי תח, את הדברים האלה שמעתי ולא שמתי לזה לב, בתוך כך דבר ר' בר עם גליקל ובקש ממנה שתמחול לו על תקיעת-הכף, הוא רוצה לתת לה נדוניא גדולה ולמצוא בשבילה בחור חשוב, אבל היא לא הסכימה, אז פנה ר' בר אל רבנים ובקש מהם התרה שיוכל לקחת אשה, הגאון אבי"ד בקלויז של אלטונא¹ לא רצה לתת לו התרה, אבל, כמו שאמרו, רבנים אחרים התירו לו, ר' אנשיל ראה שכבר אפסה תקוה שר' בר יקח את גליקל, אעפ"י שהוא ר' אנשיל היה רוצה מאד בזה, אבל כנראה ר' בר כבר שם עינו בבתו של ר' טבלי שיף, ואותה לקח לאשה, ובטרם שכלתה השנה ילדה לו בן, אפשר לשער איזו שמחה היתה לר' בר מבנו זה, לספר בקצרה: ר' אנשיל ב"מ גפטר במיתה פתאומית, בלילה הלך בריא לשכב במטתו, לא עברה שעה אחת ונשמתו הטהורה יצאה, וכל הקהלה התעצבה מאד, כי היה אדם חשוב וירא אלהים, שלא היה דוגמתו, לאחר זה הייתי ביריד לייפציג — לערך אחר שנה וחצי מעת שר' בר נשא אשתו — בא אלי מכתב ללייפציג כי אשת ר' בר חולה מאד, ובדאר השני בא מכתב שהיא כבר מתה, אין לשער איזו בהלה היתה אז בלייפציג, אחר זמן קצר לקח ר' בר את אחות אשתו ע"ה, בכל השדוכים האלה היתה יד

¹ הוא ר' צבי אשכנזי, ע"י קופמן די לצסטע פערטרייבונג 222 ג' 2.

ר' שמואל אורגילש באמצע, כי היה חשוב מאד בעיני ר' בר. זמן-מה אחר זה הלך ר' שמואל הנ"ל תוך בית הכנסת בערב שבת קודש, ונפלה עליו חולשה ב"מ וכרגע נפל מת. אפשר לשער איזה פחד נפל אז על כל הקהלה. ובכן בזמן קצר מתו ר' אנשיל, ר' שמואל אורגילש ואשת ר' בר כהן. אם לזה גרמה קרובתי בילה ע"ה, שבעלה ר' בר נתן לה תקיעת-כף לפני העדים ר' אנשיל ור' שמואל הנ"ל - רק למקום ב"ה פתרונים... אנו בני אדם חלשים יותר מדי לדון בדבר הזה. ואנו צריכים רק לבקש מהמקום ב"ה ובישישיסיר להבא את חרון אפו מעלינו ומכל ישראל.

לאחר זה השיא ר' בר את גליקל בעושר וכבוד לבן הקצין מוהר"ר יהודה מברלין¹ ועוד הרבה לעשות חסד לכל אחיותיה, כמו שידוע ומפורסם. לכל בני אדם. לא הייתי צריכה להכניס זאת לתוך פנקסי. אבל נדמדה לי כי זהו דבר שאינו כל כך רגיל. אפשר לראות מזה איך שהמזל האנושי מהר משתנה, ולפיכך קבלתי את הטורח על עצמי ורשמתי פה מה שיותר חשוב, כי קרובתי הצנועה בילה ע"ה חשבה קודם מיתתה כי היא יושבת על המדרגה העליונה של האושר, שאפשר לאדם להשיגה. בעלה היה ר' בר כהן, למדן גדול, כהן ובן טובים, מופלג בעשירות ובעל לב טוב, גומל חסדים לעניים ולעשירים, ויחדו חיו בשלום, ואם גם לא היה להם זרע קיימא גדלו בביתם בניו של ר' פייביש כהן - זליגמאן ואחותו גליקל, ולשניהם התיחסו בשוה ואת שניהם אהבו כאילו יצאו מתלציהם, וכל מחשבותיה ודאגותיה של קרובתי בילה ע"ה היו רק על אודות שני הילדים הללו. לסוף היא כל כך הרבתה לחתור לפי חכמתה וזביותר מרצונו של המקום ב"ה כי עשתה את זליגמן לחתן עם בת הקצין ר' הירץ הנובר, ומפיה שמעתי כי הבחור הזה עלה לה בט"ו אלפים ר"ט. ואינו טובת לב היא מצדו של ר' בר להוציא כל כך הרבה מעות בשביל קרוב, ובילה ע"ה. היתה דודתם. היא חשבה להויל מעות מכיסה כמו כן גם בעד גליקל. וכשנעשה הבחור לחתן והכל לפי רצונה, היתה שמחה מאד והיתה חשובה ומכובדת כל כך עד שלא נמצאה כיוצא בה בכל. אשכנז, אבל בעוה"ר כשנמתח החבל יותר מדי הוא נקרע פתאום, וקרובתי בילה בעצם ימיה ובעצם אשרה היתה מוכרחת לצאת מהחיים. אמנם לפני מותה, כמו שספרתי, רצתה שבעלה יקח את גליקל, אבל הדבר הזה לא נעשה. ובכן מה הועיל כל הכבוד וכל העושר - הכל אפס: אין שלטון ביום המות. רק ענוותה ומעשיה הטובים הרבים נשארו לה. היא היתה במותה כבת נ"א שנה.

2 קהלת ח" ח"י

1 יוסט ליבמן, שנוכר לעיל.

עורח דא רשעה לעב חכם קרין בלמא
 סאטער אסער לביר ער כל סך וכופר
 אר חרבת אמר לעב אן אקסטרם נקמח
 ועד אסיה טורדח חקיקת דא ליכירח

כשהתחתנה היו להם ט' מאות ר"ט זה' ברכם בעשירות מופלגה. ואת ר' בר ברך בעשירות ובזרע קיימא. יהי רצון שיאריך אשרו עד ביאת הגואל וירחיב את גבולו על רוחב־לבו, שמעטים דומים לו. וכאן מתאימים הדברים שמצאתי בספר „יש נוחלין“ עם הגהות הגאון מוהר"ר ישעי', שתרגמו לפני אשכנזית¹...

עכשיו נשוב לעניננו. לאחר זה שדכתי את בתי פריידה עם [מרדכי] בנו של הקצין ר' משה בר־ל². בתוך כך אירע לי אסון, שהמקום ב"ה הסיר אותו מעלינו. כמו שספרתי, היתה חליפת מכתבים בין בני נתן ובין הקצינים ר' שמואל ובנו הקצין ר' מנדלי. באותו הזמן היה בני ר' נתן סג"ל ערב להרבה שטרות של הקצינים הנ"ל. חלק מהם היו מלכתחילה בחזקת הפסד וקצת מהם עוד לא הגיע זמן פרעונם. בני ר' נתן סג"ל היה יודע מתחילה שהשטרות בחזקת הפסד והקצינים כבר הכינו המחאה בעדם, אבל בתוך הזמן הזה לא קבל עדיין בני ר' נתן מהם שום כתב ושום המחאה. פתאום באה צעקה כי הקצינים ר' שמואל ובנו תפוסים. וכשנשמעה צעקה זו תיכף ומיד נסגר הקרדיט שהיה לבני ר' נתן סג"ל וכל השטרות שהיו על בני ר' נתן מהקצינים באו לגוביינא. ומה היה אפשר לעשות? לא די שהיה על בני ר' נתן לשלם כמה שטרות שלו עוד נוספו עליהם השטרות שהיה ערב בעדם, ואי אפשר לתת לאיזה שטר כי יגיע למחאה. והנה כבר התחיל היריד בלייפציג, ובני היה צריך לנסוע שמה. והוא המסכן שלם כל מה שהיה אפשר לו לשלם ונסע בלב מר ללייפציג, אחרי שנתן בערבון כל כלי כסף וזהב שהיו לו, ובטרום שנסע אמר לי: אמי האהובה, אני נפרד ממך, ה' יודע איך נשוב להתראות יחד, עוד צריך אני לשלם איזו אלפים, תעשי נא עמי חסד כפי יכלתך, יודע אני שהקצינים הנ"ל לא יעזבו אותנו. ובכן נסע בני ר' נתן עם חבריו ללייפציג ביום א' ותיכף ביום ב' התחילה הצרה שלי בתשלומי השטרות. עשיתי כל מה שהיה אפשר לי, נתתי במשכון ונכנסתי בחובות למעלה ראש. וביום ו' היה עלי לשלם ת"ק ר"ט ובידי היו כמה שטרות מבעלי בתים חשובים היושבים בהמבורג, ובלב מר סובבתי על כל הבורסא למכור את השטרות; אבל לאחר הבורסא באו הסרסורים והשיבו לי את השטרות.

1 מר' אברהם ב"ר שבתי הורביץ, אבי ר' ישעי' בעל השל"ה. את הקטע שגליקל מביאה מהספר הזה, חשבתי למותר להכניס כאן. כל הרוצה ימצאהו במקורו „ביש נוחלין“ (המתרגום).

2 ר' משה ב"ר ליב היה המיסד הראשי של הישיבה באלטונא, וביד גדיבה החזיק בידי הרב יתום צבי. בנו מרדכי בעלה של פריידה, ישב אח"כ בלונדון, ובהיותו זמן רב בהודו נתעשר מאד. הנא י"ט בלונדון קהלה מיוחדת שבית הכנסת שלה נקרא Hambro Synagoge ועי' דוכס, חכמי אה"ו ע' 11-12 (הע. פ.)

באמרם כי אין איש רוצה להביט אליהם. הייתי עצובה מאד, אבל לסוף הזמין לי המקום ב"ה ושלמתי את הת"ק ר"ט. בשבת חשבתי כי ביום א' אסע ללייפציג ואם אמצא שם בלייפציג שהקצינים שלחו לשם את ההמחאה אשוב משם תיכף לביתי, ואם לאו אסע משם לוויגה למחותני הקצין ר' שמשון אב"ד, שהיה אוהב נאמן לי באותו הזמן והוא בודאי יעזר לי. ובכן בקשתי מאת אחי ר' וואלף שיסע עמדי, וביום א' נסעתי בעגלה שכורה ובטרם שהגעתי ללייפציג נשארתי שוכנת בתוך כפר ושלחתי שליח העירה, שבני יבואו אלי. והם הביאו לי בשורה, כי הקצינים נשתחררו מהתפיסה ושלחו המחאה לשלם כל החובות בכבוד. ותיכף כששמעתי זאת ישבתי בעגלה עם אחי לשוב לביתי, וביום ר' עשיק הגענו בשעה טובה לביתנו. ובכן נסעתי ששה ימים מהמבורג ללייפציג ומלייפציג להמבורג. האתאר לפניכם את השמחה של בני ביתי, ובפרט כלתי אשת בני ר' נתן, כי חרד היה לבנו בשעה שנפרדנו בחשבנו ה' יודע מה תהיה אחריתנו, והנה כהרף עין ממש שלח ה' ישועה לנו. יהי שם ה' מבורך. אף על פי שהקצינים שלמו כל ההוצאות, אבל מי היה יכול לשלם לנו בעד כל הבהלות, צרות ודאגות שסבלנו? המקום ב"ה ירחם עלינו גם להבא וימציא לנו להם חוקנו בכבוד מידו. ובכן גם זה עבר.

לאחר זה עשיתי חתונה של בתי פריידה עם בנו של מחותני מוהר"ר משה בן מוהר"ר ליב אלטונא. החתונה היתה באלטונא, חתונה חשובה מאד ונגמרה מתוך ששון ושמחה: ואחר זה הגיע זמן החתונה של בני ר' משה סג"ל. כתבתי למחותני הקצין ר' שמשון בייארשדורף שאני מוכנה לנסוע לחתונה, אבל הוא ענה כי אי אפשר לו בזמן הזה לעשות החתונה, שאחרי שהשי"ת זכה אותו להשיא את בן הזקונים שלו אינו רוצה לערוך את החתונה בבית הישן שלו, אלא כבר התחיל לבנות בית חדש, וכאשר יהיה מוכן יודיע אותנו כי נבוא ויעשה החתונה מתוך עושר וכבוד. אולם באמת לא זה היה הטעם שעסק בבנין בית חדש, אלא שאצל המרקגראף בא יועץ חדש, שהתנגד לר' שמשון, צורר כהמן, וכל מחשבתו להשמיד, להרוג ולאבד. והיה באמת צר למחותני ולא ידע אנה לפנות לעזרה, ובפרט כי כל אשר לו נמצא ביד הדוכס, ובכן זהו היה עיקר הטעם שלא ערך את החתונה בזמנה. אבל המקום ב"ה ראה את כל הסוב שיוצא מביתו, ובפרט ממצות הכנסת אורחים עשירים ודלים, ומה שעשה הרבה טובות לבני ישראל בכל המדינה, וממש תמך את המדינה כולה, וגם ראה המקום ב"ה מה שהוא עתיד לעשות להבא, ולפיכך הפך ברחמיו וברוב חסדיו מחשבתו הרעה של המן זה לטובה, והרשע הזה הלך ושפל, ומחותני כל יום עלה למעלה שאין לתאר עד כמה

חשוב היה יהודי זה בעיני השררה יר"ה. השיית יאריך את ימי אשרו של
מחותני עד ביאת הגואל. שנה שלמה חכינן עד שאפשר היה לערוך את
החתונה. ובזה אני גומר את ספרי הרביעי.

סליק ספר רביעי

ספר חמישי

בזה הנני באה לכתוב את ספרי החמישי, בו הנני לרשום איך שנתחלף מצבי והגעתי לדבר שנמנעתי ממנו זה ארבע עשרה שנה¹. הרבה שדוכים הוצעו בשבילי, ממש היותר נכבדים שבכל אשכנז. אבל כל זמן שיכולתי וחשבתי כי אוכל להמשיך את חיי במה שהשאר לי בעלי וצ"ל, לא העליתי על הדעת לשנות את מצבי [ולהנשא לאיש אחר]. אבל עוונותי גרמו ולא הסו את דעתי להנשא — לכל הפחות לאיש שאנכי והוא היו יכולים להיות מאושרים לעד. כמו שהציעו לפני, ושאוכל לבלות את שארית ימי הזקנה בשלוחה. עצה כזו כנראה לא היתה יפה בעיני המקום ב"ה, ובודאי מפני עוונותי הטה את לבי אחרי השדוך שאתאר להלן, ואעפ"כ אני מודה להשי"ת שהרבה לעשות עמי טוב וחסד יותר ממה שאני החוטאת ראוייה לכך, ובכל הצרות למדני לסבול הכל באורך רוח. ואם איני יכולה לכפר על עוונותי בתעניות ובתשובת המשקל כמו שאני חייבת, מפני הדאגות הרבות והישיבה בארץ נכריה, אעפ"י שאני יודעת כי הצטדקות כזו אינה כלום לפני המקום ב"ה, ומשום זה כתבתי זאת ביד רועדת ובדמעות רותחות ומרות. כי הלא כתוב, ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך², ולפיכך האדם החוטא אינו צריך לחוס על נפשו ועל ממונו ולעבוד בהם את השי"ת, וכל התרוצים אינם אלא שבושים. אני מבקשת את הכל-יכול שיחזקני ויתן בי כח ויטה את דעתי כך לעבודתו ושלא אתיצב לפניו בבגדי הצואים והמלוכלכים, כמו שנאמר: „שוב יום אחד לפני מיתתך“³. ואנחנו הלא איננו יודעים מתי יהיה יום המיתה, ומפני שאיננו יודעים צריכים אנו בכל יום לחזור בתשובה. את החשבון הזה הייתי צריכה לעשות בעצמי, אעפ"י שיש עמי תירוץ קלוש. ראשית, בקשתי לעזור ליחומי ולאחר זה לעלות לארץ הקדושה. כל זה היה כבר בידי לעשות. ובפרט אחרי שבני משה נעשה לחתן ולא נשאר לי למי לדאוג רק להשיא את בתי הקטנה היתומה מרת מרים תי, ובכן לא הייתי צריכה להנשא לאיש אחר. הייתי צריכה להשיא את מרים בתי ואחר כך

1 צ"ל אחת עשרה שנה, כי בעלה הראשון חיים האמיל מת בינואר 1689 ובשנת 1700 נשאה לבעלה השני (הערת פ.). 2, דברים ר' ה' 3 אבות ב' י'.

לעשות ככל אשר צריכה לעשות. אשה כשרה וחסודה, ולעזוב את כל הבלי העולם הזה ועם שארית הפליטה שנשאר לי לעלות לארץ הקדושה, כי שם יכולתי לחיות כבת ישראל כשרה וכל הדאגות והצרות מבני ומידידי לא היו מכבידות עלי. אבל כמו שאמרתי עוונותי גרמו לי שהמקום ביה נתן בי מחשבה אחרת ולא זכני לכך.

גשוב לעניננו: עברה שנה שלמה קודם שיכולתי לנטוע לחתונת בני ר' משה סג"ל. באותו זמן קרו לי כמה מקרים רעים וצרות שסבלתי במקצת מבני, שמקדמת דנא ובכל יום עליה לי בהרבה מעות, שלא כדאי לכתוב על אדות זה. הלא הם בני החביבים ואני מוחל להם הכל, כמו לאלה שעלו לי בהרבה מעות כן גם לאלה שלא עלו לי בהרבה מעות, אבל אני ירדתי מנכסי. נוסף לזה עמדתי בתוך משא ומתן גדול והיה לי קרדיט גדול מיהודים ומשאינם יהודים וסבלתי הרבה בקיץ מלהט השמש ובחורף מהגשמים ומהשלגים, נסעתי לירידיים, כל היום בזמן החורף עמדתי בירידיים בתוך החנות שלי. ואחרי שמרכושי נשאר רק מעט מאד הייתי תמיד שרויה בפחד, בבקשי תמיד להציל את כבודי ושלא אהיה ח"ו מטילה את עצמי על בני, ואיני רוצה להיות ח"ו עומדת ומצפה לשלחן אחרים, ואף על פי שהם בני, בעיני היה יותר גרוע להיות צפויה לחסדי בנים מאשר לחסדי זרים; פן ח"ו אגרום לבני שיחטאו [במצות כבוד אם], וזה היה בעיני מר ממות. יחד עם זה כבר היה קשה עלי מנשוא הטורה הגדול תמיד בנסיעות ובריצות מבית לבית, ואף על פי שעמדתי בתוך משא ומתן גדול והיה לי קרדיט גדול, כמו שכתבתי, אם אבדו לי פעם אחת איזו חבילות של סחורה או שאבדו איזו חובות נהייתי ונחליתי מפתד אולי אבוא לידי שמיטת כספים ואהיה לחרפה אני ובני וגם יחולל ח"ו שם בעלי בקברו. באותו הזמן התחלתי להתחרט על שדחיתי אותם השדוכים הטובים שהציעו קודם לפני, שיכולתי לגלות ימי זקנתי בעושר וכבוד, ואפשר שעל ידי זה הייתי באה טובה גם לבני. אבל כל החרטות לא הועילו, כבר היה מאוחר. השי"ת לא רצה וגזר עלי אחרת, כמו שאספר להלן.

הדבר היה בשנת תנ"ט, שאז הייתי עומדת להשיא את בני ר' משה סג"ל אבל היו מניעות, כמו שכתבתי. בין כך קבלתי מכתב מחתני משה שי' ממיץ מיום ט"ו סיון תנ"ט, שבו הודיעני כי הירץ לוי נתאלמן והוא יהודי חשוב, למדן ועשיר, ומנהל את ביתו ביד רחבה. בקצור, הוא הלל מאד את האיש, מה שהיה לפי הנראה אמת, אבל אדם יראה לעינים וה' יראה ללבב¹.

1 שמואל א' ט"ו, ז'.

השדוך הזה הוצע לפני בעת שהייתי שקועה בצרותי ובת גיד שנה הייתי, זהרבה סבלתי מגידול בני, ואם השדוך הוא כמו [שתאר לפני חתני] אוכל לבלות את ימי הזקנה בקהלה קדושה, כקהלת מיץ, ששמה נודע בעולם ואשב במנוחה, ואעשה מה-שהוא בשביל נשמתני, וסמכתי על בני שאם השדוך אינו מתאים לי בודאי שלא ייעצוני לעשותו, ובכן כתבתי תשובה לחתני: "יד שנים ישבתי אלמנה ולא עלה על דעתי להנשא שוב אף על פי שהציעו לפני, כמו שידוע ומפורסם, כמה שדוכים חשובים ידועי שם בכל אשכנז, ואנכי מאנתי להסכים לזה, אבל עכשיו אחרי שהוא, תתני שי' ובתי אסתר, מיצעים לי לעשות שדוך זה, הנני מסכימה". על דבר הנדוניה לא היו לי פלפולים רבים, נתתי לבעלי כל מה שהיה לי והתניתי עמו בכתב שאם אני אמות ראשונה יקבלו היורשים שלי את המעות בתורה, ואם בעלי ימות ראשון אקבל ת"ק ר"ט יותר ממה שאני מכניסה לו, ונתתי לו ס"ו מאות ר"ט, מרים היתה ילדה בת י"א שנה, ובעלי התחייב להתזיק אותה חנם עד החתונה, ואם היה בידי יותר מעות הייתי ג"כ מוסר אותן לבעלי, בחשבי שאין מקום יותר בטוח בשביל מעותי מאשר למסרן ביד בעלי, יחד עם זה אני עושה טובה למרים בתי, כי לא תצטרך להוציא מעות להוצאותיה, והמעות שלה נתנו ברוחיים, ולבעלי יצא שם גדול בעולם המסתר, ומי יודע כמה אוכל על ידו להרים את מצב בני, אבל רבות מחשבות בלב איש וכו'¹, יושב בשמים ישחק², לכל המחשבות ולכל התכניות שלי שחק האל במרומיו, וכבר נגזר עלי לשאת יסורים וצרות, קצת לייסרני על עוונותי שבטחתי בבני אדם ולא הייתי צריכה להנשא לבעל אחר, כי עוד בעל כמו ר' חיים האמיל לא אמצא, ויותר טוב היה לי להשאר אצל בני, איך שיהיה טוב או רע הייתי מקבלת באהבה, והייתי משיא את בתי מרים תי' ואחר כך הייתי עולה לארץ הקדושה, אבל כל זה עבר וחלף, ומה שעבר אין לשנות, לא נשאר לי אלא לבקש מהקב"ה שאקבל נחת מבני שי' ושתי', ומה שנוגע לעצמי הנני לקבל באהבה מהמקום ב"ה ומבקש ממנו לתת לי ארך רוח, כמו שעשה לי עד הנה, ויהיה הכל כפרה על כל עוונותי.

ובכן השדוך נגמר, אבל בסוד גדול, לא רציתי לפרסם את הדבר כי מזה היתה נשקפת לי סכנה, לשלם כמה מאות למועצת העיר [דמי רשיון] בעד היציאה משם, כי שם גדול היה לי בהמבורג, וכל הסוחרים חשבו שיש לי כמה וכמה אלפים, בתוך כך השתדלתי למכור את הסחורה שבידי ולשלם לכל מי שהייתי חייבת לו, וב"ה שלא נשארתי חייבת בצאתי מהמבורג לשום

1 משלי י"ט, כ"א.

2 תהלים ב' ד'.

בן אדם הן יהודי והן אינו יהודי אף ר"ט אחר. בעד החסד הגדול הזה אני
 גותנת שבת והודיה למקום ב"ה: בני שי' ושתי' וקרובי ידעו מהכל כי נתיצצתי,
 עמהם, וכלם הסכימו לכך. אולם לסוף יצא מזה אסון. כמו שאכתוב להלן,
 כי אשר יגורתי יבא לי'.¹ אנכי יראתי שמא אם אוסיף לשבת אלמנה,
 אבוא לידי שמיטת כספים ואמיט עלי חרפה, והנה כל זה לא הועיל לי
 ובעוה"ר נפלתי לידי בעל ולא נחלצתי מהחרפה שיראתי מפניה. ואם אמנם
 אני לא גרמתי לכך. אבל הלא זה היה בעלי. שעמו חשבתי לחיות בעושר
 וכבוד, ויחד עם זה אני נמצאת במצב כזה שאינני בטוחה אם לעת זקנתי
 יהיה בשבילי מקום ללינת לילה ופת לחם לאכול, ואולי אצטרך ח"ו לבקש
 עזרה מבני. חשבתי שאם אנשא לאיש שכזה, סוחר גדול ואיש חרוץ, איטיב
 גם לבני וגם הם יעלו במעלות העושר, ובעוה"ר יצא ההסך מזה: בני נתן
 סג"ל אבד על ידו כמה מאות, שבעלי עדיין חייב לו, וכמעט שלא נהרס
 על ידו לגמרי, השטרות שלו היו באים לידי מחאות, לולא ה' שהיה בעזרתו;
 וגם מה שחשבתי על אדות בתי מרים שגם בשבילה יהיה טוב, והנה הכנסתי
 גם אותה עמי יחד לשחת, רק השי"ת רחם עליה והרחיק ממנה את האסון.
 כמו שאספר להלן.

והנה בני החביבים והיקרים! רואים אתם שהכל בא במחשבה אצלי
 לשקול כל דבר בטרם שעשיתי, ואעפ"כ כל מה שחשבתי לטובה יצא לרעה,
 ואיני יכולה לחשוב אחרת אלא שעוונותי גרמו לכל אלה. ולכן, בני היקרים!
 מה אוסיף לדבר או לכתוב הרבה — אין חדש תחת השמש.² לא לי לבד
 קרו מקרים כאלה אלא גם לאנשים יותר צדיקים ויותר חשובים ממני שאיני
 ראויה להיות מדרס תחת כפות רגליהם, כמו שמסופר במעשה שתקראו להלן.
 המעשה הוא בודאי אמת והלואי שיהיה סופי כמו שהיה סופו של המלך
 הצדיק. ואם אתם רק תשימו לבכם לזה תודו גם אתם שהמעשה הוא אמת.
 ואחרי שהעולם רודף אחרי חידוש תרגמתי את המעשה הזה מלשון הקודש כדי
 לראות שגם אנשים טובים וישרים מוכרחים לפעמים לסבול יסורים, והשי"ת
 עומד להם בצרתם. הוא יעזור גם לנו ולכל ישראל וישמחנו כימות עניתנו,
 אמן ואמן. מעשה במלך אחד.³...

נשוב לעניננו: ההתקשרות שלנו היתה במיץ בסיון תנ"ס, ע"י חתני
 ר' משה [ואביו] מחותני ר' אברהם קרומבאך ואשתו. מה אכתוב על דבר

1 איוב ג', ב"ה. 2 קהלת א' ט"ו.

3 המעשה הזה הוא מעשה אמנון ותמר ומרד אבשלום, אלא מטעם לא מובן שנתה גליקל את שמותיהם:
 את אמנון קראה עמון ואת תמר — דינה ואת אבשלום אבדון. וכמובן שאין צורך לתרגמו לעברית. (המתרגם).

האנשים האלה? בודאי אני דנה אותם לכך זכות שכונתם היתה לשם שמים. הם חשבו שיהא טוב לי, כמו שנראה להם, אבל בעוה"ר יצאה אחרת, כמו שאספר להלן. זמן החתונה נקבע לל"ג בעומר ת"ס. כל זה נעשה בסוד, מטעם שאמרתי לעיל, ובתוך כך מכרתי את הסחורה ושלחתי שטר חוב להקצין ר' גבריאל לוי לפיורדא שיגבה אותו והמעות תהיינה לפקדון בידו עד שאבוא שמה. בינתיים החלפתי מכתבים עם בעלי, ומתוך מכתביו אפשר היה לבטוח כי הכל יעלה יפה ואי אפשר היה להעלות על הדעת כי תאונה אלי רעה, והדבר אין לשנות. לערך בטבת ת"ס כשאמרתי לנסוע עם בני ר' משה סג"ל לחתונתו ומתחונתו למיץ, שלח הקב"ה, ל"ע, מחלה ששכבתי על ידה ששה שבועות, והדבר נודע לבעלי ע"י איזה סוחר. אין לתאר את כל הדברים הטובים, דברי הנחמה, שהוא כתב לי ולגיס ר' יוסף, אבל מה היה בלבו ידוע רק להמקום ב"ה, אם הוא שאף רק למעט המעות שבידי, איני יודעת. כאשר הקים אותי המקום ב"ה ממחלתי, נסעתי עם בני ר' משה סג"ל ובתי היתומה מרים לברונשווייג, כי שם היה יריד, ומכרתי שם שארית הסחורה שלי. אחרי כן נסעתי בחברותא טובה עם בני לביארשדורף וחשבתי שבחודש ניסן תהיה חתונת בני. יום הפורים שהיתי בבומברג ותיכף אחר הפורים נסעתי עם בני ר' זנוויל לביארשדורף. בביארשדורף באנו לאכסניה מול בית מחותני הקצין ר' שמשון. הבית החדש של מחותני עדיין לא נגמר, ובבית הישן היה אמנם צר, אבל היינו מוזמנים בכל יום ג' פעמים לסעוד עמהם בכבוד מלכים, אפס כל זה לא היה שווה לי ואמרתי למחותני: אמנם אין סבה שאמהר ללכת מכאן, אבל יש טעם בזה שחתונת בני תהיה בחודש ניסן, כי ידועה לכם ההתקשרות שלי שאני צריכה בל"ג בעומר לבוא למיץ, והמעות שלי כבר היו אצל בעלי — וכך היה הדבר באמת, כמו שדרש אסוני ממני. אבל ר' שמשון ענה: תוכלי לעשות מה שיש ברצונך, אך אנכי אינני יכול לעשות את החתונה לפני שבועות הבע"ל. ובכן אוכל לנסוע למיץ, להכנס שם לחופה ולקחת עמי את שני בני. הוא רוצה לתת לי מאה הגרייס (דוקאטים) להוצאות. אנכי מאנתי בזה. לא לפי כבודי היתה הצעה זו והחלטתי בלבי לסבול גם את הדבר הזה שאי אפשר לשנותו. וגם הסכסוכים שהיו בינינו על דבר הנדוניא אפשר היה לבוא לידי פשרה לאחר החתונה בכבוד. ובכן ישבתי עשרה שבועות בביארשדורף מן פורים עד שבועות ת"ס בכל הכבוד שבעולם והרבה אנשים חשובים באו והחתונה נעשתה בעונג. המקום ב"ה ובי"ש הגדול יתן להם מזל וברכה שיבלו ימיהם בעושר וכבוד עד ביאת

הגואל ויזכו לזרע כשר עוסקים בתורת ה', ובימיהם ובימינו יושיעם המקום ב"ה וישלח משיח צדקנו, אמן.

אחר החתונה נסעתי למיץ. חשבתי, לעת זקנתי אמצא מנוחה-ואוכל לדאוג לנשמתי בתוך קהלה קדושה-כק"ק מיץ. אבל אֵלֵי ובוראי, אנה מפניך אלך ואנה מפניך אברח?... ובכן שכרתי איש אחד שמש מבייארשדורף, קאפל שמו, שיסע עמי לק"ק פרנקפורט, כי בא מכתב מבעלי שהוא ישלח אחד לפרנקפורט דמיין ממיץ ללוות אותי צל דרכי, ונסעתי עם קאפל זה ועם בתי מרים לבומברג. בני ר' משה סגל רצה ללוות אותי עד בומברג, אבל אני לֹא רציתי, אחרי שרק שבוע אחד עבר מיום חתונתו, ולכן נפרדנו מתוך בכיות גדולות. הייתי אִמָּנָם שמתה שהכנסתי אותו בכבוד לחופה וגם בא לתוך משפחה הגונה, וממש עין בוכה ולב שמח. הטבע אינו יכול לעשות באופן אחר. ובכן באתי לבומברג ולנתי שם לילה אחד. בבומברג השגתי מרכבה ונסעתי בדרך לפרנקפורט. לא יכולתי להשיב את פני בני ר' זנוויל ע"ה שרצה ללוות אותי עד ווירטצבורג. בוירטצבורג נפרדנו לנצח. כמו שאספר להלן, וכנראה לבנו נבא לשנינו כי לא נשוב להתראות בעולם הזה, כמו שאספר במקומו. ובכן נסעתי לדרכי וביום ו' כ' [ד'] סיון ת"ס¹ הגעתי לפרנקפורט דמיין, ומצאתי שם בעל הבית אחד שבא ממיץ, אליעזר שמו, שהביא לי מכתב מבעלי ושלח לי עוגות לדרכי וכתב לי בנמוס רב עד שלא יכולתי לחשוב איזה אטון נשקף לי בעתיד. בפרנקפורט חלקו לי כל הכבוד שבעולם שאפשר לחלק לאשה, וכן בכל המקומות נחלתי כבוד יותר ממה שהייתי ראויה לכך. בפרט בק"ק פיורדא חלקו לי כבוד רב. פיורדא היא רק ג' פרסאות מבייארשדורף. מעות הנדוניא של בני ר' משה סגל שהביא בני ר' נתן סגל ומעט המעות שנשארו אצלי מסרתי ליד הקצין מוהר"ר גבריאל מפיורדא. האספר את כל הכבוד שנחלתי ממנו ומכל בני ביתו—אין די מלים בפי. לא די שהאנשים האלה טרחו בשבילי טרחה גדולה לגבות את המעות נגד השטרות ששלחתי להם ומקצת מזה החזירו לידי ומקצת נתנו על פי הוראותי לאנשים אחרים, כי בני ר' משה הלוח את המעות שלו קודם חתונתו ברנחים, ומחותני ר' משה בומברג עשה לי נחת רוח ולקח אלף ר"ט ברנחים, והגאון אב"ד מוהר"ר מענדיל רוטשילד גם כן לקח אלף ר"ט, וליב ביבר בבומברג גם כן אלף ר"ט, והשאר הלוייתי בבייארשדורף.

1 כך הוא בהוצאת הר"ד קופמאן, ולפי הערתו זה היה ב"א יוני 1700. אבל אחרי שנאמר לעיל כי חתונת בנה משה היה אחר חג השבועות אי אפשר שיחיה זה כאן בד' סיון, וצריך לחשוב שהנוסח האמתי הוא כ' סיון.

לאחר זה עשיתי חשבון עם הקצין ר' גבריאל וחפצתי לשלם לו דמי פרוביזיה שלו כראוי, אבל הוא לא רצה לקבל ואמר שאין אלו מעות של משא ומתן אלא דבר מצוה וגמילות חסדים, וכמה שלא השתדלתי לבקש ממנו שיקבל הוא לא רצה וגם מאן לקבל הוצאות הדואר. השיית ישלם לו כפעלו.

והנני לספר שוב על נסיעתי. ביום ב' בהשכמה יצאתי מפרנקפורט עם בן לוייתי אליעזר. בק"ק פרנקפורט מצאתי את ר' ליברמן מהלברשטט שנסע למיץ לבקר את אביו הזקן פרנס וקצין ר' אברהם שפיארי¹, גם את ר' הירץ רופא² שנסע עמי בחברותא למיץ, וכך היתה לנו נסיעה נעימה. כשהגענו עד שתי פרסאות לפני מיץ, שלח בעלי את הסופר שלו רכוב על סוס והיה מלווה אותנו עד שהגענו לאכסניה. עמו היו כל מיני מאכל ומשקה שלקח אתו, עד כמה שהיה אפשר לטעון על הסוס. הסופר הזה, שמו לעמיל ווימפין, דבר באזני תשבחות בשם בעלי. אחרי שאכלנו ושתינו, נסענו עוד ב' או ג' שעות; השליח לעמיל נשאר הלילה אצלנו. אבל בטרם שהלכנו לנוח הוא נפרד מאתנו, באמרו שדבר נחוץ לו במיץ. והמקום שאנו היינו שם הוא רחוק מהלך פחות מחמש שעות. גלוי וידוע לפני המקום ב"ה שאף על פי שהכל היה כל כך נהדר ולמראה עין היו גם סימני עשירות גדולה, ובפרט המכתבים של בעלי היו מלאים יראת הכבוד ונעימות, בכל זאת היתה רוחי עצובה אם מפני שלבי נבא לי כי סופי יהיה מר, או מפני שסוף סוף היה צר לי למסור את עצמי לבעל שני, אבל כבר היה מאוחר לחשוב את דרכי. ואנכי הייתי מוכרחת לאמץ את כל כוחי להסתיר את עצבוני.

וביום ר' עש"ק כ' סיון ת"ס שעה אחת קודם בואי (למיץ) בא הסופר לעמיל ווימפין שוב רכוב ועוד אחד עמו עם מרכבה, שבה ישבו האשה החשובה אשת הרב ממיץ והאשה החשובה הרבנית אשת האב"ד מריה אהרן והקצינה המחוננת מרת יאכ"ט³ שקבלו את פני בכבוד גדול, והייתי מוכרחת לעבור ולשבת עמהן במרכבתן. זה היה כבוד יותר מדאי ששלש נשים חשובות כאלה תבואנה לקבל פני אשה שפלה כמוני. אבל הכבוד הזה היה לי [אחר כך] ממלח" ביותר. כשהגעתי לא רחוק ממיץ והנה בתי הצנועה אסתר ת"י באה לקראתי, שהיתה אז בחדשים האחרונים. להריונה ונשאה בעגלת צב לכבוד אמה, ובכן נתאכסנתי בבית חתני משה שי'. הוא דר בזמן ההוא בביתה של בילה קרומבאך, חתני שי' לא היה בבית, הוא היה אז בפאריז. הנשים החשובות שקבלו פני הלכו אשה לביתה בבקשן סליחה, אחרי שהזמן היה קרוב לשבת

1 על אדוחיו ב-R. E. S. 19-118 n. 3, 119. 2 על אדוחיו R. E. S. 267 ותומפן

בספרו שמשון ווערטהיימער ע' 90 הע' 1 (בגרמנית). 3 היא אגטה אשת ר' אברהם קרומבאך-שוואב-

קודש. ואנכי נתתי להן הודיה כמו שיכולתי בעד הכבוד והסרתה שטרחו בשבילי, כמנהג אשכנז. שאותו למדתי. אח"כ הכינה לי בתי מרק לאכול, אבל המקום ב"ה ידע את מרת נפשי וכמעט שלא ידעתי בעצמי מה היא הסבה וחשבתי שזהו מטלטול הדרך. שעה אחת אחר כך בא החתן שלי עם הפרנס והקצין ר' אברהם קרומבאך וברכוני לשלום והלכו לדרכם. בראשונה לא ידעתי, פחזי, מי הוא החתן, כי מימי לא ראיתיו, לולא מחותני ר' אברהם אמר בכדיחה, שלא אחשוב בטעות שהוא הוא החתן, ועל זה עניתי בדומיה: וכך עבר הזמן ונכנסה השבת. אנכי לא הלכתי לבית הכנסת. בתי אסתר הלכה לבית הכנסת וכמו שהעידו עליה העולם כלה, שלא אחרה אף פעם מבוא לבית הכנסת, את שמה הטוב שהיה עולה על שפתי כל יודעיה אין לספר, זו היתה כל שמחתי ותנהומתי במיץ. כל זמן שהשיית נתן לה בריאות הגוף. בזמן התפלה בבית הכנסת באו אלי הבנים החורגים וברכוני בשלום. אנכי לא הכרתים ואיש לא היה בבית את מי לשאול, אמרתי להם: אינני יודעת ממי אני מקבלת את הכבוד הזה, כי זרה אנכי פה ואינה מכירה שום איש. אז אמר קנודלי: את אינך מכירה אותנו ואת הלא עתידה להיות לנו לאם. עניתי להם: אם אנכי אהיה לכם לאם אתם תהיו לי לבנים. אחרי שהוספנו קצת לדבר באו מבית הכנסת והם נפרדו ממני בדרך כבוד והלכו לביתם. כשבאה בתי מבית הכנסת ישבנו לאכול. ור' ישעיה קרומבאך היה אצל בתי. זבעת הסעודה בא הנער שמואל, שהיה משרת אצל בעלי, יחד עם המשרתת, והביאו שני טסים מוזהבים, על טס אחד – סקריות מן המובחר, ועל השני – פירות משובחים מחוץ לארץ: לימונים ותפוחי זהב, ועליהם שלשלת זהב ושתי כוסות מוזהבות גדולות עם יין – זו היתה מתנת השבת. זה היה ברגע שמחשבות קשות העיקו עלי. הלואי שיהיה הסוף נאה כמו ההתחלה... אבל אָלֵי! מהשלשלת הזאת נעשו אחר כך ממש חבלים ושלשלאות של ברזל... שעה אחר כך בא החתן עם מחותנתי מרת יאכיס וישבו אצלי כחצי שעה והלכו לביחם. ראיתי שהכל עולה יפה ושאני צריכה להיות שמחה יותר ולעזוב את מחשבותי הנוגות, ובפרט שרבות היו מקנאות בי, וכל העולם היה אומר בפה מלא: כנראה שעשיתי הרבה טובות שזכיתי לאושר שכזה להיות לאשה לאיש חשוב ועשיר גדול. אבל כל זה איננו שוה לי, לבי הדואג לא היה יכול לשקוט. והסוף בעוה"ר הוכיח על תחלתו. אך מה אפשר לעשות ועונותי גרמו כל אלה. ביום הראשון אחרי השבת נקראה בתי היתומה מרים על ידי בתי החורגת פרומיט ונתנו לה בתור מתנת-שבת שלשלת זהב. ובכך הכל היה טוב ויפה. כל המכתבים ששלח חתני מפאריז לבתי תי היו כולם

לשבחי, שבתי תח' תשתדל לאקסן אותי בכבוד, והמכתבים היה מלאים אהבה וחבה, כמו שצריך להיות. אבל האהבה לא ארכה הרבה, עד שיפוח היום ונסו הצללים¹, כמו שאכתוב הכל במקומו. חתני שי' חשב בודאי שהוא עושה איזה דבר טוב.

עבר השבוע בלי שום דבר יוצא מהכלל. בשבוע שאחר זה יום ה' ר"ח תמוז ת"ס היתה החתונה, ולמחרת הוליכו אותי מבית בתי אל בית השכן של בעלי. שם ישבתי עד הצות. לאחר הצות קדש אותי בעלי בטבעת קדושין חשובה, משקלה אונקיה אחת. הרבנית בריינלי והקצינה יאכט היו השושביניות. החופה היתה בחצר הקיץ שלנו. אחרי החופה הוליכוני אל חדרנו שהיה אצל הקבינט של בעלי, שהיה מרוהט יפה, ותביאו לפנינו אוכל ו"שֶׁלֶטְכִין" של חתן, כנהוג באשכנז. אעפ"י שכל היום לא אכלתי כלום, לא יכולתי להכניס לקרבי שום אוכל, כי קרבי עוד מלאו מרוב בכיתי בצאתי מבתי אסתר ויחד שפכנו הרבה דמעות. בעלי הוליך אותי אל הקבינט שלו, והראני קופסה גדולה מלאה שרשראות וטבעות. אבל הוא לא נתן לי מאומה מכל אלה, ואי אפשר להגיד שעל ידי הגיע לפשיטת רגל. לעת ערב עשו סעודה חשובה, והכל בהדור רב. משרתים ומשרתות היו לרוב בבית ובכל אשר פניתי ראיתי פזרנות רבה. חדר המסחר שלו היה מלא כסף וזהב, שאפשר היה לחשוב לגמרי אחרת ממה שהיה באמת בעו"ה. הוא היה פרנס הקהלה וממש על פיו יצאו ועל פיו יבואו¹. כל האנשים היו מכבדים אותו ויראים מפניו, יהודים ושאינם יהודים. שבוע אחר החתונה באו התקיפים הגדולים וברכוני לשלום ומזל טוב. הייתי רוצה מאד לדעת אז את השפה הצרפתית, למען אוכל להשיב לאיש כברכתו, ובכן בעלי היה למליץ בינותינו. וכך עבר זמן רב בעונג רב, כלום לא היה חסר ממני. בעלי היה נותן לי כסף בשביל צרכי הבית. מצאתי שהמשרתת היא גברת הבית, והכל נתון בידה, כל המאכלים, כובעים שלמים של סָפָר ושאר דברים, ולא פנתה אלי בשאלה מה תבשל ומה לעשות. ואמנם הדבר הזה לא מצא חן בעיני, כי לא כך הורגלתי בהיותי בהמבורג לעזוב הכל בידי משרתת. דברתי על זה עם בני חורגי ועם גיסתי פריידה. אבל כלם אמרו לי כי כך היה נהוג בבית בימים שהיתה, אשתו הראשונה חיה והיתה סומכת על המשרתת שהיא עושה הכל בנאמנות. בבואי מצאתי שני משרתים ושתי משרתות ועוד כמה עוזרים ורצים. וכאשר אמרתי שאין הדבר לרצון לי, אמרו לי, כי מלפנים היו עוד יותר משרתים מאשר עכשיו. ואמנם הבנים החורגים שהיו כבר נשואים, היו לעתים גאנחים וגם

1 שיר השירים ב' י"ז. 1 במדבר כ"ז כ"א.

גלו את אזני כמה טובות ונעימות נחלו מאמם המתה. לקצת מהם הספיקה כל צרכי ביתם. אנכי לא יכולתי לעשות זאת ולא הייתי שולחת לבני החורגים מכל מאכל רק מאלה המאכלים שהיו יוצאים מהכלל. אם בערב שבת קודש הייתי קונה פירות לשבת בעד רביעית ר"ט או ליברה היו צוחקים לי, ואמרו לי שמלפנים היו קונים יותר מאשר בעד ר"ט שלם, והיו שולחים מזה לכל אחד לביתו סלים מלאים: זמן רב לא התנגדתי לזה והייתי מודה להקב"ה שאחרי שבתי שנים רבות אלמנה הבני נמצאת במצב של אושר, אעפ"י שבכל זאת קיימתי בעצמי, וגילו ברעדה¹. כאשר אמרתי היה בעלי אדם חשוב, ולפי הנראה עשיר גדול. ראיתי אצלו כל כך הרבה כסף וזהב מה שלא ראיתי אצל אחר בכל ארץ אשכנז. גם ראיתי שהוא בעל משא ומתן גדול ומנהל את עסקיו באמונה. לא היה איש שיבוא לתבוע ממנו את המגיע לו ושהוא ידחה אותו בלך ושוב. אלא היה משלם תיכף בכבוד גדול. כל האנשים יהודים ושאינם יהודים קבלו ממנו בהקפת, וסכומים גדולים נתן בהלוואה. יחד עם זה חשבוהו לאיש נאמן ובטוח כל כך. כי כל מי שהיה לו איזה דבר להפקיד, לא מצא מקום יותר בטוח אלא אצל בעלי. גם חתני משה קודם נסעו לפאריז מסר ביד בעלי כל מה שהיה לו לפקדון, והאמין בו יותר מאשר באביו, כי לא רק שבעלי נחשב לאדם גדול אלא גם לאיש נאמן וישר, ולא היה מקום להעלות ספק בלבי על דבר האושר שהגעתי אליו.

בלילות היה בעלי נאנח הרבה. שאלתי מה יכאב לו שהוא נאנח כל כך? והוא ענה, כי כלום לא כואב לו, אלא שכך הוא טבעו והרגלו. שאלתי את הבנים ואת גיסתי פרידה תי על אדות הדבר הזה, כי חשבתי בלבי אחרי שהוא חי עם אשתו הראשונה באהבה, אפשר שאינו יכול לשכחה. אבל הם אמרו כלם, שהם רגילים תמיד לשמוע אנחותיו וכך היה נוהג גם בחיי אשתו הראשונה, ודעתי נחה מזה, וגם אם לעתים היה הדבר לא נעים לי, מבלי דעת מהי סבת האנחות הללו. אכילתו ושנתו היו תמיד בחוסר מנוחה ושלוה, וכך עברו לערך ח' שבועות.

בינתיים ילדה בתי אסתר בן למו"ט, ושמחנו עליו מאד, כי עד עכשיו כל הילדים שלה לא האריכו ימים, ולכן שמחנו בבן הזה, ה' ישמרהו; אני ובעלי נתכבדנו להכנסת הבן לברית (געפאָטיר) ובעלי נתן למילדת מתנה הגונה מטפחת מרוקמה בזהב, וכאשר יצאה ממסת הלידה נתן לה מטבע זהב דובלונה². זה היה בסוף אלול, שאז ירדה בתי בריאה ושלמה ממסת הלידה ועזרה בברית המילה ובשלישי למילה בשלה בעצמה, וכולם היו מתפללים על

1 תהלים ב' י"א. 2 דובלונה — מטבע ספרדית של זהב, מחירה 66 מארקי.

זה. חמותה יאכט אמרה לי. כמה וכמה פעמים כי אסתר יודעת לבשל יותר ממנה. והשם שהיה לבתי מעניים ומעשירים על חסידותה וכל המדות הטובות אי אפשר לכתוב הכל. אבל כל הימים היתה עצובה מפני שמתו עליה כמה בנים, בכל זאת התאפקה ונהלה את ביתה בזהירות ובחסכון, והכל בסדר וביושר. רבי ובחור אחד היו תמיד סמוכים על שלחנה, ולכל האנשים, עניים ועשירים, התיחסה בכבוד. זה היה מספיק שאוכל להיות שמחה בחלקי. אבל ה' ירחם את שמחתנו ואת אשרנו הבלתי-קיים שהיה תחלת יסורי וצערי שבאו עלי במיץ. כי ביום הכפורים חלה נכדי אליהו והיו לו התקפות גדולות במשך ה' ימים, ולפעמים הייתי כל כך מצטערת בראותי את ההתקפות עד שהייתי מבקשת מהמקום ב"ה שיקצר את יסוריו, כי הרופאים לא מצאו לו תרופה. אבל המקום ב"ה כהרף עין רחם עליו ושלח לו רפואה, בשעה שכל חכמת בני האדם לא הועילה. כמו שנאמר: כי אני ה' רופאך¹. והנני משבחת ומודה להקב"ה בכל עת והוא בחסדו הגדול יזכה את אביו ואמו שי' ושת' לגדלו לתורה, לחופה ולמעשים טובים, אמן.

אפשר לשער איזו שמחה היתה לבתי ואיזה פדיון נפש נתנה בעד בנה האהוב בגלוי ובסתר. כי חתני שי' היה כרוב האנשים בהול על ממונו, ואפשר כדי לקיים: יש אדם שממונו חביב עליו יותר מגופו², ואינו שבע ממון לעולם, כמעשה באלכסנדר מוקדון שעבר את כל העולם כלו³... מתוך המעשה הזה אנו רואים שהרבה בני אדם רודפים אחר הממון ואינם יודעים שבעה, ומוזה באות צרות רבות, וגם לא טוב להיות פורן יותר מדאי; הפרוטה. הכשרה באה לפעמים ע"י עמל רב. והאדם צריך לשקול הרבה בפלס שכלו איך להתנהג, כי פתגם ידוע הוא: לא הכילות מביאה לידי עושר ולא הגדיבות - אם אינה קיצונית - מביאה לידי עניות. הכל יפה בעתו. - לקמץ או לפזר. ההולנדי אומר: הוצאת כסף בעת הנכונה מביאה לידי הכנסה. אנו מוצאים בעוה"ר שחכמי אומות העולם כתבו על זה הרבה דברים יפים. זה היה⁴ הסער הראשון שנתחולל עלי וביה שנגמר בשלום. ואחר כך קרה לי כמו שקרה לזה שברח מן המות לעיר לונ, ששם אין בני אדם מתים, וכשהגיע לשער העיר פגע בו מלאך המות ואמר: הנה באת לעת מצוא, כי לא היתה בידי רשות. להמיתך במקום אחר⁵, וכך בעוה"ר קרה עמדי: עזבתי את העיר המבורג, את ארץ מולדתי, בני, ידידי וחשבתי שאתרחק מהם עד שלא אראה מה שנעשה עמהם. אבל אתה אל הצדק, הראית לי וגם עוד

1 שמות ט"ו, כ"ו. 2 פסחים ק"ה. 3 המעשה נמצא במס' תמיד ל"א ל"ב ובתנחומא אמור, ולכן דלגתי על זה. (המתרגם). 4 מחלת הילד. 5 סוכה נ"ג; סוטה מ"ו.

מראה לי שאין לברוח משבט אפך, אנה אלך ואנה מפניך אברח. הנני רואה שהגעתי למקום שאמצא בו-מעט שמחה ונחת רוח. והרבה צרות ושברון לב במה שנוגע לעצמי ובמה שנוגע לבני היקרים, ואני מצדיקה את הדין כראוי, כי המקום ב"ה נתן בי ארך רוח שבכל הצרות והפורעניות הנני עוד דומה לאדם. ומוסר שדי הרי יכול להיות יותר גרוע מזה, כמו שאמר הרופא במעשה שיובא להלן...¹

לא הרבה זמן אחר כך קבלתי את הבשורה הרעה, שבני ר' ליב מת, איש צעיר שלא הגיע לכ"ח שנים. אעפ"י שסבלתי ממנו הרבה בחייו, בכל זאת הסב לי מותו צער גדול. וזה אפשר ללמוד מהמלך החסיד דוד ע"ה שהתאבל על בנו אבשלום, וקרא שבע פעמים „אבשלום-בני“ והעלהו שבע מדרגות מעומק הגיהנם. וכן אני מוחל לבני על כל מעשי נערות שעשה ונתן את עצמו להתעות. הוא היה האדם היותר טוב בעולם. ולמדן ולב יהודי היה לו להיטיב לעניים, ומעשיו הטובים היו מפורסמים בעולם. אך לא ידע להזהר במשא ומתן, ואנשים רשעים הרגישו בכך והשתמשו בזה לרעתו. יגוח על משכבו בשלום, ומה אוכל לעשות? „אני הולכת אליו והוא לא ישוב אלי“². לא טוב היה בעיני המקום לקחת אותי אליו קודם שלקח את בעלי החביב, אעפ"י שלפי שנותיו עוד יכול היה לחיות הרבה. „אולם מפני הרעה נאסף הצדיק“³ שלא יראה בכל הצרות שבאו אחר כך. הוא מת בעשירות, ובגיו היו בכל טוב. אבל מה אוסיף לדבר מזה וכבר דברתי די על זה. ובכן הנני לסיים בזה את ספרי החמישי, ובקשתי מאת הכל יכול שלא יוסיף להביא עלי ועל כל בני ביתי ועל כל ישראל צרה ויגון, ומה שאנו חייבים לו ימתול לנו בחסדו הגדול ויוליכנו לארץ הקדושה ועינינו תראינה בבנין בית קדשנו ותפארתנו לכפר על כל עונותינו, כמו שכתוב: „וזרקתי עליכם מים טהורים“ וכו'.⁴

סליק ספר חמישי.

1 בספר האחרון. 2 ש"ב י"ב, ב"ב. 3 ישעיה נ"ו, א"י. 4 יחזקאל ל"ה, ז"ה.

ספר ששי.

ובכן הנני מתחילה בס"ד את ספרי הששי שיש בו תערוכת במקצת: החלק היותר גדול – יגון וצרה וקצת עונג, כטבע האנושות וסדר העולם. ואתחיל במה שסיימתי. השי"ת יזכני שלא אוסיף עוד לקבל צער מבני האהובים ושבעת זקנתי אזכה לראות בטובתם ובאשרם.

למעלה כתבתי איך שנפרדתי לנצח מבני ר' זנוויל ע"ה. ה' ירחם. איש צעיר חשוב כזה צריך לבלות באדמה השחורה. לא עברו עדיין ב' שנים מאת שבאתי למיץ והנה נתקבלה הבשורה הרעה כי הוא עזב את העולם החולף ועבר אל העולם הנצחי. הצער ושברון הלב שסבלתי המקום ב"ה הוא היודע... לא הרבה אחרי מותו ילדה אסתר בת, תהלה לאל, בריאה ושלמה ויפה. השי"ת יזכנו לראות ממנה הרבה נחת... היא עכשיו לערך י"ג שנה¹. ויש לקוות שתהיה אשה הגונה. היא נמצאת אצל הסבא שלה פ"ו ר' משה בומברג. כלתי אשת ר' זנוויל ע"ה גיטאה לבעל אחר. אבל גם הוא לא האריך ימים ומת: ובכן גם האשה הטובה הצעירה הזאת ימיה עוברים בצער וביגון. מה אפשר להגיד: מי יאמר מה תעשה²? יותר טוב שלא לחשוב בזה, כי גדול מאד הוא שברון הלב.

ובכן הייתי כאן [במיץ] שנה אחת וחשבתי שאבלה את שנותי בנעימים... אם היה יכול בעלי ז"ל להחזיק מעמד שתי שנים, אז אפשר שהיה נחלץ מצרתו. כי לאחר שעברו שנתיים מעת שבעלי החובות לקחו את כל מה שהיה לו, עלה המסחר בצרפת עד שכל בני הקהלה נעשו לעשירים. והוא הלא היה חכם מחוכם וסוחר גדול וחשוב בעיני יהודים ושאינם יהודים. אבל המקום ב"ה לא רצה בזה, כי בעלי החובות שלו התנפלו עליו והכל הלך לאיבוד, לא נשאר כלום, אעפ"י שגם הם לא קבלו החצי ממה שמגיע להם, והם אמנם היו חסים עליו. על דבר דמי הכתובה שהיה חייב לי, ראיתי שאין לתבוע אחרי שאין לו כלום. כל המעות של בתי מרים שהיו בידו אמנם קבלתי ממנו על ידי שטרות שהיו לו מיהודים אחדים. ה' יודע כמה עלה הדבר הזה בקושי ובצער! גם לבני נתן היה חייב איוו אלפים וגם כן השתדלתי

1 כנראה הספר הזה נכתב בשנת 1715. (הע' פ'). 2 איוב ט' י"ב.

להשיגם ממנו, ולפיכך לא חשבתי על אדות הכתובה שלי, וקבלתי באהבה כל מה שהקרה ה' לפני, כנשר שמחזיק את גוזליו על אברתו באמרו: מוטב שיכנס החץ בי ולא בבניי, ומה גדולה היתה צרתי! בעלי ע"ה היה מוכרח להתחבא, וכשנודע הדבר לבעלי-החובות שלחו לביתו שלשה פקידים המשפט שרשמו מה שהיה בבית עד המסמר אשר בקיר, וחתמו הכל, מבלי השאר לי מזון סעודה אחת. אנכי עם המשרתת גרנו בבית וגם שלשה הפקידים שמו בו משכנם, והם היו האדונים; איש לא היה יכול לצאת ולבוא [בלי רשותם]. כשהייתי צריכה ללכת לאיזה מקום עשו אצלי חיפוש, אולי לקחתי מה-שהוא עמי, וכך ישבתי שלשה שבועות באותה הצרה הנוראה. לסוף התפטר בעלי עם בעלי-החובות ורשמו כל אשר לו ומסרו לידו שהוא יכריז למכירה פומבית, לא השאירו אפילו כף של בדיל שלא נרשמה, כדי שלא יוכל להעלים דבר, וגם הוא אמנם לא רצה להעלים כל שהוא, כי היה מודה לה' שהציל את נפשו, בעלי-החובות, כשראו שהוא מסר להם את הכל, רחמו עליו, ואף על פי שלא קבלו גם את החצי מהחוב חיו עמו בשלום, ולא נגשו בו בחזקה. בידם היה לחבשו בבית האסורים, אבל הם ראו שיש להם עסק עם איש ישר שנתן להם כל מה שהיה לו ולא נשאר לו מאומה, ובעת שהשעה שחקה לו היה אהוב לכל והתיחסו אליו ביראת הכבוד, והיה פרנס ושתדלן בק"ק מיץ ל' שנים והיה מתנהג יפה ומצא חן בעיני יהודים ושאינם יהודים. אבל בעוה"ר בא עלינו האסון וירדנו כל כך עד שממש לא היה לחם בבית, כמו שהיתה כאן לפני איזה שנים גְּקָרוֹת גדולה; עוד היה קצת מעות אצלי לצרכי והוצאתי לעתים לצורך הבית, וכשהיה מוצא אחר כך מעות היה מחזיר לי. חתני הקצין פ"ו משה קרומבאך עשה עמו הרבה טובות, אעפ"י שהפסיד על ידו יותר מבי' אלפים ר"ט, והשי"ת שלם לו כפעלו והוא העשיר ביותר גדול בקה"ה, והוא איש ישר ולב חדש נברא לו שעושה הרבה טובות עם קרובים, הן מצדו והן מצד בתי אסתר ת"י, וביתו פתוח לרוחה לעניים וכל האורחים החשובים הבאים מארבע פנות העולם מתאכסנים אצלו, והוא מקבל פניהם בכבוד, וכמו כן גם אשתו, בתי אסתר ת"י, בקצור, לשניהם לבבות טובים, והרבה טובות יוצאות מתוך ביתם. השי"ת ישלם שכרם, והיא עם בניה יאריכו ימים בעושר וכבוד עד מאה שנה.

לערך תע"ב (תע"דז) נעשה בני' (נכדיז) אליהו שי' חתן למז"ט. החתונה נועדה לשנת תע"ו, כי החתן והכלה היו שניהם עדיין רכים בשנים¹. ה' יאריך

1 דברים י"ב, י"ח; רש"י שם. 2 נכדה זה של גליקל נולד איוו שבועות אחרי שבאה לגור במיץ. ובעת שנעשה לחתן היה בן י"ב. בעת שגליקל כתבה זאת עדיין לא היתה התמונה.

ימיהם ושנותיהם. הכסף עם המתנות משני הצדדים עלה לערך ל' אלפים ר"ט. המקום ב"ה יתן להם מזל וברכה.

והנני לשוב לעניני בעלי ז"ל, שלא היה יכול לצאת מן המיצר, כי בני בזמן ההוא עדיין לא היו במצב כזה, שיוכלו לעזור הרבה לאביהם, ואולם הם עשו כמה שהיה אפשר להם. בנו של בעלי ז"ל, שמו ר' שמואל, למדן גדול וחרוץ מאד בכל דבר וחכם מתוכם, היה זמן רב בפולין ולמד שם וקבל את התואר „מורנו“. וכששב מפולין אנכי לא הייתי עדיין בק"ק מיץ, ורק איזו שנים אחר כך באתי אל מיץ ומצאתי את ר' שמואל יושב בבית שלו. בעלי זצ"ל, וכמו כן הקצין החסיד פ"ו מוהר"ר אברהם קרומבאך, חותנו של ר"ש הנ"ל, עשו עמו טובות גדולות למען יוכל להמשיך למודו, ובמקצת עזרו אביו וחותנו בכת האוטוריטה שלהם שיתמנה בני חורגי מוהר"ר שמואל לאב"ד באָלזאס, ונהג רבנותו יפה לפי חכמתו הרבה, וכל האנשים אהבוהו. אבל „אין הקומץ משביע את הארי"ז, כי שכרו לא היה מספיק להוצאות ביתו. כי האב"ד מהור"ר שמואל סג"ל וזוגתו הרבנית מרת גננדילי ת"י היו שניהם מבני עשירים, שהתנהגו בפזרנות ועשו טובות לרבים וכך רצו להמשיך את מנהגם, אבל שכר הרבנות לא הספיק. אז התודע ר' שמואל אל ההרצוג מלותרינגן ששיבתו היתה בזמן ההוא בלוניויל, כי אז התחילה המלחמה בין מלך צרפת יר"ה ובין הקיסר יר"ה עם בעלי בריתו, שאין צורך להזכיר בשמם; כי ידוע לכל מי היו אלה. בעת הזאת קבל האב"ד הר"ר שמואל זכות [יציקת] המטבע מן הדוכס יר"ה הנ"ל, והמשא ומתן הזה דרש הרבה כסף שלא היה בידו של הר"ש הנ"ל. וקודם שנכנס בעסק המטבע כחצי שנה פתח הר"ש חנות גדולה, שהיתה דורשת גם כן הון רב, כי ההרצוג וכל פקידי החצר היו קונים אצלו, כי מצא חן גדול בעיני הדוכס ובעיני כל היועצים, כמו שהיה באמת בן אדם שמצא חן בעיני אלהים ואדם. אבל אחרי שלא היה בידו לנהל בעצמו את החנות קבל אליו את שני גיסיו הגרים במיץ, את ר' משה וילשטט, בעל הבית חשוב ובעלה של אחות ר"ש, והשני — יעקב קרומבאך שאחותו היא אשת הר"ש, ואחיו היה חתני פ"ו ר' משה קרומבאך. גם הוא היה אדם חשוב. אלה שלשה האנשים היו להם ג' בתים יפים ברחוב של היהודים והם עזבו את בתיהם ועברו ללונגיל, ועשו שותפות עם ר"ש, והיה להם בחנות הרבה סחורות ועשו והצליחו. היו להם עוד מסתרים שהביאו להם רֶנֶת. אחר כך קבל עליו הר"ש את יציקת המטבע; שאמנם מתחילה לא היה מזה ריות הרבה, אבל אחרי שהמסחר היה מרובה

סוף סוף הביא גם ריוח הגון. כשקבלו עליהם הקבלנות של המטבע כתב הר"ש לאביו זצ"ל על אדות זה. אך בעיני בעלי זצ"ל לא מצא העסק חן. כי הוא ע"ה היה חכם מחוכם והבין בטבע של משא ומתן זה, שסופו לא יהיה טוב. ובפרט שהדבר אינו טוב בעיני מלך צרפת יר"ה. כי מיץ קרובה אל לונזל — מרחק יום אחד, וכל המעות [שמבית היציקה אשר בלונזל] תהיינה מוצאות כאן. בעלי בתור בעל נסיון, זקן מומחה במסחר, שקל הכל בדעתו וכתב לבנו בפרוטרוט כמה הון דרוש בשביל העסק הזה ומה שאפשר שיצא מזה. אולם כל השלשה הנ"ל היו צעירים לימים. נלהבים למשא ולמתן, וסוף סוף נתקשרו עם הדוכס יר"ה לשלוח סך עצום של כסף ואת התשלומים לקבל במטבעות שונות מבלי להבדיל בין מטבע למטבע, וזמן מה היתה השעה משחקת להם, אבל כמו שאספר להלן, למקצת מהם באו נזקים. אולם את ר"ש הביא העסק לידי כליה לגמרי, כמו שאספר להלן.

לאחר שעבר חצי שנה ששלשת השותפים עסקו במשא ומתן בסחורות שונות ושאר דברים עם שטרות, כמנהג בני ישראל, גר כאן אחד בשמו ר' משה רוטשילד, שהיה עשיר גדול וכמה שנים עשה מסחר עם לותרנינגן והיה מפורסם אצל תקיפים וסוחרים. ומאחר ששמע שאלה [ג' השותפים] עושים מסחר טוב, התישב גם הוא שם עם בנו, שהיה חתנו של ר"ש סג"ל, ועל ידי היועצים של הדוכס השיג רשיון להתישב לא רחוק מלונזל. ונעשה גם כן תקיף אצל הדוכס והיועצים. בקצור, ר' משה זה נכנס בעסק אצל הדוכס והמציא כסף בשביל המטבעות וזמן-מה היו שבעים רצון מהעסק. ר' שמואל סג"ל עשה עם אביו בעלי זצ"ל בכל דבר הרבה טובות, ולא ידע מחסור. הם היו שולחים משם את המעות לכאן. לפעמים נעצרו איזה זמן ואחר כך קבלון בחזרה. ולעיתים גם לא קבלו בחזרה. בהוך כך היה בעלי זצ"ל יושב בדאגה, כי ראה שיש בזה אחריות גדולה וסכנה. וכתב על זה לבנו ר"ש כמה פעמים, אבל לא שמו לב לדבריו, כי מה שכבר נעשה אין לשנות. כאשר התגברה המלחמה בין מלך צרפת והקיסר באה פקודה מהמלך יר"ה שלא להכניס ושלא להוציא המטבעות הלותרניגיות. וביחד עם זה שלח פקודה להמיניסטר הגדול שלו. לאדון אַטאַנדי, שישלח אחרי פרנסי הקהלה ושיפרסמו את הפקודה לפני הקהל. שם נזכרו בשם חמשת היהודים שישבו לפניו במיץ ועכשיו הם יושבים בלותרנינגן, אם הם רוצים להשאר בלותרנינגן, אסור יהיה להם לדרוך על אדמת צרפת כי ענשים חמור'ים צפויים להם. וע"כ הברירה בידם או לשוב למיץ או להשאר בלותרנינגן, וארכא ניתנה להם חדשים אחדים להתישב בדבר. כאשר שמעו חמשת השותפים האלה את

הדבר הזה נבהלו מאד, כי לא ידעו בעצמם במה לבחור, אחרי שכאן במיץ היו להם בתים חשובים, גם לא רצו לותר על העירנות [זכות בני העיר] שלהם, ומלבד זאת הקבלנות של המטבע נרשמה בכל תוקף אצל הדוכס יר"ה והיו צפויים לקנס גדול. ובכן היה רע להם מאד. יחד עם זה צוה המלך יר"ה, אם בני ישראל הג'ל ישארו בלותרינגן ירשם בפנקס הקהל יצ'ו שאין להם זכות עירנית עוד במיץ... והנה הזמן מתקרב ובא להודיע את החלטתם, אז בחר ר' ישי וילשטט ראשון לשוב הנה [למיץ], אחריו ר' יעקב קרומבאך, ואני אינני יודעת איך התפשרו עם הדוכס יר"ה. הסתורה שהיתה בחנותם חלקו ביניהם והביאו הכל הנה עם נשיהם וטפם, והתישבו כל אחד בביתו. אבל ר' שמואל ור' משה רוטשילד החליטו להשאר שם. ובזה הסבו צער גדול לבעלי זצ"ל שהיה מעונה מאד מהדבר הזה, ומאחר שגם בלעדי זאת היה האדם הזה חלש וסבל ממחלת פוֹדְגֵרָה, האסון שבא עליו עכשיו הפילהו לגמרי. ואעפ"י שבנו הר"ש לא מנע עזרתו ממנו ושלה לו לכל צרכיו וגם כתב לבא-כחו כי יתן לאביו כל מה שידרוש, אבל כל זה לא הועיל לו. הר"ש שלח רופא מומחה לרפאותו, והרופא שהה אצלו ימים אחדים ונתן לו קצת רפואות, אבל [הרופא] גלה מיד שהוא בן מות. וכך הווי: השי"ת לקח אותו אליו, ובודאי שהוא בן עולם הבא, מאחר שהיה זמן ארוך — כמה שנים — פרנס, והקהלה היתה תמיד שבעת רצון ממנו, והוא ממש מסר נפשו עליה. ויש על זה הרבה מה לכתוב, אבל אין צורך בזה.

ובכן הוא הלך למנוחות זאתי עזב לאנחות. בעד הכתובה קבלתי רק מעט מעות, אפילו לא השליש ממה שהיה מגיע לי, אך מה לעשות? השלכתי את יהבי על המקום ב"ה. באותו הזמן ישבתי בבית ר' ישי וילשטט, כי הבית הזה היה שייך לבעלי זצ"ל וחשבתי שאוכל להשאר בביתו כל ימי חיי, כמו שהבטיחני גם ר' ישי, אבל כאשר מת בעלי זצ"ל ור' ישי שב הנה עם אשתו ובניו וכלי ביתו, הייתי מוכרחת לעזוב תיכף את הבית ולא ידעתי אנה לפנות. גם אצל חתני פ"ו ר' משה קרומבאך לא יטלתי לשבת כי עוד טרם נבנה הבית, שעכשיו כבר נבנה בס"ד, והייתי בצרה גדולה. לסוף נתן לי בעל הבית, ר' יעקב מארבורג, חדר קטן שלא היה בו חנור, והחניתי עמו לבשל במטבח שלו וגם שמותר לי לשבת בחדר החורף שלו, אבל כשהייתי צריכה לבוא לחזרי, עלי היה לעלות כ"ב מעלות מה שהיה קשה מאד בשבילי ואיזה זמן הייתי ל"ע חולה. חתני ר' משה היה אצלי לבקר אותי בחליי — זה היה בערך בחודש סבת תע"ה — ואמר לי כי אבוא לשכון בביתו והוא יתן לי חדר למטה שלא אצטרך להעפיל ולעלות על המדרגות, אבל אנכי

לא יכולתי להחליט, מפני שקשה היה בעיני להיות צפויה לחסדי בני מכמה טעמים, אולם לא יכולתי הרבה לעמוד בנסיון כי השנה היתה שנת יוקר גדול מאד, והייתי מוכרחת לקבל משרתת והכל היה צריך להספיק, ולפיכך קבלתי עלי על-כרחי מה שמאנתי קודם ועברתי אל חתני ר' משה קרומבאך. זה היה לערך באייר תע"ה, ואת זה אני כותבת בתמוז תע"ה. חתני ובתי שי' ותי' ובניהם יצאו היו שבעים רצון ממני. האספר איך התיחסו אלי חתני ובתי ובתיז אין די מלים בפני לספר. המקום ב"ה ישלם להם כפעלים. הם חולקים לי כל הכבוד שבעולם וכל המאכלים היותר טובים הם שמים לפני, יותר ממה שקויתי. ורק דואגת אני פן ינכו לי ח"ו מזכויותי המועטות. אם אנכי לא באתי אל סעודת הצהריים – הם נוהגים לשבת אל השלחן בשעה שתיים עשרה בדיוק – כי באותו הזמן הייתי בבית הכנסת, כי אמרו שם תהלים בשביל נשמת אמו החסודה יאכט ע"ה – המנהג הזה נקבע כבר ואפשר יתנהג ככה עד ביאת הגואל – וזה ארך שעה שלמה, ואז אחרי שובי מבית הכנסת הייתי מוצא את סעודתי ג' או ד' תבשילין, כל מיני מעדנים שאמנם אינם הגונים בשבילי. הייתי תמיד אומרת לבתי: השאירי נא בשבילי רק איזה דבר מועט, ובתי השיבה: איני מבשלת פחות או יותר בשבילך – וזה היה אמנם דבר אמת, הייתי בכמה קהלות שונות ולא ראיתי בשום מקום הנהגת בית שכזו: הכל בעין יפה ובכבוד לכל איש ואיש, גם לעניים האורחים ע"י פלעטין וגם לאורחים סתם. השי"ת ב"ה וב"ש יתן להם תמיד את האפשרות שיוכלו להתנהג כך עד מאה שנים גבריות ושלוש ובעושר וכבוד. האכתוב כאן מה שקרה אז ואיך מתנהגת כאן הקהלה? אני יכולה רק להודיע כי בבואי הנה מצאתי כאן קהלה חשובה וחסודה ויש להם בית ועד וכל הפרנסים הם אנשים זקנים שהיו תפארת הבית, ולא נמצא בבית הועד אחד שישים פאה נכרית על ראשו¹ ולא נמצא איש שיפנה בתביעה על חברו בערכאות הגויים², ואם אמנם היה לעתים קצת מחלוקת, כמו שהוא הסדר בעוה"ר בין בני ישראל, אבל כל זה היה בא לידי פשרה ע"י הקהל והדיינים. גם לא היו גאותנים כמו עכשיו, ולא התרגלו למאכלים יקרים כמו עכשיו, והיו מחנכים את בניהם בלימוד [התורה], וכמה פעמים היו כאן רבנים מהיותר חשובים. בזמני היה כאן אב"ד ור"מ³ הגאון החסיד מוהר"ר גבריאאל [עשקלעס] נר"י. האכתוב את גדולת חסידותו וצדקתו? זה יהיה יותר

1 המנהג הזה של פאה נכרית על ראש גברים התחיל מלודביג הי"ד ונתפשט גם אצל היהודים העשירים במין.
 2 רמז למשפט של יעקב, קרומבאך, שוואב נגד הקהלה והרבנות שבמין. (הע' ק.)
 3 וריש מתיבתא.

מדי. אבל מאחר שזה כבר מפורסם, אין בכחי לתאר את מעלותיו שבודאי כל מה שאכתוב לא יהיה החצי, ואולי גם לא החלק העשירי ממה שהוא באמת. בקצור, האב"ד הנ"ל עשה שידוך עם הקצין מוהר"ר שמשון מוינה. בנו של הגאון מוהר"ר גבריאל נשא את בתו של מוהר"ר שמשון. הנדן עם המתנות עלו ליותר מל' אלפים ר"ט. ובכן נסע האב"ד מוהר"ר גבריאל עם הרבנית ובנו מוהר"ר ליב ע"ה¹, וחתן ב"ח מהור"ר בעריש לוויין, ועשו שם את החתונה בכבוד גדול, שלא היתה ככזה אצל יהודים לפאר ויופי. אבל מה לי להאריך בזה אחרי שאי אפשר לכתוב הכל בשלמות. ובכן צריך להסתפק במועט, ובפרט שהכל כבר ידוע ומפורסם לכל. האב"ד והחסיד והמופלג בתורה מוהר"ר גבריאל גר"ו קבל מהקהל ש"ן² לשהות שם [בוינה] שנה אחת, חשבו שבודאי טרם תעבור השנה ישוב, אבל באמת משנה אחת נעשו כשלוש שנים. והקהל ש"ן כתב לו בכל הכבוד שבעולם כי ישוב בשלום למקומו ולרבנותו, כי הקהלה מיץ נשארה כצאן בלא רועה. ואי אפשר לקהלה להתקיים בלי אב"ד. אעפ"י שכאן היו הרבה למדנים גדולים, חכמים ונבונים, ובפרט בתוכם הגאון הזקן מוהר"ר אהרן [ווארמס], שהוא למדן גדול והיה כמה שנים אב"ד במאנהיים והמדינה וגם ישב ברבנות באַלזאס. והזקן מוהר"ר אהרן הנ"ל השתדך עם חתנו של מוהר"ר גבריאל הנ"ל³: בתו נישאה לבנו של ר' אהרן אב"ד באַלזאס, ולכן היה ר' אהרן מצדד בזכותו של ר' גבריאל, והלה מבטיח כמה פעמים כי סופו של מוהר"ר גבריאל לשוב הנה. והגאון מוהר"ר אהרן הנ"ל חכם מחוכם מאד ודבריו נשמעים מאד, כי הוא חרוץ מאד וחכם מחוכם במילי דשמיא ובמילי דעלמא. איזה זמן היה הקהל ש"ן שוקט, לאחר כך נודע לקהל כי מהור"ר גבריאל נמנה לרב בניקלשבורג. הרבה יש מה לכתוב ע"ד המחלוקת שפרצה אז בקהלה. בנו של מוהר"ר גבריאל בא לכאן ובקש עוד לפתות את הקהלה שר' גבריאל עוד ישוב הלום ושיחכו לבואו. אבל אחרי ששמעו כי מוהר"ר גבריאל נתקבל לרבנות במקום אחר, בקשו פרנסי הקהלה בצרוף רוב הקהלה למנות אב"ד אחר, ועייזו נתעוררה מחלוקת גדולה. כי אלה שצדדו בעד מוהר"ר גבריאל, כגון מוהר"ר אהרן הנ"ל וכל החבורה שעמו, השתדלו שלא יקבלו אב"ד אחר ושיחכו עד שיבוא החסיד מוהר"ר גבריאל. אבל אחרי שלא נתקיימו דבריהם התלקחה המחלוקת שלא כדאי לרשום אותה. ילסוף התקשרו בקשר חזק בהתחייבות של קנס גדול, אחרי שמוהר"ר גבריאל אינו חוזר – שיבחרו

1 ע"י דמביצר כלילת יופי חיב דף ס"ט א' 2 ש"ן = שיחיה נצח. 3 כאן נפלה שגיאה במקור וחקנתי ע"פ התרגום הגרמני.

באב"ד אחר. וכך היה: הם שלחו בכל הכבוד הראוי ע"י שליח מיוחד כתב רבנות להגאון מ"ו אב"ד מוהר"ר אברהם [ברודי] ר"ג ור"מ¹ דק"ק פראג והועידו זמן ועוד קצת סעיפי התנאים. והרב השיב כי הוא נכון לבוא. אם שמע מוהר"ר גבריאל את הדבר הזה או התעורר מעצמו ובא לכאן וחשב להחזיק ברבנות בכח הצד שהיה לו. אבל לא כדאי לכתוב מה שיצא מזה. היתה מחלוקת עצומה. ה' יכפר עוונותיהם. אנכי אשה שפלה איני כדאית להכניס ראשי בין הרים גדולים. השי"ת ימתול לכל אלה שלא עשו כהוגן. יש לכתוב ספר שלם במה מצא כל צד להתנצל. השי"ת ינחילנו טובת בזכות כל אלה תלמידי החכמים. אחרי שישב הגאון מוהר"ר גבריאל זמן רב בכאן ולא קבל כלום. כי הקהל לא היה יכול לסגת אחור, הוא יצא מכאן בכבוד גדול. כי כל בני הקהלה לא היו שונאים לו. ובכלל היו אוהבים אותו. רק המניעה היתה שלא יכלו להסוג אחור אחר ששלחו כתב רבנות להגאון מוהר"ר אברהם. ובכן אעצור בעטי והנני רק לכתוב איך שבא הרב הגדול מוהר"ר אברהם הנ"ל לכאן. אי אפשר לי לכתוב באיזה כבוד קבלו כאן את פניו. הדבר מפורסם בכל העולם ואין צורך לכתוב על זה. ממש בית חדש בנו בשבילו ובשביל הישיבה שלו והכינו לו חדר [מיוחד] וכסא שאין לפי קוטן שכלי דוגמתו בכל מקום. וכל הקהלה שלנו היתה בידידות רבה עם הגאון. גם אלה שהתנגדו לו תחלה. כי יפי תארו. לימודו ומעשיו הטובים רבו מלספר והם ידועים ללל. ביחוד הגדיל לעשות בלימודו ולא בקש כלום אלא להתמיד יומם ולילה בלימודו ולהרביץ תורה בישראל. ילדים שלא ידעו כלום הוא קבל אותם ולימד אותם עד שהיו לבחורים לומדים. מה לי להאריך? הלא הוא מפורסם בתורתו. אבל בעוה"ר שמחתנו לא ארכה. כי הגאון אב"ד הנ"ל נתקבל לאב"ד דק"ק פרנקפורט דמיין. ואעפ"י שהקהלה ש"ן רצתה מאד להחזיק בו והסכימה לתת לו מה שירצה. אבל הוא לא הסכים. ומאז שיצא מכאן באו עלינו עתות רעות בגוף ובממון. כמו שאכתוב להלן. הרבה נשים חשובות מתו. שלא נשמע עליהן בחייהן שמץ פסול. היתה צרה גדולה. השי"ת ירחם עלינו ויסיר חרון אפו מעלינו ומכל ישראל. אמן.

איני יכולה לעצור ברוחי מבלי הודיע מה שקרה בקהלתנו מיץ ביום ש"ק דחג השבועות בשנת תע"ה. בעת שהיינו בבית הכנסת אנשים ונשים והחזן המשורר הגדול ר' יוקלא מק"ק רישא² במדינת סולין התחיל להתפלל תפלת יוצר [שחרית] והיה מנגן בנעימת קול מן האל בתעצומות עד שהגיע לברכת "יוצר המאורות". וקודם שהתחיל את הברכה הנ"ל נשמע באזני

1 ריש גמרא ורעיא מהימנא. ואולי ריש גלותא וריש מתיבתא. 2 Rzeszow בגליציה.

האנשים והנשים קול כאילו נהרס איזה דבר. הנשים חשבו שהכפה מלמעלה נופלת עליהן, ומתוך הפחד הגדול שנפל על האנשים והנשים, מהרו הנשים לרדת, וכל אחת חפצה להיות ראשונה להציל את נפשה, זה אימר בכה וזה אומר בכה¹. גברים ונשים, ושומעות הנשים המהומה הגדולה שבעזרת האנשים שיצאו דחופים ומבוהלים, וסברו הנשים שאויבים באו עלינו ח"ו, וכדי להציל כל אחת ואחת מהן את נפשה ונפש בעלה [נדחקו לצאת]. וכשהגיעו אל המדרגות נפלו אחת על רעותה ומעכו אחת את חברתה בנעליהן עד מות; ובמשך חצי שעה מתו שש נשים ויותר משלשים היו פצועות, מקצת מתו מפציעיהן ומקצת חלו ויותר מרביעית שנה טפלו בהן הרופאים. ואלמלא היו יורדות בסדר, לא היתה אחת ניזוקה. אשה זקנה עונת היתה גם כן בבית הכנסת בשעה זו, היא לא יכלה לרוץ ונשארה על מקומה עד שיעבור הזעם, ובשלום באה אח"כ לביתה. הנשים שנפלו מעל המדרגות היו פרועות ראש ופרומות בגדים. כמה נשים, שנשארו בבית הכנסת למעלה, ספרו לי כי גם הן רצו לצאת, אבל אי אפשר היה להן, שבו למקומן בבית הכנסת וחשבו: אם נגזר עלינו למות טוב שנמות במקום קדוש, מאשר להיות נמסכות על המדרגות, כי יותר מחמשים נשים שכבו על המדרגות מעורבות זו בזו, היות ומתות – להבדיל בין החיים למתים – יחד. הגברים מהרו לבוא וכל אחד רצה להציל את שלו, אבל בקושי גדול הפרידו ביניהן. האנשים הביאו עזרה הרבה. גם מאזרחי העיר [שאינם יהודים] באו אל היהודים עם סולמות וקרדומות להוריד את הנשים שמעזרת הנשים שלמעלה, כי לא ידעו מה נעשה שם בבית הכנסת. האנשים שבתוך בית הכנסת שמעו גם כן את המפולת וגם כן חשבו שהכפה נופלת, ומשום זה קראו לנשים שתמהרנה לרדת, ומשום כך היו עוד נחפזות יותר ונפלו בעוה"ר אשה על חברתה ולא יכלו להחלץ ונשארו שוכבות על המדרגות. אפשר לשער כמה גדול היה הצער כשהוציאו שש מתות מתוך החיות ולפני שעה הלא היו גם הן בריאות ושלמות. המקום ב"ה ירחם עלינו להבא ויסיר חרון אפו ממנו ומכל ישראל.

גם הנשים שהיו בעזרת נשים שלמטה היו שרויות בפחד גדול. אנכי ישבתי שם על מקומי והתפללתי ואשמע קול רעש מהנשים. שאלתי: מה זה? ענתה שכנתי: אשה מעוברת התעלפה. נבהלתי מאד, בידעי שבתי אסתר תי' היתה מעוברת, והיא ישבה שמונה מקומות רחוקה ממני, ובכן נדחקתי בתוך הצפיפות ונגשתי אליה. ושאלתי אותה: האם רוצה את לצאת? ענתה היא: שמעתי שהכפה נופלת. אחזתי אותה בידי ובורזעותי שמתי לנו דרך ובפתחה

1 מלכים א, כ"ב, כ"ו

של עזרת נשים צריכים לרדת חמש או שש מדרגות. כשהגענו למדרגה האחרונה נפלתי ולא ידעתי כלום ולא זזתי ממקומי ולא קראתי לעזרה. שכבתי שם עד שהגברים החילו ליצאת מבית הכנסת ברצותם להציל את הנשים מהעזרה שלמעלה. עוד רגע אחד ממש והייתי מרמס לרגליהם. אבל הגברים הרגישו בי ועזרו לי לקום ויצאתי אל הרחוב. שם החתלתי לצעוק כי לא ידעתי אנה באתי אסתר. אמרו לי שהיא הלכה הביתה. שלחתי לשם לדעת אם היא בבית ואמרו לי: אין. ורצתי ממש כמשוגעה, והנה באה בתי מרים ושמחה אותי בבשורה, כי בתי אסתר נמצאת בבית גיסה ר' ראובן [קרומבאך]. שאיננו רחוק מבית הכנסת. רצתי לבית ר' ראובן ומצאתי את בתי תי' יושבת בלי שמלה ובלי מכסה הראש. וכמה וכמה אנשים ונשים עומדים עליה ומשתדלים להשיב רוחה [כי נתעלפה]. מה לי להאריך? ב"ה שעזר לנו ולא בא שום גזק לא לה ולא לפרי בטנה. השיית יסיר ממנו גם להבא את חרון אפו, וישמרנו מסבות רעות כאלה.

אחר כך עלו לעזרת הנשים ובדקו אם נמצא שם איזה סדק בכפה. אבל לא מצאו כלום ואיננו יודעים מאין באה הצרה הזאת ואין לתלות את כל האסון אלא בעבירות שלנו.

אוי לנו שכך עלתה בימינו, לשמע אוזן דאבה נפשנו, שיקוים בנו הפסוק, והבאתי מורך בלבבם ורדף אותם קול עלה נדף ונסו מנסת הרב ונפלו ואין רודף וכשלו איש באחיו כמפני הרב ורודף אין². ועל זאת דווה לבנו וחשכה עינינו על חלול שבת ויום טוב ועל בטול התפילה, כמאמר הנביא, מי בקש זאת מידכם³, ביום הקודש הזה, מתן תורתנו הקדושה, ובחר בנו מכל עם ולשון, ואלו זכינו היינו שמחים בשמחת מתן תורה מקראי קדש ה', ועכשיו היינו חרפה לשכנינו לעג וקלס לסביבותינו⁴, וכאילו נחרב המקדש בימינו, ועל הריגת עניות ואביונות פלגי מים ירדו עינינו, ורוב הנשים מההרוגות הנ"ל היו ילדות בעוה"ר, גם אחת היתה מהן מעוברת. הן [הלכו] למנוחה, ואנחנו לצער יגון ואנחה, ולמחרתו אסרו חג הנ"ל הולכים החברים קברנים לבית עלמין בהשכמה ונקברו שש ההרוגות הנ"ל סמוכות זאת לזאת ודא לדא בשורה, ועתה מוטל על כל אחד ואחד לפשפש במעשיו איש כדרכם וכפרי מעלליהם⁵, להגיד כי ישר ה', אל אמונה ואין עול, והוא רחום יכפר עון ולא ישחית ולא יעיר כל חמתו וחרון אפו, ויאמר למלאך המשחית הרף ירך וגו' ובעל הרחמים ימלא בקשותינו וישמור

1 נ מכאן עד סוף פסקא זו כתבה גליקל בעצמה בעברית. 2 ויקרא כ"ה ל"ה ל"ז. 3 ישעיה א' י"ב.

4 תהלים ע"ט ד' 5 ירמיה ל"ב י"ט.

צאתנו ובואנו לחיים ושלוש מעתה ועד עולם, ולא יהיה עוד פרץ וצותה ברהובותינו ובכל אחינו בית ישראל ובכל מקומות מושבותיהם, אמן.

ע"ד המקרה ספרו הרבה, אבל מי יכול לספר הכל ומי יכול להאמין בכל מה שספרו. אולם את זה הנני מספר בשם אשה אחת ושמה אסתר. בעלה ר' יעקב הוא בעל הבית ומלמד כאן. היא ירבה עם בנה בן חמש בעזרת נשים על המדרגה העליונה בעת שהתחיל האסון ההוא. והיא ראתה שש נשים בצעיפים קצרים גבוהות קומה מאד, והן הלכו ודחו את האשה אסתר מדרגות אחדות למטה. האשה הנ"ל צעקה: האם אתן רוצות להמית אותי ואת בני? לקחו הן את הילד והושיבו אותו בפנה והלכו להן. האשה ובנה נצלו וברגע הזה התחילה המהומה. חתני פ"ו מוהר"ר ר' משה קרומבאך רצה גם כן ללכת ואמר אל הנשים: מדוע אינן יורדות, אבל הן צעקו שאינן יכולות לרדת פן תשברנה המדרגות תחתיהן, אעפ"י שבמדרגות לא נראה שום חסרון, ורק האימה והפחד השפיע על דמיון בעוה"ר. האשה אסתר עם ילדה נצולו, ביגיעה רבה הוציאו אותה. אמנם האשה היתה יותר מתה מאשר חיה, כי הפילה וקבלה מכות רבות ויותר משלשה חדשים היו מטפלים בה הרופאים. עם האשה הזאת דברתי בעצמי ואמרה כי באמת כך היה המעשה, וגם בעלה ואביה ואמה העידו על זה. גם הלכו אליה אנשים חשובים למדנים והיא אמרה לפניהם בשבועה כמו שספרה, והיא ובעלה ואביה ואמה הם אנשים ישרים שמעולם לא שמעו בקהלתנו שידברו שקרים או איזה דבר רע. עוד יש לסמוך למעשה זה: אחד מב"ב החשובים ושמו הקצין יעקב קרומבאך, שביתו הוא סמוך לבית הכנסת, שמעה אשתו בלילה מהומה גדולה בבית הכנסת כאילו באו שמה גנבים וכאלו מנורות נפלו שם. היא העירה את בעלה ואמרה לו: כנראה שגנבים באו לבית הכנסת. שלחו אחר השמש ופתחו את בית הכנסת, ואין קול ואין עונה ולא מצאו שום סימן שיזוז מה שהוא ממקומו, ובעו"ה לא ידעו בשל מי הרעה הזאת. מהומה גדולה היתה בעוה"ר, הנשים חשבו שעזרת האנשים נופלת והגברים חשבו שעזרת הנשים נופלת, ולכן צעקו זה לזה שיצאו מבית הכנסת. בקצור, אי אפשר להביע או לכתוב איך בעוה"ר היתה המכה הזאת. רוב האנשים והנשים שמעו דפיקה גדולה כמו רעם או כמו יריה מכלי תותח, וכמה היו שלא שמעו כלום, כמו שגם אנכי לא שמעתי כלום, וכן בלינו יום טוב בצער וביגון. החזן ר' יוקלי הלך הביתה ואל "העמוד" עמד חזן אחר להתפלל, אבל כמעט שלא נגן כלל. גשים צדקניות עשו חברה, שבכל יום בבוקר בשעה התשיעית יבואו עשרה למדנים לבית הכנסת ויאמרו תהלים וגם ללמוד כשעה כדי שיוכלו היתומים

לאמר קדיש. השם יתברך יקבל את נשמותיהן ברצון טוב ומיתתן המשונה תהיה כפרה על כל עוונותיהן ונשמותיהן תהיינה צרורות בצרור החיים בגן עדן ותמחלנה לכל אלה שפגעו בכבודן ותבקשנה מה' שימחול הכל.

לא הייתי צריכה לכתוב כל זה בספרי, אך מפני שזהו דבר יוצא מהכלל, והלואי שלא יקרה שוב פעם, כדי שכל אחד איש או אשה, בחור או בתולה, ישימו אל לבם לבקש מה', שלא יביא עוד אסונות כאלה על היהודים וירחם עלינו ויגאלנו מהגלות הארוכה ואמן ואמן.

וכל זאת באחנו- רק מפני חטאינו. בחג שמחת תורה שנת תע"ה כשהוציאו את כל ספרי התורה כנהוג, גם לאתר שעמדו שבעה ספרי התורה על השלחן התחילה מחלוקת עם הכאות בין הנשים, ואחת מרעותה תלשו את צעיפיהן ונשארו עומדות גלויות ראש בעזרת נשים, ומשום זה התחילה הקטטה גם בעזרת הגברים והיו מכים זה את זה; זהו הגם שהגאון הגדול מוהר"ר אברהם קרא בקול רם ובחרם שיחדלו מריב ושלא יוסיפו לחלל את החג, אבל כל זה לא הועיל. והרב והקצינים הפרנסים מהרו לעזוב את בית הכנסת ופסקו על כל אחד את ענשו.

בניסן תע"ט עמדה אשה אחת על [הנהר] מוזיל ונקתה כלים. זה היה בלילה בערך בשעה 10. פתאום היה אור כמו ביום. אז ראתה האשה בשמים והנה הם פתוחים כמו¹... ומשם קפצו ניצוצות ואחר כך נסגרו השמים שוב, כאילו פרש אחד עליהם וילון, ונעשה חשך גמור. השי"ת יתן שיהיה הכל לטובה. אמן.

סליק ספר ששי.

1 כאן נשמטה מלה אחת שנמחקה בקתב היד ולא יכולתי להשלימה, כי הכתב יד מטושטש מזוקן וקרוע. היום די י"ג כסלו תק"ס לפ"ק. — הקטן (חיים ז) בן כהר"ר יוסף ואמל סג"ל זצ"ל, רופא בק"ק פ"ם דמיין.

ספר שביעי¹.

בשנת תנ"א (1690) נגשתי לכתוב ספרי זה מרוב דאגות וצרות ומכאובי לב. כמו שנאמר להלן, וה' ישמרנו כימות עניתנו וישלח משיחנו וגואלנו במהרה אמן.

כל מה שברא הקב"ה לא ברא אלא לכבודו, והעולם בחסד יבנה. יודעים אנו כי המקום ברוך הוא ברא הכל ועשה רק בחסד וברחמים. כי אין למקום ב"ה צורך לבריותיו, אבל השי"ת ברא כל רבבות יצוריו לכבודו הגדול, והכל ברא- בחסד וברחמים שיביאו תועלת לנו בני אדם הטאים, מה שאנו בני אדם איננו יכולים להשיג ולהבין. כמו ששאל דוד המלך ע"ה: למה נבראו הכסיל, הצרעה והעכביש? בחשבו שאין בשלשחם תועלת לעולם. וסוף סוף נודע לו, כי הוא בעצמו נצטרך לכל שלשת הברואים הללו. לשמור על חייו וקיומו, כמו שכתוב בספר מלכים²... עוד נודע כמה שאלות חמורות מתעוררות בנו האנשים החטאים בעולם העובר הזה, אנו מוצאים כמה צדיקים מסבלים צרות ומקפאים בעניות, וכנגד זה נמצאים כמה רשעים החיים בעונג ובעשירות וגם בניהם מתענגים על רוב טובה, בשעה שהצדיקים, יראי אלהים, ימקו בענים הם וזרעם. או אפשר שיעלה על מחשבתנו איך אפשר שיהיה כדבר הזה? הלא השי"ת הכל-יכול הוא שופט צדק. אבל אחרי כן השבתי: גם זה הבל, כי אי אפשר להגיע עד תכלית מחשבת הבורא. משה רבנו בקש לדעת ואמר: הודיעני נא את דרכך³, ואולם סוף סוף לא השיג גם הוא, ולפיכך גם לנו אין לחקור בזה. אבל זהו ברור עכ"פ כי העולם הזה לא נברא אלא בשביל עולם הבא, ובשביל זה ברא אותנו הקב"ה ברוב חסדו בעולם הזה שהוא הבל וצל עובר, כי בזכות מעשים טובים ועבודת ה' יעבירונו אל העולם הנצחי והעולם הזה השפל יביאנו אל מנוחת עולם ותענוגי צד. והנה כל היסורים והתענוגים שבעולם הזה עוברים בזמן קצר – ימי שנותינו שבעים שנה – והכל תולף ועובר. וכמה מאות אלפים [מבני אדם] אינם מגיעים גם לזמן כזה, אבל העולם הכא הוא לנצח נצחים ומה רב טובך אשר צפנת ליראיך⁴. אשרי האיש שהקב"ה נותן שכרו בעוה"ב שהוא יום

1 הוא הספר הראשון במקור. 2 כא"ב דבן סירא. 3 שמות ל"ג, י"ג. 4 תהלים ל"א, כ"ו.

שכולו ארוך. כי כל הצער והדאגה והפורענות שמגיעים לאדם בעולם הזה עוברים בזמן קצר, ואחרי אשר סבל האדם את כל היסורים ושעתו כבר עברה והגיע יום המיתה, אז מת יחד עם כל השאננים אשר כל ימיהם היו כתגים. אדרבה האכיון ההוא שבלה את ימיו בצרות וביסורים בודאי שהוא מת במנוחה, כי קוה לאותו יום ובכל יום נחשב כמת, ולפיכך בכל עת בטח בהקב"ה, שבעולם הבא יוטב גורלו. ובמחשבתו קבועה, הוה אמינא שיש לו חוב גדול אצל הקב"ה, כי כל התענוגים שלו וכל הנחמה שלו בעוה"ז הם רק לעוה"ב — מתי אבוא ואראה פני אלהים¹. ובכן אני חושבת לפי קוטן שכלי, כי זהו בשבילו לא כל כך קשה... מה שאין כן הרשע העשיר, החי בתפנוקים ובעושר וגם בניו גדלים בכל טוב. ושום דבר לא יחסר לו, אבל כשיגיע זמנו לעזוב את העולם, בידעו כמה טובה ועונג היה לו בעולם הזה, ובפרט אחרי שיעשה חשבון הנפש, שהשי"ת חלק לו בעוה"ז עושר וכבוד, והוא לא עבד את הבורא כראוי, ואת תפקיד הגבאות² לא מלא כמשפט, ובהעלותו על מחשבתו שהוא צריך לעזוב את כל תילו ולהפרד מהעולם הזה אל עולם הנצח, ושהוא צריך למסור את הגבאות ולתת דין וחשבון על הנהגתו בעוה"ז, אז קשה לו פרידתו [מהחיים] הרבה יותר מפרידת האכיון. — מה לי להאריך? בני היקרים, נגשתי לכתוב את הספר הזה בסיד אחרי מות אביכם הצדיק, למצוא בזה קצת נחת רוח, כשתקפו עלי מחשבות יגון ודאגות קשות, כי היינו כצאן בלי רועה, ואבד לנו רוענו הנאמן, וכמה לילות נדודים עברו עלי בלי-שנה והייתי מפחדת שלא יתקפוני ח"ו הרהורי מרה שחורה, ואז הייתי לפעמים קמה בלילה לבלות בכתיבה אותן השעות שנדדה שנת.

בני היקרים, אין כונתי לערוך לפניכם ספר מוסר: אנכי גם אינני ראויה לכך. חכמינו ז"ל כתבו על זה כמה וכמה ספרים וגם יש לנו תורתנו הקדושה, שממנה אנו יכולים להבין ולהשיג הכל מה שיכול להועיל לנו ולהביאנו לעולם הבא, ובתורתנו אנו צריכים להחזיק תמיד, למשל: ספינה עם בני אדם עברה בים ואחד עמד על ירכתי הספינה, הרכין עצמו יותר מדי ונפל אל תוך הים וכמעט נטבע. ראה זאת רב החובל והשליך אליו כמה חבלים והזהירו שיתפוס בחזקה בחבלים ולא יטבע. כך אנו אנשים חסאים הננו משולים לעוברים ים ואיננו בטוחים אף רגע שהים לא יבלענו, אבל השי"ת הכל-יכול שבראנו בחסד וברחמים שנהיה נקיים

1 תהלים מ"ב, ג' — 2 העשיר הוא בבחינת גבאי הממונה על הקופה והוא צריך לתת-עליה-דין וחשבון לפני אדון האדונים — פתגם מפורסם בעמנו. (המתרגם).

לגמרי מכל חטא, אבל מפני חטאו של אדם הראשון היצר הרע בעוה"ר שולט בנו, והנה ברא הקב"ה כמה חיילות מלאכים, כולם עושים רצונו של מקום וממילא אין בהם יצר הרע ועושים רק טוב... ועוד ברא הקב"ה בהמות חיות ועופות ושאר הברואים, שרק היצר הרע מושל בהם ואינם יודעים לעשות טוב; והנה ברא המקום ב"ה אותנו בני האדם בצלמו ויש לנו שכל כמו למלאכים, אבל נתן בידינו הבחירה לעשות מה שאנו רוצים — רע ח"ו או טוב; אולם האל הטוב ברחמיו הגדולים השליך לנו חבלים, שנתויק בהם תמיד וזוהי תורתנו הקדושה, שהזהירה אותנו שלא נטבע, ואמרה שיש אמנם בידנו הבחירה לעשות כל מה שאנו רוצים, אבל בתורתנו החביבה מפורש הכל שנהיה צדיקים ולעשות מעשים טובים כמו המלאכים וכתוב בתורה שכר ועונש של מצוות ועברות — ובחרת בחיים¹. ח"ו אם לא נרצה לעבוד את הבורא ונלך אחר יצר לבנו הרע כמו הבהמות הנבערות, שאין להן שכר ועונש לא בעוה"ז ולא בעוה"ב, ואם אנחנו ח"ו נעשה כמוהן או נהיה יותר גרועים מהן, כי הבהמה נופלת ומתה מבלי לתת דין וחשבון, אבל האדם המסכן במותו צריך לתת דין וחשבון לפני בוראו. הלא טוב לנו לבני אדם שנעשה חשבון הגפש בעורנו חי, דהיינו יודעים אנו שאנו מלאי עון והיצר הרע שולט בנו, כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא². לכן כך יהיה אדם נוהג, מיד כשעשה עברה קטנה או גדולה, יהא מתחרט ושב בתשובה, כמו שכתבו חכמי המוסר שלנו, כדי שתמחק העבירה מן הפנקס ותכתב תחתיה מצוה. אבל אם האדם החוטא מוסיף לחיות כבהמה ואינו עושה טוב, ולא עוד אלא עושה כל המעשים הרעים ומת בעוונותיו — הוי! — הוא ימצא בעוה"ב שפנקסו מלא חובות של העבירות שעשה ונגד זה הדף שעליו צריך להיות הפרעון — כלומר תשובה ומעשים טובים — הוא חלק לגמרי, ואתה איש חוטא נשאר כולך חייב, ובמה תשלם לבוראך שכל כך הרבה להתרות בך באמונה? ובכן מה אכתוב פרטי הענוים והצרות שהאדם החוטא צריך לסבול, ובאיזה פחד ומצוקה מרה ויסורים ובכמה זמן יצטרך לשלם בעוה"ר את חובותיו. והשי"ת הן מלא רחמים הוא ונכון להפרע ממנו את חובותיו בעוה"ז, אם רק נשלם לו בתשובה, תפלה וצדקה ומעשים טובים קמעה קמעה. אם הוא עושה כך הרי נפטר מחובותיו בעולם הזה, ואין הקב"ה רוצה שבמשוּבָה יאבד האדם את חייו, חלילה! אלא כמו שכתבו חכמינו וכמו שכתוב בתורה, ואם האדם עושה כך הריהו מנקה את פנקסו בעוה"ז ואין לו סכסוכים בחשבונותיו בעולם הבא ויכול להתיצב לפני בוראו

1 דברים ל' י"ט. 2 קהלת ח' כ"ז

בשמחה. כי האל הגדול הוא רחמן, כי באמת אחת היא להקב"ה אם אדם פלוני צדיק או רשע ח"ו, אך ורק מרוב צדקותיו ומדת רחמיו עשה זאת לנו, כרחם אב על בנים. בניו אנחנו, והמקום ב"ה מרחם עלינו אם רק רצוננו בכך. אמנם אנחנו מבקשים שירחם עלינו, כרחם אב על בנים, אולם ח"ו אם לא היה המקום ב"ה מרחם עלינו יותר מאב על בנים, כי אם יש לאדם בן רע הוא מטפל עמו ומושיעו פעמים ושלוש, לסוף האדם מתיאש והוא דוחה את בנו הרע מעליו ומפקירו וללכת בדרכו הרעה, אפילו אם הוא יודע שסופו לכליה. אבל אנו הבנים המסכנים חוטאים נגד אבינו שבשמים בכל שעה ובכל רגע והוא ברחמי הגדולים אינו פוסק מלקרוא לנו אפילו כשאנו מסואבים בעכירות, וכשאנו עושים תשובה, תפלה וצדקה בלבב שלם הוא מקרב אותנו. לא כמו שעושה אב בשר ודם לבנו, לפיכך, בני היקרים, אל נא תתיאשו מעסוק בתפלה, תשובה וצדקה, כי רחמי הקב"ה מרובים, ה' אל רחום וחנון ארך אפים לרשעים כמו לצדיקים, אם הם, הרשעים, עוזבים את דרכם הרעה וחוזרים בתשובה בעתם. בודאי כדאי שהאדם יחשוב דרכו תחלה ולא יפשע כנגד הבורא עד כמה שאפשר. ידוע הוא לכל בני אדם כמה גדולה העבירה של החוטא נגד אביו, ומה גדולה מצות כבוד אב, ואם, מכל שכן שצריך להזהר בכבוד המקום ב"ה שברא אותנו ואת אבותינו ושלא להכעיסו, המקום ב"ה ברא אותנו, בני אדם החוטאים, ערומים והוא נתן לנו חיים, מאכל ומשתה, בגדים וכל צרכינו — הכל מידו הקדושה והרחבה. ואם הוא מבכר את האחד על פני השני בעולם הזה, איננו רשאים להביאו במשפט, לפעמים הוא משלם זכויות האדם בעולם הזה ולפעמים הוא משמרן לעולם הבא, ואפשר להיות בטוחים כי לא יאבד כלום ביד האל הגדול והטוב, ואם רע לצדיק בעולם הזה, טוב יהיה לעולם הבא וזכויותיו תשאנה רווחים רבים, ואם הצדיק רואה שבעולם הזה הוא משולל עושר ותענוגים ואוכל לחם צר ומים במשורה; וכנגד זה הרשעים בעולם הזה נוחלים כל טוב ותענוגים גדולים, הוא מקבל הכל באהבה ומהלל ומשבח את בוראו, ובסבלנותו ובצדקתו סוף סוף יתיצב לפני בית הדין העליון, ושם יתברר לו למה הצדיק סבל יסורים והרשעים הגאוחנים רואים עולמם בחייהם, אז ינכח כי חסידותו ואמונתו לא לשוא היו, ויודה להקב"ה על כל פעולותיו, ואם השי"ת שולח פורעניות על האדם הכל נעשה במשפט וצדקה, כי אנחנו בני אדם חטאים הננו, בנים רעים, והקב"ה הטוב והרחמן רוצה מאד לחנך אותנו שנהיה בנים טובים ועבדים נאמנים לאדוננו רב החסד ואב הרחמן, ולפיכך הוא מעניש, למען נחכם ונלמוד מתוך העונש בינה ללכת בדרכי ה'

כי איננו כדאים לכל הטוב שהקב"ה עושה לנו וכל עבודתנו אינה דיה לשלם
 לו בעד כל חסדיו שהוא עושה לנו. כי רבים הם מספר. אבל אנו צריכים
 לזכור תמיד שכל מה שיש לנו הכל הוא מחסדו הגדול ומרחמיו המרובים.
 הכל מתנת חנם, ואם אנו נענשים לפרקים, מעשינו גרמו לנו; ואשרי האיש
 שנענש בעולם הזה ומקבל ענשו באהבה; משל למה הדבר דומה? למעשה
 ברופא שמצאתי בספרו של הגאון מוהר"ר אברהם בן מוהר"ר שבתי הלוי¹,
 שכתב בספר מוסר שלו, שאם המקום ב"ה משלח ח"ו צרות ויטורים על מי
 שהוא הרי זה סם חיים. היה מלך שהיה לו רופא חכם גדול והיה נכבד
 מאד בעיני המלך. פעם עשה הרופא איזה דבר כנגד רצון המלך, כעס המלך
 עליו וצוה לשום אותו במאסר ולייסרו ולענותו. בכבלי ברזל על צוארו
 ועל רגליו, להסיר מעליו את בגדיו החמודות ולהלבישו בגדים עבים ודוקרים,
 שלא יתנו לו לאכול רק פת שעורים ומעט מים. והמלך צוה את עבדיו
 הממונים על התפיסה, כי ישגיחו בהשגחה מעולה על מה שידבר הרופא
 ובעוד ימים אחדים יבואו ויגידו לו את דברי הרופא ששמעו. ובכן באו
 השומרים אל המלך והודיעו, כי לא יכלו לשמוע מפי הרופא דבר, כי לא
 דבר כלום. ואולם הרגשנו כי הוא חכם גדול. אחרי שישב הרופא ימים רבים
 בתפיסה שלח המלך והזמין את קרובי הרופא אליו. ויבואו הקרובים מלאי
 פחד וחרדה, כי היה לבם חרד מאד על קרובם הרופא בחשבם כי רוצה הוא
 לבשרם כי נגזר דינו למות. כשהתיצבו לפני המלך, אמר המלך להם שילכו
 אל הרופא לבית האסורים לבקרו ולדבר עמו, אולי ינעמו לו דבריהם ויכנסו
 באזניו. הקרובים הלכו אל הרופא אל התפיסה ונכנסו עמו בשיחה בוז הלשון:
 אדוננו וקרובנו! מאד צר לנו לראותך בצרה גדולה בתפיסה וצוארך ורגליך
 אסורים בכבלי ברזל, ותחת שאדוננו היה רגיל תמיד לאכול כל מיני מטעמים
 יפים, עכשיו מוכרח להסתפק בפת שעורים, ותחת שהיה שותה תמיד משקאות
 [טובים] איננו מקבל עכשיו אלא משורה קטנה של מים; אדוננו וקרובנו! תחת
 שתמיד היו בגדיך משי וקטיפה הנך לבוש עתה בגדים קשים ודוקרים, ועל
 זאת אנו מתפלאים הפלא ופלא שאור פני אדוננו לא נשתנה כלל ובשרו
 לא רזה, וכחו עמו בשלמותו כמו שהיה בימים הראשונים הטובים; והננו
 מבקשים אפוא שיגיד לנו איכה יוכל לסבול את כל היסורים שנפלו בגורלו
 ואינו מתדלדל? ענה הרופא לקרוביו ואמר: קרובי החביבים! כשנכנסתי
 לתפיסה הכינותי עמי שבעה סממנים, כתשתי אותם היטב במכתשת, ערבבתי
 אותם ועשיתי ממנו משקה שממנו אני שותה מעט בכל יום, וזה מועיל לי

1 הוא אבי ר' ישעיה בעל השל"ה.

שפני לא ישתנו ובשרי לא יקחש וכחי נשמר בקרבי ואפשר לי לסבול כל היסורים ולהיות שמח בחלקי.

ויאמרו הקרובים אל הרופא: אדוננו וקרובנו! היטיבה נא עמנו והגד לנו מה הם הסממנים הללו? אולי יקרה שגם אחד מאתנו יתנסה ביסורים וצרות כאלה שנתנסית בהם אתה, ונוכל גם אננו להכין משקה כזה ונגשתה ממנו ולא נמות ביסורים ובצרות. ענה הרופא ואמר: קרובי היקרים! אנכי אגיד לכם: הסם הראשון הוא בטחון בהקב"ה ב"ש, שהוא יכול להושיעני מכל יסורי וצרותי אף על פי שהם כל כך קשים וגם מיד המלך, כי לב מלך ביד ה' אל כל אשר יחפץ יִשְׁנֹו². — הסם השני הוא התקוה והעצות הטובות שאני נותן לעצמי. שצריך לקבל תמיד את היסורים באהבה, וזו היא לי העצה הטובה שלא אוכל בצרותי. — הסם השלישי הוא ההכרה שאני חוטא ופושע ומפני חטאי באתי לתפיסה, ליסורים וצרות גדולים, ואחרי שכל זה בא עלי בעוונותי, הרי אנכי בעצמי אשם בדבר הזה, ולמה אהיה חסר סבלנות ומלא תרעומות? כמו שמגיד הכתוב: עוונותיכם מבדילים ביניכם, ובין אלהיכם³, וגם חכמינו ז"ל אמרו: אין יסורים בלי עון. — הסם הרביעי הוא, כשתוקף אותי הרוגז ומתעורר בי החפץ להתרעם על יצורי וצרותי [מהרהר אני]: וכי יכול אני לשנות את הגזירה? והלא אפשר שיהיה עוד גרוע מזה, כי אם יצוה המלך להמית אותי, הלא אהיה מוכרח למות קודם זמני, ואז הלא הכל ילך לאבדון, כמון שאמר שלמה המלך ע"ה: כי לכלב-חי הוא טוב מן האריה המת⁴. — הסם החמישי הוא האמונה שהקב"ה מייסר אותי ביסורים קשים לטובתי שאפטר על ידם בעולם הזה מכל עוונותי ואזכה לחיי עולם הבא, כמו שמגיד הכתוב: אשרי הגבר אשר תיסרנו יהי⁵, ובכן אני שמח ביסורים, ובשמחה זו אני מביא ישועה לעולם, שנאמר: כל השמח ביסורין שבאין עליו מביא ישועה לעולם⁶. — הסם הששי הוא: אני שמח בחלקי ומודה ומשבח להקב"ה בעד גורלי, כי הלא יוכלו להוסיף לי יסורים על כבלי הברזל, ואפשר שהיו מכים אותי במקלות ובשבטים או ביסורים אחרים המרים ממות. עכשיו אני אוכל לחם שעורים, ואם היה המלך רוצה לא היו נותנים כלום לאכול, לא לחם שעורים ולא לחם חטה. עכשיו נותנים לי מיץ במשורה קטנה, ואם היה המלך רוצה, לא היו נותנים לי לשתות כלום. עכשיו בגדי הם מארג עבה ודוקר, ואם היה המלך רוצה, הייתי מוכרח ללכת ערום לגמרי בקיץ ובחורף, ואפשר שהיו עושים לי יסורים כאלה שהייתי אומר:

1 ברוך שמו. 2 משלי כ"א, א'. 3 ישעיהו נ"ט, ב'. 4 קהלת ט', ד'. 5 תהלים צ"ה, י"ד. 6 ברכות ח'.

בבקר מי יתן ערב ובערב מי יתן בקר¹. ולפיכך אני מקבל את היסורים ברצון. — הסם השביעי הוא: תשועת ה' כהרף עין, כי השיית, רחום וחנון ונחם על הרעה², שהוא שולח על האדם, והוא יכול להלצו מצרותיו ולרפאותו ממכאוביו ומיסוריו. וכך, ידידי, מצאתי את שבעת הסממנים הללו ובהם השתמשתי ועל ידם נשמר אור פני וכחי... ולפיכך כל אדם שיש יראת אלהים בלבו, יקבל את היסורים באהבה ובשמחה. כי היסורים מביאים גאולה לגופות וזכויותיו תעמודנה לו לעולם הבא שהוא נצחי. ומובטח בה' כי יתן לו כל טוב.

בני היקרים! אינני צריכה להרחיב בזה יותר הדבור, ואם לאו לא יספיקו לי עשרה ספרים. קראו בגרמנית ב„ראנד שפיגל“, ב„לב טוב“, והיודע ללמוד ימצא בספרי מוסר הכל. ולפיכך אני מבקשת את בני היקרים: הִיו סבלנים, אם הקביה שולח עליכם יסורים קבלו בארך-רוח ואל תחדלו מהתפלל. אולי ירחם. ומי יודע מה יותר טוב לנו, בני אדם חסאים, אם נחיה בעוה"ז בעושר גדול ונבלה את עתותינו בעולם הזה החולף בכל מיני תענוגים, או מוטב לנו שאבינו שבשמים יקבלנו תחת חסות חסדו למען תהיינה עינינו תלויות אל השמים תמיד, ובכל שעה נפנה אל האב הרחמן בתפלה בכל לבבנו ובדמעותינו החמות. והנני בטוחה כי אלהינו הנאמן ירחם עלינו ויוציאנו מתוך הגלות הארוכה והעכורה הזאת. כי רחמיו מרובים. חסדיו גדולים ומה שהבטיחנו בודאי יקיים. ובלבד שנהיה מִיְהוָה לו בארך רוח.

בני היקרים! הִיו יראי שמים וטובים. עבדו את-ה' בכל לבבכם בשעות הטובות וגם בשעות הרעות חיו, כשם שמברכין על הטובה כך מברכין על הרעה³, אם המקום ב"ה משלח עליכם איזה דבר אל תצטערו יותר מדאי. שימו לבכם כי הכל בא מיד הקביה. אם חיו ימות אחד מבניכם או מקרוביכם אל תלאבלו יותר מדאי, כי לא אתם בראתם את הנפש ההיא אלא האל הגדול בְּרָאָה, והוא לוקח אותה אליו בזמן שיעלה רצון מלפניו. מה יעשה ומה יכול אדם העלוב לעשות נגד זה, והוא בעצמו הלא סופו ללכת בדרך כל הארץ. וכן אם יד ה' תהיה בכם לרדת מנכסיכם, ה' הוא הנותן וה' הוא הלוקח, ערומים נולדנו וערומים נרד לקבר והממון אינו יכול לעזור. ולפיכך, בני היקרים, אם ירבה עושר האדם או יחסר — תמיד תהיה הסבלנות מדתו, כי העולם אינו שלו, והכל שאול אצלו. ועל מה יצטער האדם? — אם עובר יום והוא לא עשה בו מצוה, ומכל שכן אם עשה עבירה. כִּי אֲנוּ רַק לְשֵׁם כֵךְ נּוֹצְרֵנוּ — לעבוד את ה' ולקיים מצותיו ולהחזיק. בכל כחנו בתורתנו

1 דברים כ"ח מ"ז. 2 יונה ד', ב'. 3 משנה ברכות ס"ה.

הקדושה, כי היא חייך וארך ימין¹. אכן לא נחשב לאדם לחטא אם הוא עמל לפרנס את אשתו ובניו בכבוד, ועליו נאמר, עושה צדקות בכל עת – זה המפרנס אשתו ובניו². ואם המקום ב"ה נותן היכולתו בידו לתת צדקה לעניים אשריהו. עמל ויגיעה כזו הוא מצוה, כי אבינו שבשמים האל היתיד הכל בחכמה עשה שיהא אדם אוהב את בניו, וכן שקרובי המשפחה יאהבו זה את זה; אם כל אחד היה דואג רק לעצמו ולא היה מצטער בגדול בניו ולא היה דואג לקרוביו, אז לא היה העולם יכול להתקיים, ולכן בנה הקב"ה עולמו בחסד שההורים יאהבו את בניהם וימסרו נפשם עליהם, והבנים יראו מה שהוריהם עושים בשבילם וכן יעשו הם בשביל בניהם. משל למה הדבר דומה? לצפור שהיו לה שלשה אפרוחים, וקנה היה על תוף הים. פעם ראתה הצפור שבאה סערה והים הולך ושוטף ועובר על החוף. אמרה הצפור לאפרוחיה: אם לא נעוף מכאן לעבר הים אנו אבודות. אבל האפרוחים לא ידעו עדיין לפרוח. תפסה האם אסרות אחד ברגליה ועפה עמו. כשהגיעה לאמצע הים, אמרה האם: כמו שמסרתי את נפשי עליך. כך כשאני אזקן ולא יהיה לי כח לבקש פרנסתי תפרנס אתה אותי. ענה האפרוח: אמא יקרה! העביריני נא את הים, אנכי אשלם לך כגמולך לעת זקנתך, ככל אשר תשאל נפשך. אז השליכה הצפור האם את אפרוחה אל תוך הים שיטבע, ואמרה: כן יצא לך שקרן כמוך! והיא עפה אל החוף ותפסה את האפרוח השני. ובהגיעה לאמצע הים אמרה אל האפרוח השני כדברים שדברה אל האפרוח הראשון. והאפרוח השני גם כן הבטיח הבטחות טובות כמו הראשון. לקחה האם והשליכה גם אותו אל תוך הים ואמרה: גם אתה שקרן כמוך. עפה הצפור שוב ותפסה את האפרוח השלישי. וכשהגיעה לאמצע הים אמרה לו גם כן מה שאמרה לאחיה הקודמים. והאפרוח ענה: אמנם ידעתי כי את מסרת את נפשך בשבילי, ואנכי אמנם חייב לשלם לך כגמולך לעת זקנה כשתהיה בידי האפשרות לעשות כאלה, אבל להבטיחך נאמנה איני יכול. רק זאת אוכל להבטיחך, כי כמו שעשית אתה לי כך אעשה גם אני לאפרוחי אשר יולדו ממני. אז אמרה הצפור הזקנה – אתה מדבר אמת, אותך אשאיר בחיים ואעבירך את הים.

וכך רואים אנו בעליל כי השי"ת נתן שכל בצפור שתגדל את אפרוחיה ורואים גם כן את ההבדל שבין הדאגה שהורים דואגים לבניהם, אבל אם יקרה לבנים לסבול הרבה מהוריהם הם מתיעפים מהרה.

עכשיו נשוב לעניננו, כי אנו בני האדם חייבים לאהוב איש את חברו, כמו שנאמר: ואהבת לרעך כמוך³, שהוא עיקר גדול בתורה, אבל בדורות

1 דברים ל' כ"י. 2 כתובת נ"י. 3 ויקרא מ"ט, י"ח.

הללו אנו מוצאים כאלה מעטים מאד שאחד יאהב את חברו. להפך. כל אחד משתדל להכשיל ולהאבד את חברו. אם ההורים אוהבים את ילדיהם אין זה פלא. הלא מצינו שגם החיות והבהמות דואגות לילדיהן לפרנסם עד שיוכלו בעצמם למצוא מחיתם. ורק אז הם נעזבים מהוריהם. אנו בני האדם בענין זה יותר חכמים משאר בעלי החיים. כי לא רק משתדלים אנו להנך את ילדינו ולפרנסם עד שיגדלו... כי עוד מוסיפים אנו לחשוב ולדאוג להם כל זמן שאנו חיים. ואם לכאורה אנו מוצאים אנשים כאלה האומרים בלבם: למה לי לדאוג לנצח בשביל ילדי, וכי לא די שטעלתי בהם בילדותם והרימותי להם נדוניא יפה והכנסתים בשדוכים טובים, עכשיו יכולים הם בעצמם לדאוג לעצמם ולהשיג מזונם. בודאי שזוהי הדרך הנכונה והישרה והטובה. וכי באמת יהיה האדם תמיד עבד כפות לבניו? אבל במה דברים אמורים אם השעה משחקת לבנים ולקרובים, אבל אם מצבם רע, או אין איש בר דעת יכול לעזוב אותם לנפשם ולא להשתתף בסבלם — רחל מבכה על בניה¹.

אני הגבר ראה עני². בודאי צער גדול הוא להיות גלמודה מבנים. ובודאי לפי שכלי המעט לא היה אברהם אבינו זקנו כל כך מצטער אם היו אומרים לו שישחטו אותו, מאשר אמרו לו: קח את בנך את יחידך והעלהו לעולה³. כי מי יוכל לראות, באבדן מולדתו³, ואעפ"כ עשה אברהם הכל מאהבת המקום ב"ה. גם אם היה בעולם רק איש מופת אחד כזה גם אז היינו יודעים איך צריכים לעבוד באהבה ולא לשים לב לדברים העוברים כצל, כי הכל ניתן מיד הקב"ה ואם הוא דורש לקחת בחזרה איננו רשאים להרהר אחר מעשיו. ואם להרבה רשעים שוחקת השעה הלא גם לצדיקים רבים משחקת השעה, וכן להפך: הרבה צדיקים מסובלים ביסורים וכן יקרה להרבה רשעים. ובכן בני היקרים, רק דרך אחת ישרה לפניכם: עבדו את האלהים בכל לבבכם בלי מרמה וכזב. אל תתראו לעיני הבריות כצדיקים ולחשוב אחרת ח"ו בלב. התפללו באימה וביראה ואל תשיחג בזמן התפלה בעיני חול. יהיה הדבר הזה לעוון חמור בעיניכם שבאמצע התפלה בשעה שאתם שופכים שיחכם לפני הבורא, תפנו בשיחה אל בן אדם על עיני חול. וכי רוצים אתם שהקב"ה ימתין לכם עד שתגמרו את השיחה הבטלה? חז"ל הרבו לכתוב על זה. כאמור, ויכולים אתם לקרוא שם. אחר התפלה כדאי שתלמדו איזו שיעור בתורה, כמה שאתם יודעים ומבינים בה. ואח"כ לשקוד ביושר על פרנסתכם ופרנסת אנשי ביתכם, שזוהי ג"כ מצוה גדולה.

1 ירמיהו ל"א, ט"ו. 2 איכה ג' א"י. 3 גליקל משתמשת בפלת מולדתו כמובן הילדים שגולדו ממנו.

והעיקר לשאת ולתת תמיד באמונה בין עם יהודי ובין עם שאינו יהודי, שלא יבוא לידי חלול השם. אם יש בידכם סחורה או מעות של אחרים תזהרו לשמרן, כאילו הן שלכן ולא תעשו חיו עול לשום איש. כי זוהי השאלה הראשונה ששואלים את האדם. בעוה"ב: הנשאת ונתת באמונה? כי גם אם האדם יגע הרבה בעוה"ז ואסף הרבה ממון בגזלה ובגנבה ובעון ובמרמה ויתן לבניו נדוניות גדולות וישאיר לבניו ירושה גדולה — אוי ואבוי לרשעים! שבשביל עשירות בניהם מאבדים את העוה"ב, ומי יודע אם הירושות והנחלות תתקיימנה בידי היורשים, וגם אם תתקיימנה הלא אין קיומן אלא ארעי. ולמה יחליף האדם את הנצחי בארעי. הר גדול של חול, אילו באו לפנותו ע"י שיטלו ממנו כל-שהוא — יש תקוה שיתפנה בסופו, אבל מה תקוה לזה שהולך ומאבד חיי נצח שלו, הוא העולם הבא; אין לנו אלא לדאוג ולהתאבל, כי אם לא נשים לב על כך, מה אנו ומה חיינו, וכמו שמצינו בספור המעשה על אלכסנדר מוקדון, שנודע לו כי בארץ פלונית יושבים חכמים גדולים שהם פרושים מהעולם ואוכלים רק מה שהאדמה מצמיחה ואינם שותים כלום מלבד מים ואין ביניהם לא קנאה ולא שנאה. כידוע, כבש אלכסנדר את העולם כולו ושמע הרבה על חיי אותם האנשים ועל חכמתם. ובכן שלח אליהם משולחים להזמין שיבואו ויתיצבו לפני המלך ואם לא יעשו כדבר הזה הוא ישמיד אותם כלם. ענו החכמים ההם: אנחנו איננו הולכים לשום מקום ואיננו יוצאים מחוץ לארצנו החוצה, כי אין אנו שואפים לכסף ולזהב, אנחנו מסתפקים במה שהקביה נותן לנו ובמה שהטבע מכין בשבילנו; מה שהמלך אומר שאם לא נבוא אליו ימית אותנו כלנו, הוא יכול לעשות זאת ואינו צריך לגבורה יתירה, כי אנחנו לא נתקומם נגדו ואין אנו דואגים הרבה לחיינו, כי חיה נחיה גם אחרי המות. אולם אם מלככם רוצה לבוא אלינו בשלום לדעת את מדותינו ואת חכמתנו — טוב הדבר בעינינו. אז שבו השליחים אל המלך אלכסנדר והגידו לו את כל הדברים אשר שמעו, ותיכף נסעו אליהם המלך ויועציו הנכבדים וישבו אצלם ימים אחדים ושמעו ולמדו מהם חכמות גדולות והיה מרוצה מהם מאד, ורצה לתת להם מתנות גדולות, אבל הם לא רצו לקבל כלום ואמרו: אין לנו צורך בכסף ובזהב, הטבע נותן לנו כל צרכינו. אמר להם המלך: בקשו ממני כל מה שאתם רוצים ואני אמלא כל מה שתבקשו ממני. אז ענו כלם: אדוננו המלך! הבה לנו חיי נצח. אמר המלך: איך אפשר לי לתת לכם דבר כזה? מי יתן והיה הדבר הזה ברשותי, אז הייתי לוקח אותו ראשית כל לעצמי. אמרו אליו החכמים: בחן נא, אדוני המלך, את הדברים בשכלך,

אחרי שאתה בעצמך יודע כי כל הכבושים שלך שהרבית כל כך להחריב אנשים וארצות, הלא תמשול בהם רק זמן קצר ולא לנצח, ולמה טרחת את כל הטורה הזו? ולא ידע המלך מה לענות ורק אמר להם: כך מצאתי את העולם וכך עלי להמשיך הלאה. לב מלכים איננו יכול לשקוט בלי תנועת מלחמה.

המעשה הזה אנכי כותבת לא בתור אמת, אפשר שזהו רק משל של גויים, וכתבתי אותו רק בשביל לבלות את הזמן ולהראות שיש אנשים בעולם שהעושר לא נחשב בעיניהם למאומה והם בוטחים בבוראם בכל זמן. והנה יש לנו ת"ל ספרי מוסר אחרים שאנו יכולים ללמוד מהם כל דבר טוב, ואנכי כותבת לכם כל אלה לא בתור ספר מוסר, אלא, כמו שכתבתי, לבלות את הלילות הארוכים ולגרש את המרה השחורה — בכו תבכה בלילה¹, ולפיכך עד כמה שאני זוכרת ועד כמה שאני יכולה נגשתי לרשום זכרונות נעורי, לא מפני שאני יוצאת מהכלל או מפני שאני חושבת ח"ו את עצמי לצדקנית. לא! בעונותי הרבים גדול עוונתי מנשוא. אנכי אשה חוטאת ופושעת בכל יום. בכל שעה ובכל רגע, ואני מלאה עוונות ובין העוונות הרבים רק מעט הן העבירות שאינן בי. ועל זה אני בוכיה ועיני יורדה מים, ומי יתן ויכלתי לעשות תשובה כראוי על עוונותי, אבל הטלטול ממני ומבני ודאגותי בעוה"ר, שנשארתי לבדי עם בני ובנותי היתומים, וענני העולם הזה אינם נותנים לי להשיג מה שהייתי חפצה וצריכה להשיג. אנכי מבקשת את הבורא ב"ה כי יואיל לעזור לי בחסדו מכל צרותי ודאגותי, כי במסתרים תבכה נפשי ומטתי בדמעתי אשחה. כי אין לנו על מי להשען, רק על אבינו שבשמים, כי אנחנו בני אדם איננו יכולים להשיח את הדאגות איש בפני חברו וכל אחד חושב כי דאגתו היא הגדולה ביותר. פעם הלך פילוסוף אחד ברחוב, פגש אותו ידידו, והתאונן לפניו מאד על דאגותיו וצרותיו הגדולות, אמר הפילוסוף אל ידידו: נעלה נא על הגג. עלו ומשם ראו כל העיר; אמר הפילוסוף אל ידידו: הנה אתה רואה לפניך את כל בתי העיר והנה בכל בית ובית יש דאגה שלה וצרה שלה, בחר לך אחת מאלה במקום דאגתך וצרתך אתה. או הוא חשב, ואמר: יותר טוב להחזיק בדאגותי וצרותי אני (שבהן אני רגיל) מאשר להחליף אותן בדאגות וצרות אחרות. וכך הוא הפתגם הפשוט: די וועלט איז פול פיין, יעדערער געפינט דאס זיין (מלא יסורים העולם כלו, כל אחד מוצא את שלו).

1 איכה א' ב'

וכך נפנה אל הקב"ה. בכל לבנו והוא לא יעזבנו ויהיה למושיע לנו
ולכל ישראל ויבשר לנו בשורות טובות ונחמות, וישלח לנו את גואלנו משיח
צדקנו במהרה בימינו, אמן וכן יהי רצון.

סליק ספר שביעי.

מפתח שמות האנשים והמקומות.

אסתר, בת גליקל 68, 91, 112, 126, 127.

129, 132, 133, 140, 141

אסתר, ניסת גליקל 27

אשכנז 79, 111, 129

אשר דין בפרנקפורט 51

ב.

באיריים (שימ) 112, 113

באלין אליהו 11, 68, 69, 73

באלין ליפמן 11

באלין מרים 79

באלין משה 61

בוריץ (נרל) 66

בומברג משה 109—112

בון (שימ) 74

בון ליב, ניסה של גליקל 24, 74

בון שמואל 97

ביבר ליב 112

ביירשורף (עי ווערטהיימר שמשון).

בילה, אם גליקל 11

בילה אשת בר כהן 113, 115, 116

בישער ליב 53

בראבאנט 53

ברונשווייג (שימ) 94, 109

ברונשווייג ליננבורג 27

בריינה, בת ר' ליב אלמונה 65

בריינלי הרבנית ממיץ 128

ברלין 70, 73, 91, 92, 94, 95, 97, 98

ברלין יהודה (=יוספ ליכמן) 84, 89

46—54, 68, 91, 99

ברנדנבורג 62, 68

ברניבורג (שימ) 73

א.

אברהם ברודי (רב) 139

אברהם סנל, ניסה של גליקל 88, 75.

אברהם עמדין 65

אברהם ביר שבתי הורביץ (אבי השליה) 117

אברהם משטמהאגן 65

אהרן בן ר' יוחנן 75

אהרן בן משה הקדוש 102, 107

אולדנברג 66

אולריקה, דודת גליקל 11

אופינהיים דוד (רב בפרט) 27

אופנהיים מנדל 108

אופנהיים שמואל 68, 69, 108

אוריך (שימ) 66

אוריך קלמן 18

אורנילש שמואל 113, 116

אטאנדי, מיניסטר, 135

איציק, ניסה של גליקל 27, 68, 69, 77, 95, 96

איציק קירכהן 96

אייזנמנר 68

אליהו נכר גליקל 188

אליהו סנל, ניסה של גליקל 54, 91, 97

אלשינא 7 — 10, 36, 39, 46, 99, 103, 104—

106, 117, 118

אלטנברג 66

אליהו כהן 12

אמרין — נמפרץ אליהו 77

אמשטרדם 48, 53, 61, 64, 78, 92, 93

אמרספורד 93

אנגליה 53

אָננהאָן 44

אנשיל 61, 115

הנרל, בת נליקל 82, 83
 הנרל, אחות נליקל 10, 15, 63
 הנובר 23, 25, 26, 36, 38—40, 43, 44, 61, 66, 67, 76, 77, 97
 הנובר יעקב 79
 הנובר הירץ 114, 116
 הרבורג 46, 71, 77, 104
 העקשיר זלמן בן מאיר 103

ג.

וואלף אחי נליקל 68, 114, 118
 וואלף אחי ליב ביבר 112
 ואננירואד 65
 וארמס 112
 וארמס אהרן 138
 ויטמונד 65, 66
 ווייסבאך שמואל (רב) 78
 וילנא 14
 וילשטט משה 134, 136
 וינה 73, 91, 93, 109, 110, 118
 ויטר זעקיל 113
 ווערטהיימר שמשון (אכיד מבייארשדורף)
 68, 109—112, 118

ד.

זאב וואלף, בן הרב 94
 זאב וואלף, ניסו של בנימין 94
 זיסה, אשת יעקב הנובר 79
 זליג מהנובר 113, 114
 זנוויל בן נליקל 82, 91, 103, 109, 110, 112, 132
 זליגמן, בן פייביש כהן 116

ה.

חיים בועז 25
 חמיל (חמילניצקי) 25
 חנה, בת נליקל 56, 58, 75, 77, 79
 חנה, דודתה של נליקל 11
 חנה, ניסתה של נליקל 28

ו.

נאנו זוסמן 25
 נאנו שלמה 26
 נברואל הרב 187, 138
 גולדציהר משה 11
 נומפרץ קאסמאן 61, 79, 92
 נוסלאר ליב 75, 76
 נימפל מקליף 10
 נלוק, דודת נליקל 12
 נליקל בת פייביש 113—116
 נליקסשט 58
 ננדיל אשת הרב ר' שמואל 134
 נרין משה 42, 53
 נרמניה 7

ז.

דוב האני (אכיד) 12
 דולפזיל (שימץ) 64
 דנמרק 7—10
 דנציג 82, 53
 דסווא 76

ח.

האמל 23, 24, 28, 97, 98
 הירץ לוי, בעלה השני של נליקל 121, 136
 הירש מברלין, מחותנה של נליקל 91, 94, 100
 האמיל 23, 24, 28, 35, 42, 43, 61
 האמלן אברהם 25, 26
 האמלן שמואל, ניסה של נליקל 27
 הודו המזרחית 58, 117
 הוכהיים 42
 הולנד 9, 53, 74
 הולשטיין 11
 הילדסהיים 27, 33, 35, 39, 43, 48—50, 61, 67
 הילדסהיים ליב 11, 24
 הלבפשטאם 76
 המבורג 7—10, 13, 28, 29, 36, 43, 46, 53, 65, 66, 67, 73, 74, 76, 80, 92—94, 97
 98, 100, 102, 103, 105, 109, 112, 118, 122

מוזיל (נהר) 148
 מאיר 66
 מושה, אחותה של גליקל 73
 מושה, בת גליקל 84, 77
 מושה, הסבתא של גליקל 10, 12, 15
 מוסקבה 43
 מוקמו 63
 מחולות-המות 63
 מיכל 39
 מינכן 26
 מיץ 92, 102, 129, 133—135, 136, 138
 מיץ אברהם הקדוש 102, 107
 מלריק נתן, הסבא של גליקל 10, 11
 מנדל בן ר' מיכל 75, 76
 מנדל בן שמואל 117
 מרדכי בן גליקל 54, 61, 82, 88, 95, 97
 101, 103
 מרדכי, דוד גליקל 11
 מרדכי בן משה, חתנה של גליקל 117
 מרדכי, משרת גליקל 32, 33, 53
 מרים, אשת אליהו קליף 22
 מרים בת גליקל 82, 109, 127
 משה בר נתן, מחותנה של גליקל 82
 משה בן גליקל 82, 109, 112, 113, 118
 121, 124
 משה, ניסה של גליקל 25
 משה, חתנה של גליקל 133
 משה ביר ליב 117, 118
 משה (חבר הניל) 25
 משה בן מאיר 108, 109
 משה מהלמשטש 67, 69, 70
 נ.
 נאומברג 113
 נורבניה 58
 ניימרק דוד יעקב 73
 ניקלשבורג 138
 נתן בן גליקל 31, 68, 71, 88, 92, 110
 117, 182

ט.
 שוקילס 101, 102
 י.
 יאכים (=אנאטא) שוואב 78, 79, 127, 128, 130
 יוחנן (האמורא) 56
 יוחנן 75
 יוסף סנל, בנה של גליקל 79, 80
 100—102, 108
 יוסף סנל, ניסה של גליקל 110, 113, 119
 יוסף סנל, חותנה של גליקל 77
 יוקלי החזן 139, 141
 ינפה, ניסתה של גליקל 26, 27
 יעקב, מחותנה של גליקל 97
 יעקב הפצוע 25, 43, 45
 יצחק, ניסה של גליקל 51
 ר' ישעיה (בעל השליה) 86
 כ.
 כהן כר 116—118, 117
 כהן יששכר 52, 70, 71, 91
 ס.
 לודויג הייד 53, 137
 לונדון 117
 לוסץ אברהם 84—86
 לותרנינג 134, 135, 136
 ליאופולד הראשון 68
 ליב, ניסה של גליקל 32
 ליב בן אנשיל 61
 ליב בן גליקל 72, 85, 91—95, 97—100, 101, 131
 לייפציג 46, 47, 75, 76, 93, 95, 110, 115, 118
 לינבורג 66, 68
 ליפא 101, 103
 ליפמן פרנס, ניסה של גליקל 27, 82, 38, 98, 99
 ז.
 מאדיל דיין 73
 מאדיל בן הירש 94

- קוליראומשלאג 11
 קורלאנד 70
 קליף (Cleve) 62, 78, 92, 93
 קליף אליהו (= אליהו גומפרץ) 61-63
 קלן 27
 קנטר אברהם 31
 קראקא 118
 קרומבאך בילה 126
 קרומבאך (=קרומבאך שוואס) אברהם 78, 92
 קרומבאך יעקב 134, 136, 137, 142
 קרומבאך ישעיה 128
 קרומבאך משה, חתנה של נליקל 121,
 126, 129
 קרומבאך ראובן, 141
 קרל אמיל 62
 קראמיר משה משמטהאן 65
- ר.
- ראובן 115
 ראובניץ ברוך 93
 רבקה, אחות-נליקל 74
 רבקה אשת ליפמן 103, 104, 106
 רודניץ מאיר 63
 רוטשילד מנדל (רב) 112
 רוטשילד משה 135, 136
 ריאן יעקב 12, 13
 רייצא 13
 רים 91
 רים הירשל 92
 רים קאפיל 92
- ש.
- שבתי צבי 34, 35
 שוידיה 8, 9, 70
 שומלאנד 53
 שומברג (פון) 10
 שמומנארט שמואל (אבי חמיה של נליקל) 24
 שמוקהולם 70

ס.

סולקה, ניסת נליקל, 25

ע.

עשקלעם נבריאל (רב) 137, 138

פ.

פאייט (שם משפחה) 91

פאס יצחק 80

פוזן 25

פולין 14, 39

פונזיק הרופא 85

פירדא Fürth 111, 112

פייבוש 26

פייבוש לוי 86

פייבלמן 12

פיינהולץ 38, 42

פינברג (נסיונות) 10

פינקרלה ליב, אבי נליקל 7, 72

פירשט חיים 12, 65

פיש 24

פעסלי 73

פרומיט, בת תורנת של נליקל 129

פריידה בת נליקל 82, 109, 117, 118

פריידה, ניסתה של נליקל 128

פריידה, בת נתן שפאניר 24

פרידריך השני 62

פרידלנד 12

פרנקפורט דמיין 26, 47, 51, 68, 71, 75,

76, 109, 110, 139

פרנקפורט דאדן 97, 101

צ.

צבי אשכנזי (חכם צבי) 115, 117

ציפרלין 8

צפורה, בת נליקל 62, 79

צרפת 74, 79, 135

ק.

קופינהגן 23, 53

שמואל (רב) בן חורג של גליקל 131 — 136
 שמואל, משרת א' 61
 שמואל, משרת ב' 61
 שמואל, משרת ג' 128
 שמשון בן ר' מן 95, 96
 שמשון מוינה 138
 שפייאר מיכל 76
 שפאניר נתן 10, 11, 24
 שרה, בת ניסה של גליקל 25

שטטהאנן 10, 24
 שטטהאנן מאיר 108
 שטטין 67—70
 שפרסבורג 62
 שלום (אביר מלמברג) 27
 שלמה מירליס, רב באהיז 73
 שמואל (רב, ניסה של גליקל) 27, 47, 50
 שמואל, חתנה של גליקל 97
 שמואל בן יהודה 10

תקונים.

- עמ' 5 בהערה. גליקל מתה בשנת תפ"ו. הד"ר ד. קופמן כותב שגפסרה בשנת תפ"ה. וצ"ע.
 " 7 שורה 2 בהערה. פינקרלד צ"ל פינקרלה.
 " 35 " 10 מתחת. במקום "חשב" צ"ל לחשוב.
 " " 15 " " "שלחנר" צ"ל שלח לגר.
 " 117 בהערה 1. לפני דברי המתרגם הגרמני ד"ר פיילכנפלד אין המאמר הזה ב"ש נחלקין והואיל
 ואידחי — אידחי.